

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

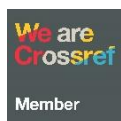
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

Збірник наукових праць
№ 1 (66) 2019

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник наукових праць
«Правовий часопис Донбасу»
включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International

Кривий Ріг
2019

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України,
протокол № 7 від 27.03.2019

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 1 (66) 2019

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. — 2010. — № 4).

Перереєстровано (додаток 6 до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017).

У збірнику розглядаються загальнонаукові та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø Розсилається до наукових бібліотек України, вищих навчальних закладів системи МВС

Ø Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання на сайті ДЮІ МВС України www.ljd.dli.donetsk.ua

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22761-12661 ПР від 30.05.2017.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Бесчастний В. М. – ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі ДЮІ МВС України), доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;
заступник головного редактора – Назимко Є. С. – перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
відповідальний секретар – Лосич С. В. – начальник відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
редактор – Рутвян О. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи;

члени редколегії:

- Бачила В. В. – начальник Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);
- Йозеф Затько – директор Європейського інституту безперервної освіти, доктор права, Почесний доктор (Словацька Республіка);
- Ларій Ю. С. – директор Департаменту науки, розвитку проектів і співробітництва Академії «STEFAN CEL MARE», доктор права, доцент (Республіка Молдова);
- Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – доцент кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права (Азербайджанська Республіка);
- Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Громенко Ю. В. – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
- Деревянко Б. В., професор кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Зозуля Є. В., професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Клемпарський М. М. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Короткова Ю. М. – професор кафедри гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;
- Куракін О. М. – завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;
- Лоскутов Т. О. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Мердова О. М. – доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Назимко О. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент;
- Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри юридичних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Одерій О. В. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Пашутін В. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент.

ЗМІСТ

Розділ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Богатир Віктор Костянтинович ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНОВЛЕННЯ ЛІКВІДАЦІЙНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК ОКРЕМОЇ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ В СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО.....	6
Гончаров Андрій Вікторович, Гончаров Микола Вікторович ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ЮРИДИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Г. КУКОЛЬНИКА (1765–1821)	13
Павліченко Євгенія Володимирівна, Голинська Мар'яна Ігорівна СТАНОВЛЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ	18
Пашутін Вадим Володимирович СИМУЛЯКРИ В ПРАВІ: ЗАПРОШЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ.....	25
Щамбура Денис Володимирович КОНЦЕПЦІЯ ЮРИДИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ НЕОФІЦІЙНОГО ПРАВА	33

РОЗДІЛ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Костюченко Олена Євгенівна ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОСОЮЗУ	41
Назимко Олена Вікторівна МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЯК ДЖЕРЕЛО ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	49

Розділ III АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гузенко Олена Павлівна, Хайлова Тетяна Володимирівна АКТУАЛЬНІ СЕГМЕНТИ ПРАВОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ ЦИКЛУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ	56
--	----

Орлов Віктор Анатолійович ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ В УКРАЇНІ	62
Циганов Олег Григорович ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ З НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ	70

Розділ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.
КРИМІНОЛОГІЯ

Данилевський Андрій Олександрович ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ	77
Лобач Анатолій Миколайович ПРАВО НА ОТРИМАННЯ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ	83
Пилипенко Євгенія Олексіївна КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН ЗМІШАНОЇ ТА ДАЛЕКОСХІДНОЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ	91
Сорокіна Любов Володимирівна ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	99

Розділ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Войчишена Марина Вадимівна КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛІДКІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА ФАКТАМИ ОБІГУ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ.....	107
Волобоєв Артур Олегович ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ ТА БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ	113
Городецька Марина Сергіївна ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ЗА ТЕРИТОРІАЛЬНИМ КРИТЕРІЄМ ЩОДО ЗВЕРНЕНЬ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	120
Пилипенко Дмитро Олексійович, Тарасенко Олександр Сергійович НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЕПУТАТСЬКОГО ІМУНІТЕТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	126

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Павлиш Тетяна Григорівна

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ
ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ
УМОВАМИ НАВЧАННЯ..... 133

Сабельникова Тамара Миколаївна

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ Й СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС..... 139

Розділ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Данилевська Юлія Олександрівна

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОСОБИ,
ЯКА ВЧИНИЛА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, РОЗГЛЯД ЯКОГО
НАЛЕЖИТЬ ДО КОМПЕТЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ..... 144

Сіроштан Юрій Володимирович

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРУЛЬНИХ СЛУЖБ ПОЛІЦІЇ
ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, КАНАДИ, США ТА ФРАНЦІЇ: УПРОВАДЖЕННЯ
ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ 151

Шелехов Артем Олексійович, Корнієнко Максим Вікторович

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА
В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 157

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ
У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ» 165

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 167

Розділ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 346.7:343.535

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-6-12>

Богатир Віктор Костянтинович,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8340-6388>

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНОВЛЕННЯ ЛІКВІДАЦІЙНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК ОКРЕМОЇ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ В СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

У статті на основі застосування методів аналізу та порівняння розглянуто процес розвитку та становлення сучасного законодавства щодо ліквідації боржника-банкрута. Показано, що сучасний стан законодавства прямо залежить від історичного розвитку зазначеної галузі та становлення інституту банкрутства, зокрема на території сучасної України та інших розвинених у той час країн. Зроблено висновок, що без ретельного розгляду історичного аспекту виникнення та розвитку інституту неспроможності неможливо говорити про сучасні реалії цієї галузі вітчизняного та зарубіжного законодавства.

Ключові слова: боржник; суб'єкт господарювання; історичний розвиток; банкрутство; неспроможність; ліквідація

Постановка проблеми. Отримавши статус суверенної й незалежної держави, Україна стала на шлях розвитку ринкових економічних відносин. Цей перехід передусім було зумовлено внутрішніми економічними чинниками (підвищенням рівня інфляції, кризою платіжної системи, спадом різноманітних сфер виробництва), вплив яких негативно позначився на діяльності господарюючих суб'єктів. Тому для оздоровлення фінансово неспроможних підприємств на законодавчому рівні було створено спеціальний механізм — інститут неспроможності (банкрутства), який, до речі, є в усіх державах із ринковою економікою. Досліджуваний інститут сформувався й залишається на перехресті приватних і публічних інтересів та включає матеріальні й процесуальні норми.

Інтеграція України до європейського співтовариства потребує проведення економічних реформ, значного оновлення законодавства, яке регулює відносини у сфері підприємництва. Більшість науковців вважають інститут неспроможності (банкрутства) складовою частиною нормального функціонування ринкової економіки, що має сприяти її оздоровленню шляхом виведення з господарського обігу неефективних суб'єктів підприємницької діяльності. Отже, ефективне правове регулювання відносин неспроможності (банкрутства) підприємств спрямовано на мінімізацію негативних наслідків неплатоспроможності боржника, захист приватних інтересів боржника та його кредиторів, а також публічних інтересів держави. Історично на території України склалася така ситуація, що інститут банкрутства

існував далеко не завжди, а якщо й існував, то зовсім у різних видах та варіаціях. Без розгляду сучасного законодавства через призму його історичного розвитку неможливе нормальне функціонування цього інституту, адже людство завжди намагалося вчитися на помилках, яких припустилися в минулому, та переймати найкраще для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень, присвячених окремим проблемам правової регламентації банкрутства підприємств, необхідно виділити роботи таких українських вчених, як Р. Г. Афанасьєв [1], О. М. Бірюков [2], В. В. Джуль [3], О. М. Зубатенко [4, с. 418–443], Ю. В. Кабенюк [5], В. А. Малига [6], Л. М. Ніколенко [7], О. П. Подцерковний [8], Б. М. Поляков [9], В. В. Радзивілюк [10], О. О. Степанов [11], С. О. Теньков [12], О. В. Тітова [13], М. І. Тітов [14] та ін. Проте історично-правової характеристики становлення саме ліквідаційної процедури як окремої процедури в справах про банкрутство на сьогодні ще не було надано.

Зважаючи на викладене вище, зазначимо, що **метою статті** є визначення ступеня безумовної взаємопов'язаності чинного вітчизняного законодавства у сфері банкрутства та його розвитку й процесу становлення з давніх часів; виділення спільних рис і розбіжностей на різних етапах еволюції певного інституту.

Виклад основного матеріалу. Історія конкурсного процесу бере свій початок зі Стародавнього Риму. Єгипет, Вавилон, Індія, Греція тощо не створили стрункої єдиної правової системи з усіма необхідними ознаками, що характеризують сам конкурсний процес. Річ у тому, що зазначені країни брали за основу нерівномірний розподіл між кредиторами лише майна боржника. Власне, сам боржник був основним засобом забезпечення боргу між кредиторами. З боржником можна було зробити все, що завгодно: продати, обміняти, змусити відпрацювати борг і навіть розрубати на частини.

Але, попри низку недоліків, давньоримський конкурсний процес заклав підґрунтя сучасного конкурсного процесу. При цьому слід виокремити такі його ознаки:

- звернення стягнення на майно боржника, а не на нього особисто;
- погашення кредиторських вимог як закінчення конкурсного провадження;
- формування органів конкурсного управління майном боржника;
- спростування майнових дій боржника;
- судове управління конкурсним процесом;
- формування конкурсної маси боржника (розшук, оцінка, господарське управління)

і її реалізація на конкурентних засадах;

- залучення до участі в конкурсному провадженні всіх кредиторів боржника.

Після Стародавнього Риму естафету в розвитку конкурсного процесу прийняли середньовічні Італія, Франція, Англія. Пізніше конкурсний процес почав розвиватися в Німеччині (XVII ст.) та США (XIX ст.).

Давньоруський конкурсний процес розпочався з «Руської правди» XIII ст. Уже тоді в першому правовому акті слов'янської держави — Київській Русі — були закладені основні положення конкурсного процесу.

Відповідно до «Руської правди», у разі конкуренції вимог кредиторів та внаслідок неоплатності боржника предметом стягнення ставало не лише майно неплатника, але й він сам. Інакше кажучи, стягнення кредиторів стосувалося вже й особи боржника. Боржник підлягав продажу, а виручені кошти розподілялися між кредиторами відповідно до встановленої черги — іноземці, кредитори з інших міст, інші кредитори. Але борг князя, як особливого суверена, оплачувався позачергово.

«Руська правда» диференціювала умови виникнення неоплатності (нешасна і злісна). За нещасної (безвинної) неоплатності, тобто за форс-мажорних обставин, боржник міг бути звільнений від відповідальності, і у цьому разі з ним укладалася угода про розстрочку боргів. Щодо злісних банкрутів було можливе застосування положень конкурсного процесу. Це стосувалося тих боржників, які втікали на чужину або переховувалися від своїх кредиторів.

Конкурсний процес царської Росії починається з XVIII ст., коли отримав початок розвиток економічних відносин. У першу чергу почали позначатися реформи Петра I. Однак

питання неспроможності не регулювалися єдиним законом. У цей період існували три види джерел права, що регулювали питання неспроможності: іноземне законодавство про неспроможність, давньоруський звичай стягнення боргів, конкурсне законодавство Російської імперії. Але при цьому не було системного застосування та єдиних підходів держави до вказаного питання. Першим у Російській імперії кодифікованим актом, що регулював питання неспроможності, був Статут 1800 року. Статут розкривав поняття неспроможності як нездатність боржника оплатити борги. Для кредиторів встановлювалися строки для участі в конкурсі. Пропущені строки не відновлювалися, а майнова вимога кредитора підлягала припиненню.

Тепер можна дослідити розвиток національного законодавства про банкрутство в Україні. Перед розпадом СРСР Українська РСР як суб'єкт радянського державного федеративного устрою не знала інституту банкрутства. Радянський конкурсний процес, що існував у середині 20-х років ХХ ст., був останнім спогадом про минулий капіталістичний світ. Інститут банкрутства був не потрібний радянському соціалістичному устрою, оскільки «лікування» фінансово «хворих» підприємств відбувалося іншими засобами. Якщо підприємство було цілком збитковим, то його або ліквідували, або приєднували до прибуткових. Для цього в міністерствах та відомствах створювалися спеціальні фонди для підтримки збиткових підприємств. Колгоспи, за невеликим винятком, завжди були збитковими, що змушувало державу щорічно списувати («пробачати») їхні борги. Таке вирішення питання щодо «оздоровлення» збиткових підприємств було досить неефективним та потребувало значних витрат державних коштів, що в комплексі з іншими обставинами призвело до занепаду радянської економіки.

Ось чому, коли Україна стала незалежною державою та проголосила курс на ринкову економіку, вона взяла на озброєння та відродила застосування інституту банкрутства.

У світовій практиці законодавство про банкрутство розвивалося двома принципово різними шляхами. Один із них базувався на принципах британської моделі, яка розглядала банкрутство як засіб повернення боргів кредиторам, що, певна річ, супроводжувалося ліквідацією боржника. Підґрунтя іншого шляху було закладено в американській моделі, основна мета якої полягає в реабілітації підприємства та відновленні його платоспроможності. Однак останнім часом спостерігається тенденція до зближення та поєднання зазначених моделей у законодавствах розвинених держав, адже нормативно-правове регулювання процедури банкрутства є однією з найдинамічніших сфер законотворчості [15; 16].

Першим національним нормативним актом, що регулював питання неплатоспроможності господарюючих суб'єктів, був Закон України «Про банкрутство» 1992 р. Це невеликий за обсягом і доволі нескладний за змістом нормативний акт. Особливістю цього Закону було те, що його дія поширювалася на суб'єктів підприємницької діяльності — боржників, що мали статус юридичної особи (до речі, на приватних підприємців-фізичних осіб не поширювалася). Справи про банкрутство розглядалися арбітражними судами за місцем знаходження боржника. Справа порушувалася у разі наявності безспірних грошових вимог незалежно від розміру за умови неоплатності їх у банку боржника понад один місяць. Боржник мав можливість ініціювати процедуру банкрутства не тільки за наявності зазначених умов, а й у зв'язку із загрозою неплатоспроможності. Перевірка підстав порушення справи про банкрутство здійснювалася на попередньому судовому засіданні. За підсумками попереднього засідання, у разі потреби, призначався розпорядник майна. Як правило, це був банк боржника. Змістом майнових вимог кредиторів було грошове зобов'язання, до складу якого включалися неустойка, збитки, фінансові санкції — тобто все, що мало грошове вираження. До повноважень зборів кредиторів (комітету кредиторів) належало обрання судових процедур: ліквідації або санації, прийняття або відмови від умов санації тощо. Процедура санації, по своїй суті, є мировою угодою з обов'язковою участю санатора (інвестора). Затвердження умов санації було підставою для припинення провадження в справі. Після визнання боржника банк-

рутом арбітражний суд призначав ліквідаторів з-поміж кредиторів, розпорядника майна, фінансових органів, банку боржника, інвестора, які формували ліквідаційну комісію. Діяльність ліквідаційної комісії здійснювалася на громадських засадах. Процедура банкрутства не обмежувалася в часі. Справа про банкрутство припинялася затвердженням умов санації або ліквідаційного балансу. Достатність майна боржника була підставою для звільнення боржника від боргів під час ліквідаційної процедури.

Закон України «Про банкрутство» 1992 р. містив чимало недоліків, що негативно впливало на економіку України. Насамперед він мав виражений прокредиторський характер, а його мета зводилася лише до оплати боргів кредиторів без урахування інтересів боржника як господарюючого суб'єкта у сфері економіки. Як бачимо, такий Закон був продовженням виконавчого провадження, тільки в іншій формі. У Законі був відсутній такий важливий засіб у процедурі банкрутства, як мораторій на задоволення вимог кредиторів, що не сприяло захисту інтересів боржника та кредиторів у справі. Відсутність базового розміру заборгованості давала можливість розпочинати процедуру банкрутства на підставі незначних сум боргу, що призводило до зловживання правом з боку як кредиторів, так і боржника [17]. Через відсутність професійного арбітражного керуючого робота ліквідаційної комісії виявилася неефективною.

Судова практика намагалася зменшити недоліки Закону 1992 р. Із цього приводу також існували роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18.11.1997, які заповнили прогалину щодо регулювання частини відносин у процедурі банкрутства. Це стосувалося порядку порушення й припинення провадження в справі, виявлення кредиторів, співвідношення позовного провадження та процедури банкрутства, роботи ліквідаційної комісії. Але роз'яснення не могли змінити суті Закону, його прокредиторської спрямованості.

У 1999 р. був прийнятий новий Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який із прокредиторського став продебіторським. Завдяки розвитку економіки настав час захищати не стільки кредиторів, скільки боржників. Закон 1999 р. встановив базові умови ініціювання процедури банкрутства; запровадив мораторій на задоволення вимог кредиторів; установив об'єктом правового регулювання тільки боргове грошове зобов'язання, виключивши з нього штрафні санкції; увів такі спеціальні реорганізаційні процедури, як санація й мирова угода; уперше в Україні застосував інститут арбітражних керуючих [18]. Цей Закон містить багато прогресивного в порівнянні із Законом 1992 р., також він має значну кількість схожих положень із Законом РФ про неспроможність (банкрутство) 1998 р.

Але, на жаль, указаний Закон мав низку недоліків, які частково були усунуті шляхом унесення до нього змін. У Законі 1999 р. відсутні обмеження для керуючого санацією й ліквідатора в частині самостійного розпорядження майном. Під час ліквідаційної процедури ліквідатор здійснює свою діяльність без плану та самостійно розпоряджається отриманими від продажу грошима. Роль господарського суду в процедурі банкрутства дуже незначна. Фактично всі повноваження з управління процедурою банкрутства концентруються в комітеті кредиторів, який пропонує суду кандидатуру арбітражного керуючого, контролює його діяльність, пропонує процедуру банкрутства (санацію, ліквідацію, мирову угоду). Крім того, у Законі 1999 р. було чимало редакційних неточностей і суперечностей. За період із січня 2000 р. по грудень 2011 р. у вказаний Закон аж 39 разів уносилися зміни та доповнення іншими законодавчими актами України; окремі положення цього Закону згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 22.05.2008 № 10-рп / 2008 визнано неконституційними, положенням частини 8 статті 5 цього Закону дано офіційне тлумачення Рішенням Конституційного Суду України від 20.06.2007 № 5-рп/2007 [19].

Для усунення вищевказаних недоліків та прогалин законодавства про банкрутство та з метою правильного й однакового застосування положень Закону постійно здійснювалося узагальнення судової практики, що мало наслідком прийняття таких рекомендацій та роз'яснень:

– рекомендації президії Вищого господарського суду України від 04.06.2004 № 04-5/1193 «Про деякі питання практики застосування Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;

– постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 15 «Про судову практику в справах про банкрутство».

Нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» була прийнята Законом України від 22.12.2011 № 4212-VI, який набрав чинності з 19 січня 2013 року. Нова редакція Закону в період із лютого 2012 року по грудень 2014 року 18 разів змінювалася та доповнювалася.

Остання редакція Закону містить 134 основні статті, а також Розділ X «Прикінцеві та перехідні положення» (попередня редакція Закону містила лише 53 статті, Розділ VII «Прикінцеві положення»).

Відмінність Закону в редакції від 22.12.2011 від його попередніх редакцій та позитивний характер нової редакції полягають у такому:

– процедури банкрутства були доповнені санацією боржника до порушення провадження в справі про банкрутство (ст. 6 Закону);

– змінився статус арбітражного керуючого: він більше не є приватним підприємцем, а є суб'єктом незалежної професійної діяльності; здійснює діяльність на підставі свідоцтва, а не ліцензії; уведено Єдиний реєстр арбітражних керуючих України (ст.ст. 1, 4 Закону) та, як наслідок, Мін'юстом затверджено порядок формування й ведення зазначеного реєстру [20];

– діяльність арбітражного керуючого було більш деталізовано та широко регламентовано (Розділ VIII Закону);

– забезпечені кредитори пред'являли вимоги, забезпечені заставою майна не тільки боржника, а й майнового поручителя, чим було врегульовано суттєву проблему при застосуванні судами чинного законодавства (ст. 1 Закону);

– офіційне оприлюднення відомостей про справу здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України;

– порівняно з попередньою редакцією було дещо звужено та чітко визначено повноваження державного органу з питань банкрутства (ст. 3 Закону);

– встановлено конкретні процесуальні норми щодо оскарження судових рішень у процедурі банкрутства (ст. 8 Закону);

– відокремлено процедуру прийняття судом заяви про порушення справи від самої процедури порушення справи про банкрутство, визначені різні правові наслідки вказаних процесуальних дій (ст.ст. 11–16 Закону);

– пом'якшені негативні наслідки для конкурсних кредиторів у зв'язку із пропуском строку пред'явлення вимог: замість погашення цих вимог згідно із Законом, що фактично означає припинення грошового зобов'язання боржника перед кредитором, тепер застосовується невизнання конкурсним кредитором та погашення вимог у шосту чергу в ліквідаційній процедурі (ст. 23 Закону);

– суттєво змінені підстави визнання недійсними правочинів (договорів) та включено нові норми про спростування майнових дій боржника в справі про банкрутство (ст. 20 Закону);

– до Закону вперше включено процесуальну норму щодо правонаступництва кредитора в справі (ст. 21 Закону);

– суттєво змінений та детально регламентований порядок продажу майна боржника в справі про банкрутство (ст. 44, Розділ IV Закону);

– виключено із Закону правові норми щодо банкрутства відсутнього боржника;

– обмежено строк проведення ліквідаційної процедури 12-ма місяцями та встановлено порядок передачі ліквідатором непроданих активів (ст.ст. 37, 45 Закону);

– передбачено можливість уведення процедури санації й після визнання боржника банкрутом (ст. 37 Закону);

– майно, що є предметом забезпечення, не включається до складу ліквідаційної маси (ст. 42 Закону); у попередніх редакціях Закону воно включалося, що призводило до постійного конфлікту інтересів між конкурсними та забезпеченими кредиторами;

– новацією Закону є Розділ IX «Процедури банкрутства, пов'язані з іноземною процедурою банкрутства» [18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на те, що в кожній країні цей процес проходив по-різному, все ж таки він має деякі спільні для всіх риси: завжди і скрізь був боржник, який винен гроші та не може їх повернути, і був кредитор, який хоче повернути собі свої гроші будь-яким способом (за рахунок майна, за рахунок праці самого боржника і под.). Такий підхід був неактуальним лише за часів «командної» економіки, коли Україна була частиною СРСР і держава самостійно регулювала всі фінансові питання. Однак слід звернути увагу на те, що із часом усе стало на свої місця, а історія показала значущість інституту банкрутства як дуже важливого інструмента економіки будь-якої країни, без якого обходитися довго просто неможливо. Наступні наукові розвідки повинні спрямовуватися в бік пошуку напрямів спрощення процедури ліквідації й максимального забезпечення реалізації інтересів усіх її учасників.

Список використаних джерел

1. Афанасьев Р. Г. Проблемы правового регулирования банкротства за законодательством Украины: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ін-т економіко-прав. досліджень НАН України. Донецьк, 2001. 20 с.
2. Бірюков О. М. Порівняльно-правовий аналіз інституту неспроможності у законодавстві України та деяких іноземних країн: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Інститут міжнародних відносин. Київ, 1999. 20 с.
3. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід і особливості становлення в Україні. Київ; Львів: Інститут технології бізнесу і права, 2000. 177 с.
4. Господарське право : навч. посібник у схемах і таблицях / за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. М. Л. Шелухіна Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
5. Кабенюк Ю. В. Правове регулювання арбітражного управління в процедурі банкрутства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ін-т економіко-прав. досліджень НАН України. Київ, 2019. 20 с.
6. Малига В. А. Правове забезпечення санації та мінімізації негативних наслідків банкрутства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ін-т економіко-прав. досліджень НАН України. Донецьк, 1999. 21 с.
7. Ніколенко Л. М. Господарське процесуальне право України: підручник /Одеса: Фенікс, 2011. 512 с.
8. Подцерковний О. П., Квасницька О. О., Степанова Т. В. та ін. Господарське процесуальне право України: підручник / за ред. О. П. Подцерковного, М. Ю. Картузова. Харків: Одиссей, 2012. 400 с.
9. Поляков Б. М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 440 с.
10. Радзивілюк В. В. Санація як судова процедура банкрутства: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2001. 17 с.
11. Степанов О. О. Господарсько-правові засоби попередження банкрутства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ін-т економіко-прав. досліджень НАН України. Донецьк, 2006. 20 с.
12. Теньков С. Ликвидация предприятий: некоторые юридические и налоговые аспекты. *Вестник налоговой службы Украины*. 1999. № 47–48. С. 66–68.
13. Тітова О. В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ін-т економіко-прав. досліджень НАН України. Донецьк, 2006. 19 с.
14. Тітов М. І. Законодавство про банкрутство (проблеми і перспективи). *Право України*. 1995. № 11. С. 31–33.
15. Жук Л. А., Жук І. Л., Неживець О. М. Господарське право. Київ: Кондор, 2003. 400 с.

16. Суббот А. Шляхи вдосконалення механізму процедури банкрутства в Україні на основі міжнародного досвіду. *Віче*. 2014. № 18. С. 24–28.

17. Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 № 2343. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440.

18. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 № 784–XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 42–43. Ст. 378.

19. Рішення Конституційного суду України від 20.06.2007 по справі № 5-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-07>.

20. Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України : Наказ Міністерства юстиції України від 26.03.2013 № 541/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0514-13> (дата звернення: 07.02.2019).

Богатырь Виктор Константинович,

аспирант

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8340-6388>

ИСТОРИКО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНОВЛЕНИЯ ЛИКВИДАЦИОННОЙ ПРОЦЕДУРЫ КАК ОТДЕЛЬНОЙ СУДЕБНОЙ ПРОЦЕДУРЫ В ДЕЛЕ О БАНКРОТСТВЕ

В статье на основе применения методов анализа и сравнения рассмотрен процесс развития и становления современного законодательства о ликвидации должника-банкрота. Показано, что современное состояние законодательства напрямую зависит от исторического развития данной отрасли и становления института банкротства, в частности на территории современной Украины и других развитых в то время государств. Сделан вывод, что без тщательного рассмотрения исторического аспекта возникновения и развития института несостоятельности невозможно говорить о современных реалиях этой отрасли отечественного и зарубежного законодательства.

Ключевые слова: должник; субъект хозяйствования; историческое развитие; банкротство; несостоятельность; ликвидация

Bohatyr Viktor Kostyantynovich,

aspyrant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8340-6388>

HISTORICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF LIQUIDATION PROCEDURE AS A SEPARATE JUDICIAL PROCEDURE IN THE BANKRUPT ACTION

In the article, based on the application of methods of analysis and comparison, the development and formation of modern legislation on the liquidation of a bankrupt debtor is considered. It is shown that the current state of legislation directly depends on the historical development of the industry and the establishment of the institution of bankruptcy, in particular, on the territory of modern Ukraine and other, developed at that time states. It is concluded that without careful consideration of the historical aspect of the emergence and development of the insolvency institution, it is impossible to speak about the current realities of this branch of domestic and foreign legislation. A fairly large-scale comparative analysis of the bankruptcy laws of different states and different periods of their existence was conducted: Ancient Rome, Kievan Rus, the Russian Empire, the USSR. Legislative acts of independent Ukraine are analyzed, the invalid regulating relations in the field of insolvency in the past years. The work establishes unconditional interconnectedness of the currently existing domestic legislation in the field of bankruptcy, and its development and the process of formation from ancient times. Despite the fact that in each country this process took place in different ways, there are some common traits to all of them: there is always and everywhere a debtor who is to blame for money and can not return them, and there is a lender who wants to return his money back, in any way (at the expense of property, at the expense of the work of the debtor himself, etc.). Such an approach was irrelevant only during the time of the command economy, when Ukraine was the part of the USSR and the state independently regulated all financial issues. However, we should pay attention to the fact that over time everything has returned to its place and history has proven that the institution of bankruptcy — it is really an important tool in the economy of any country and it is simply impossible to do without it for a long time.

Key words: debtor; business entity; historical development; bankruptcy; insolvency; liquidation

Надійшла до редколегії 05.02.2019

УДК 378.091.113

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-13-17>

Гончаров Андрій Вікторович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2430-2789>

Гончаров Микола Вікторович,
магістр
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4452-1652>

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ЮРИДИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Г. КУКОЛЬНИКА (1765–1821)

У статті досліджено педагогічну діяльність В. Г. Кукольника, розглянуто особливості викладацької методики професора, також приділено увагу його науковій спадщині в галузі цивільного права. Зазначено, що викладання юридичних та інших навчальних дисциплін видатним ученим В. Г. Кукольником повинне залишатися взірцем для наслідування сучасними поколіннями українських науковців-юристів та викладачів юридичних навчальних дисциплін.

Ключові слова: природне право; позитивне право; громадянське суспільство; держава; права людини

Постановка проблеми. На початку XIX століття російська вища освіта переживала своє бурхливе піднесення. Один за одним відкриваються вищі навчальні заклади. У зв'язку із цим спостерігається дефіцит викладацьких кадрів, який поповнюють передусім за рахунок закордонної професури слов'янського походження, як-от: професори М. А. Балуг'янський, П. Д. Лодій та В. Г. Кукольник. Ці, безумовно, талановиті юристи зробили вагомий внесок у розвиток української, російської та польської політико-правової думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, присвячених творчості професора В. Г. Кукольника (1765–1821), слід виокремити роботи Т. Байцури, Г. Т. Блюменфельда, В. В. Гомонная, А. І. Ніколаєнка, І. Б. Усенка, В. В. Олейникова та ін.

Метою цього дослідження є вивчення життєвого шляху та ролі В. Г. Кукольника в розвитку юридичної освіти та науки XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В. Г. Кукольник народився в Мукачеві. У 1787 р. В. Г. Кукольник закінчив Львівський університет, деякий час навчався у Віденському університеті. У Львівському університеті він очолював кафедру римського і вітчизняного (австрійського) права, читав лекції з хімії й агрономії [1, с. 22]. Можна сказати, учений був фахівцем у багатьох галузях науки — правознавстві, філософії, економіці, фізиці, математиці, природознавстві, сільському господарстві тощо; знав класичні та європейські мови. Від початку 90-х років XVIII ст. викладав у Замойському ліцеї (м. Замостя), де став професором, доктором вільних мистецтв, філософії та права.

У 1803 р. В. Г. Кукольника як відомого вченого і педагога було запрошено на службу до Санкт-Петербурга — в Учительську гімназію, перетворену в 1804 р. на Педагогічний, а в 1816 р. — на Головний педагогічний інститут. Тут він читав лекції з різних дисциплін. З

1816 р. В. Г. Кукольник завідував кафедрою римського і природного права. Призначався директором цього інституту. У 1805–1816 рр. учений був професором римського та російського цивільного права у Вищому училищі правознавства. У 1816 р. його було призначено керуючим з особливих доручень у Комісії зі складання законів. У 1819 р. В. Г. Кукольник брав участь в організації Санкт-Петербурзького університету, де потім завідував кафедрою позитивних прав.

У 1820 р. на запрошення графа О. Г. Кушельова-Безбородька він став «за височайшим велінням» [2] у м. Ніжині директором новоутвореної Гімназії вищих наук князя Безбородька. З ім'ям В. Г. Кукольника пов'язане становлення цього відомого навчального закладу.

В. Г. Кукольник відмовився від можливості бути обраним ректором Санкт-Петербурзького університету і повністю присвятив себе новій роботі, та з певних причин він часто зазнавав невдач. Справа дійшла до того, що довелося викладати в усіх класах тільки вдвох із сином Платоном.

У Ніжині вчений зіткнувся з великими труднощами в справі налагодження навчального процесу в новоутвореному закладі, а саме відсутністю викладачів-фахівців із багатьох найважливіших дисциплін; неоднаковим запасом знань численної молоді, що з'явилася на навчання; відсутністю бухгалтера, охорони, іншого допоміжного персоналу тощо.

Викладання більшості предметів учений узяв на себе. До офіційного відкриття навчального закладу в ньому вже здійснювалося проведення занять з учнями з метою доведення їхніх знань до однакового рівня та розподілу по відповідних класах («вихованців набралось до 50 та їх розділили на класи: тих, хто знає більше, і тих, хто знає менше») [3, с. 188].

Особливістю викладацької методики професора був не тільки індивідуальний підхід до кожного зі студентів, але й особисте «наближення» їх до себе, до своєї родини. Широко використовуючи індивідуальний підхід, «проводячи з ними безвідлучно всі години доби», В. Г. Кукольник, за свідченням його учня, пізніше — відомого вченого-юриста П. Д. Редкіна, вимагав від себе та від своїх колег поєднання «чіткого та відповідного сучасності рівня знання предмета з любов'ю до нього, яка завжди збуджує любов і в учнях». При цьому педагог «поклав у основу всього навчання класичну освіту». Заняття часто проводилися у формі бесід, які були «сповнені батьківської уваги, ніжності, дружньої простоти, педагогічної досвідченості, живого захоплення, широкої вченості, плідотворної освіченості, ... розвивав розум ... учнів своїх, спрямовуючи їх до всього прекрасного, істинного, високого та доброго» [4, с. 14, 15].

Вирішення всіх цих питань потребувало багато енергії, що і призвело, за загальним визнанням, врешті-решт до того, що в лютому 1821 р. внаслідок душевної неврівноваженості вчений покінчив життя самогубством [5, с. 6].

Заслугою В. Г. Кукольника є підготовка перших у Російській імперії навчально-методичних видань із цивільно-правових наук: «Початкові засади римського цивільного права» (1810 р.) [6]; «Російське приватне цивільне право» (ч. 1 — 1815 р., ч. 2 — 1816 р.) [7], яке, завдяки своїй значущості та безальтернативності як для студентів, так і для юристів-практиків, розійшлося астрономічним для тих часів накладом 10 000 екземплярів; «Інструкція з викладання римського права» (1821 р.) [8].

Теоретико-правові погляди В. Г. Кукольника викладені, головним чином, у частині I його книги «Російське приватне цивільне право» (1815 р.) — вступі, що має назву «Про закон та право взагалі, їхні відмінності та властивості: про правознавство та його цілі». Цей вступ автор розпочинає з розгляду права в суб'єктивному («подлежательномъ») значенні. Він дає поняттю права таку дефініцію: це «влада людини, або можливість здійснювати всілякі дії, за умови, що залишається можливим її співіснування разом із подібними до себе» [7, с. 2]. Такі права людина мала вже в «природному стані». Тут автор полемізує з тими вченими (наприклад із С. Ю. Десницьким), які вважали цей стан таким, що людина, перебуваючи в ньому, була позбавлена будь-яких прав, адже «людині в природному стані розум до-

зволяє захищати свої права... а в разі порушення дозволяє вимагати від порушника їх поновлення» [7, с. 3]. Інакше ці права були б ні на що не придатними («тщетны»), а тому і не могли б навіть називатися правами.

Цікавим є те, що В. Г. Кукольник іноді ототожнює поняття громадянського суспільства і держави [7, с. 5]. Такий підхід підтверджує категоричність суджень ученого з приводу мети існування цих двох інститутів: держава утворена і функціонує саме для захисту прав її громадян, тобто членів громадянського суспільства.

Права громадянина, з позицій В. Г. Кукольника, первинні, а влада, держава (і навіть громадянське суспільство, яке формується з громадян і тому має ставити на перше місце права індивідуума, адже саме з вигод та інтересів кожного його члена формуються вигоди та інтереси цього суспільства загалом) — вторинні.

Досліджуючи права і свободи людини згідно із законодавством Стародавнього Риму, учений схвалює наявні там норми із захисту ембріонів: «за народженням люди розподіляються на не народжених, але вже зачатих у материнській утробі, та народжених. Римські закони не менше забезпечують та захищають права ненароджених, ніж народжених» [7, с. 15].

Закони В. Г. Кукольник поділяє на природні та позитивні. До перших він зараховує такі, «коли обов'язок нам вказує один лише здоровий глузд, представляючи нам наслідки вільних діянь, що ми коїмо», а до других — ті, що постановляє верховна влада, у тому числі і Бог. Тому вчений поділяє позитивні закони на Божі та людські [6, с. 11, 12].

Загалом право, на думку В. Г. Кукольника, може означати «1) владу або можливість, надану законами робити щось або вимагати від інших, щоб вони робили це або не робили (право в суб'єктивному («подлежательномъ») значенні); 2) Книгу законів (право в об'єктивному («предлежательномъ») значенні); 3) закон; 4) правове вчення» [7, с. 13].

«Приватне цивільне право Російської держави... є сукупність законів, що встановлюють відносини між російськими громадянами за їх особами та майном» [7, с. 14, 15], — пише вчений. Серед джерел цих законів він називає регламенти, укази та інше, не вказуючи при цьому на природне право [7, с. 15, 16].

Г. Ф. Блюменфельд зазначав, що В. Г. Кукольник погоджувався з теорією природного права, але це не справило безпосереднього впливу на догму російського цивільного права в його концепції [9, с. 7]. На наш погляд, можна припустити, що для В. Г. Кукольника цивільні закони покликані, власне, захищати права і свободи людини, отже є вторинними відносно природних прав людини. Водночас, розуміючи, що практичне досягнення цієї мети неможливе за умов, що мали місце в Російській імперії за тих часів (хоча на словах влада нібито визнавала пріоритет природного права), учений у своїх працях, орієнтованих, головним чином, на юристів-практиків, не пропонує прямо визнати природне право джерелом позитивного закону. Утім, слід також зазначити, що в «Начальних засадах російського приватного цивільного права» (1810 р.) В. Г. Кукольник стверджував, що «знання права (позитивного. — *авт.*) повинне складатися зі знання сили та розуму законів, а не лише слів, за допомогою яких вони написані» [9, с. 7]. Судячи із цього, учений все ж таки вірив у справедливість цих законів і в те, що коли-небудь з їхньою допомогою можна буде повністю захистити права громадянина цієї держави [10, с. 167–169].

Висновки. В. Г. Кукольник як педагог був прибічником прогресивного індивідуального підходу, наголошував на необхідності викладання дисциплін з урахуванням найновіших та найсучасніших наукових досягнень. Вимагав від себе та від підпорядкованих йому

викладачів повної самовідданості в справі викладання навчальних дисциплін. Він був автором навчальних посібників із цивільно-правових дисциплін, що охоплювали також питання теорії права та філософії права й залишалися на довгі роки важливішими джерелами юридичних знань для читачів Російської імперії, а з багатьох питань не втратили своєї актуальності й досі.

Як вчений-юрист, він був прибічником теорії природного права, уважав, що право історично передує державі й мусить мати в ідеалі пріоритет над нею. Водночас у його концепції все ж спостерігаються певні риси легізму: на думку вченого, природне право не є джерелом цивільних законів, а Закон Божий є частиною позитивного закону.

Наукова спадщина видатного вченого В. Г. Кукольника, його особистий приклад самовідданої праці на ниві юридичної науки, а також викладання ним юридичних та інших навчальних дисциплін повинні залишатися взірцем для наслідування сучасними поколіннями українських науковців-юристів та викладачів юридичних навчальних дисциплін.

Список використаних джерел

1. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Закарпаття, 1992. 300 с.
2. Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга, Ф. 14, Оп. 1, Т. 1, Д. 166, Л. 1.
3. Кукольник Н. В. В. Г. Кукольник (из памятной книжки). Гимназія высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 181–189.
4. Пѣтуховъ Е. В. Гимназія высших наук кн. Безбородко въ Нѣжинѣ. 1820–1832 (къ 75-лѣтію со дня основанія). Санкт-Петербург: Типографія В. С. Балашева и К^о, 1895. 63 с.
5. Николаенко А. И. Н. В. Кукольник и Таганрог: сборник публикаций. Таганрог, 1998. 184 с.
6. Кукольник В. Г. Начальныя основанія римскаго гражданскаго права. Санкт-Петербург: Мед. типогр., 1810. 291 с.
7. Кукольник В. Г. Россійское частное гражданское право: Ч. I: Изложеніе законовъ по предметамъ частнаго гражданскаго права, лицамъ, вещамъ и дѣяніямъ. Санкт-Петербург: Типогр. Департамента Внѣшней торговли, 1815. 368 с.
8. Кукольник В. Г. Руководство к преподаванію римскаго права. Санкт-Петербург: Въ типографіи Департамента народнаго просвѣщенія. Т. 1. 1821. 352 с.
9. Блюменфельдъ Г. Ф. Изъ исторіи русской цивилистики до Свода Законовъ / Г. Ф. Блюменфельдъ, В. Г. Кукольникъ. Санкт-Петербург: Типогр. т-ва «Общественная польза», 1913. 49 с.
10. Олейников В. В. Розвиток української державно-правової думки у другій половині XVIII — на початку XIX ст.: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 217 с.

Гончаров Андрей Викторович,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2430-2789>

Гончаров Николай Викторович,

магистр

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4452-1652>

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ, ЮРИДИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В. Г. КУКОЛЬНИКА (1765–1821)

В статье исследована педагогическая деятельность В. Г. Кукольника, рассмотрены особенности преподавательской методики профессора, также уделено внимание его научному наследию в области гражданского права. Указано, что преподавание юридических и других учебных дисциплин выдающимся ученым В. Г. Кукольниковым должно оставаться образцом для подражания современными поколениями украинских ученых-юристов и преподавателей юридических учебных дисциплин.

Ключевые слова: естественное право; позитивное право; гражданское общество; государство; права человека

Honcharov Andriy Viktorovich,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2430-2789>

Honcharov Nikolay Viktorovich,
master
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4452-1652>

LIFE PATH, LAW VIEWS AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF V. G. KUKOLNIK (1765–1821)

The pedagogical activity of V. G. Kukolnik is researched in the article, the professor's features of the teaching technique are considered, as well as the scientific heritage of the professor in the field of civil law.

V. G. Kukolnik demanded from himself and his subordinate teachers the complete dedication in teaching the educational subjects.

He was the author of manuals on civil law disciplines that dealt with issues of the theory of law and the philosophy of law.

For many years his works remained the most important sources of the legal knowledge for the Russian Empire's readers, and on many issues they have not lost their relevance to this day.

As a scientist and lawyer, he was the supporter of the theory of natural law, he believed that the law historically preceded the state and it should theoretically have a priority over it. At the same time, Kukolnik's conception still has certain features of legalism: according to the scientist, natural law is not a source of civil laws, and the Law of God is the part of positive law.

It is indicated that the scientific heritage and the personal example of selfless work in the field of legal science as well as teaching of legal and other educational disciplines by the outstanding scientist V. G. Kukolnik should be remained as an example for imitation of modern generations of Ukrainian lawyers and teachers of legal educational disciplines.

Key words: natural law; positive law; civil society; state; Numan Rights

Надійшла до редколегії 08.02.2019

УДК 340.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-18-24>

Павліченко Євгенія Володимирівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9824>

Голинська Мар'яна Ігорівна,
кандидат юридичних наук
(Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5865-5910>

СТАНОВЛЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства ТА ПОРІВНЯЛЬНО- ПРАВОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Статтю присвячено теоретичному дослідженню розвитку порівняльного права та порівняльно-правової методології, становленню і розвитку порівняльно-правових парадигм, визначенню плюралізму як однієї з ключових ідей, які зумовлюють розвиток сучасного порівняльного правознавства, встановлюючи специфіку його методології та загальних процесів пізнання правових систем, визначення специфічних ознак сучасного вітчизняного порівняльного правознавства.

Ключові слова: порівняльне право; компаративістика; плюралізм; релевантність; компаративний аналіз; порівняльне правознавство; порівняльно-правовий метод

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-гуманітарної науки передбачає подальше вивчення нових наукових підходів щодо досліджень розвитку порівняльного методу, визначається напрямком до визначення сутності порівняльних до-

сліджень, тобто здійснюється спрямування до подальшого розвитку компаративістики та визначення шляхів міждисциплінарних компаративних досліджень.

За сучасних умов порівняльне правознавство бачиться як юридична компаративістика — наука, яка займається дослідженням загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування сучасних правових систем світу.

Сучасний теоретичний розвиток порівняльно-правових досліджень відзначається різноманітністю методологічних підходів і теорій розуміння права, науковості й теоретичної розробленості. Спільність у поглядах юристів полягає в тому, що юридична наука призначена дати нове пояснення правової реальності, але це здійснюється різними шляхами й на різних філософських, теоретичних і методологічних засадах.

Існування проблеми праворозуміння в минулому й сьогодні вказує на доцільність пошуку інших, більш широких, напрямків, зокрема, у площині компаративного сприйняття правових систем, яке базується на розмаїтості правових та інших соціорегулятивних реальностей різних країн і континентів, встановлення загального в результаті їхньої взаємодії, а не відповідно до заздалегідь установлених ідеалів і норм.

Означене потребує їх філософського, наукового теоретичного та практичного визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології були об'єктом дослідження як зарубіжної, так і вітчизняної науки і висвітлювалися у працях А. А. Малиновського, Ю. А. Тихомирова,

К. Осаке, А. В. Птушенко, Л. А. Луць, Х. Бехруз, Е. А. Винниченко, О. В. Кресіна, О. О. Мережко, Ю. С. Шемшученка та інших. Однак залишаються проблеми щодо подальшого вивчення природи порівняльного правознавства як науки та методу дослідження з погляду юридичного універсалізму та конкретного змісту правової системи, а також потенційних можливостей порівняльного правознавства.

Метою статті є дослідження становлення та розвитку порівняльного правознавства, виявлення основних проблем та способів їх розв'язання, зокрема встановлення його методологічних проблем.

Виклад основного матеріалу. Перш за все треба зазначити, що під системною парадигмою права розуміють застосування основних принципів системного аналізу в теорії права з урахуванням його багатосторонніх зв'язків. Система парадигми права передбачає, що закон є наслідком права, а джерелами права є теоретичні дослідження.

Для сучасного стану порівняльного правознавства та порівняльно-правових досліджень характерним є високий рівень плюралізму в позиціях вчених щодо їх ставлення до визначення поняття, структури та характеристики порівняльного правознавства [1].

Саме плюралізм є однією з ключових ідей, які визначають розвиток сучасного порівняльного правознавства, встановлюючи специфіку його методології та загальних процесів пізнання правових систем. Цей принцип міцно увійшов до наукового обігу, пов'язаного зі становленням парадигми юриспруденції. Особливого значення ця проблема набуває для порівняльного правознавства, адже дотримання чітких методик зіставлення правових систем та окремих правових інститутів між собою є неодмінною умовою, яка дозволяє констатувати релевантність проведеного дослідження.

Під релевантністю розуміється міра відповідності результатів пошуку завданню, поставленому в пошуковому запиті. У спрощено-технічному сенсі під релевантністю розуміємо пропорцію ключових слів або фраз, що містяться в тексті і їх відповідність тим чи іншим пошуковим запитам [2].

У порівняльному правознавстві методологія використання різновидів плюралізму визначається як відмова від моністичної інтерпретації правової реальності як у пізнавальному сенсі (зведення права до одного з його проявів), так і в онтологічному сенсі (проголошення одного правового стилю кращим чи досконалішим за інші).

Вказані вище розходження зумовлені особливостями концепцій порівняльного правознавства, вибір і формування яких знаходиться в залежності від розуміння природи і призначення науки, вихідних філософських підходів, наукових теоретичних моделей, а також поглядів того чи іншого дослідника, його світогляду та інших підстав.

Складність визначення наукових сучасних порівняльно-правових досліджень обумовлена тим, що вони за своїм змістом є плюралістичними, змінюються в часі й просторі, залежать від правової системи державотворення.

Використання компаративного аналізу дозволить забезпечити проблемну взаємодію науки і практики, поєднати науку з людськими інтересами та цінностями, повернути науці історичну й культурну реальність, змінюючи її самосвідомість.

Л. А. Луць дотримується думки, що фундаментальні зміни в пізнанні правового світу відбуваються наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., окресленні перспектив його розвитку [5].

Вчений вказує, що зміна наукових засад порівняльно-правових досліджень проявляється в наступному.

Докласичний етап порівняльного правознавства охоплює період від перших спроб використання порівняльного методу стосовно політико-правової реальності орієнтовно до 1900 року й першого Міжнародного конгресу порівняльного права, завдяки якому визначається виникнення порівняльного методу, порівняльно-правових знань, що мали переважно емпіричну, тобто практичну природу й значення. Були здійснені спроби проведення теоретичної класифікації та впорядкування правового порівняння, але здебільшого вони мали епізодичний і не юридичний характер.

Класичний етап історії порівняльного правознавства відноситься до кінця XIX — середини XX ст., для нього характерним є його розуміння як сукупності наукових знань, виключення суб'єктивності порівняльно-правових досліджень, прагнення до об'єктивних результатів порівняння, домінування об'єктного стилю мислення, наявність дуалізму розуміння порівняльного права як науки й методу.

Для неklasичного етапу характерним є заперечення й критика абсолютизації об'єктивізму класичного періоду, визнання залежності знань про об'єкти порівняння від характеристик пізнавальної діяльності компаративістів, орієнтація не на наукові знання, а на порівняльно-правовий метод, наукову діяльність [6].

Відмінності постнеklasичного та неklasичного періодів полягають у визнанні значення в науковій діяльності й науковому знанні ціннісно-цільових структур компаративіста як суб'єкта пізнання, його ідентифікації з певним соціально-культурним оточенням, розширення предмета порівнянь до країн усього світу. Домінуючим стає синергетичний підхід нелінійного й імовірнісного розвитку світу, самоорганізації й відкритості соціально-правових і гносеологічних систем.

Слід вказати, що привертання уваги до правотворчої діяльності інших держав завжди використовувалось з двох поглядів: з прагматичною метою удосконалення національної правової системи та з філософською метою створення ідеальної правової системи для кращого пізнання права різних держав.

Становлення науки порівняльного права, тобто компаративістики, визначається початком XIX століття, коли постало питання пошуку європейськими юристами з різних країн напрямків покращення національного законодавства. Саме в цей період почалося вивчення іноземного права. Компаративістика стала одним із пріоритетних напрямків у порівняльно-правових дослідженнях.

На сьогодні порівняльне правознавство стало невід'ємною складовою правової науки. Порівняльно-правові дослідження є надзвичайно важливими для юридичної науки та для її розвитку, вони тісно пов'язані з міжнародним публічним і приватним правом, з галузевими юридичними науками, для яких формується інформація для теоретичних узагальнень на рівні, вищому за національний, а також відіграє важливу роль у процесі міжнародної уніфікації та гармонізації права.

Порівняльно-правові дослідження поряд із традиційним історичним, нормативним та соціологічним напрямками права дають підставу:

- вивчати сутність правової реальності, яка раніше не охоплювалась проблематикою правознавства, та вийти за національні рамки своєї правової системи;
- визначити коло традиційних проблем юридичної науки з урахуванням тенденцій розвитку права в сучасному світі.

Предмет порівняльного правознавства складають такі засади:

- методологічні проблеми порівняння в праві на основі теорії порівняльно-правового методу;
- вивчення на основі співставлення основних правових систем сучасності при вирішенні питання класифікації цих систем;
- застосування традиційного порівняльного законодавства, тобто порівняння нормативних джерел з конкретних правових проблем, на рівні й у рамках галузей права;
- функціональне порівняння й соціологічне орієнтування на види порівняльно-правових досліджень;
- історико-порівняльне вивчення права.

Під предметом порівняльного правознавства розуміють загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування правових систем світу в їх порівняльному пізнанні.

Предмет порівняльного правознавства включає не тільки процес порівняння окремих нормативно-правових актів, галузей права або інститутів, а й охоплює правові системи в

цілому. Порівняння передбачає діяльність, у ході якої відповідні елементи порівнюваних правових систем порівнюються з метою визначення подібних і відмінних рис.

Як відзначає А. А. Малиновський, значення порівняльного правознавства полягає в тому, щоб виявити різноспрямовані проблеми в законодавчому регулюванні правових відносин, специфіку тих чи інших юридичних категорій, своєрідність правових дефініцій, порівняти зміст, який вкладається законодавцями різних держав у певний термін [4].

Тому компаративісти, які проводять порівняння українського права із зарубіжним, постійно розширюють предмет науки вітчизняного права, тим самим збагачуючи її новими знаннями. Водночас визначаються ті проблеми, що поставлені вітчизняною та зарубіжною юриспруденцією. Відмітимо, що вирішення цих проблем досягається в процесі порівняльного дослідження.

Порівняльне правознавство є комплексним напрямом юридичних досліджень, що мають теоретичне й практично-прикладне значення. Порівняльне правознавство є раціональним інструментом виявлення основних сучасних тенденцій правового розвитку, оскільки визначає, як розвиваються основні правові системи сучасності, які зміни відбуваються в національних правових системах.

Відправними категоріями в апараті сучасного порівняльного правознавства є «правова сім'я» та «правова система», що переважно вживаються як синоніми.

Поняття «правова сім'я» передбачає певну сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, що вказують на суттєву схожість цих систем. Так, використання цього поняття полегшує порівняльно-правові дослідження, дозволяє сформулювати загальне уявлення про правову картину світу. Даний термін набув найбільшого поширення в сучасній компаративістиці, хоча він має більш соціальне значення, ніж юридичне [9].

Правова система — це комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання і включають правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини тощо.

Порівняльне правознавство доцільно розмежовувати на загальне і спеціальне (галузеве і внутрішньогалузеве). Дане дослідження відносимо до спеціального порівняльного правознавства, оскільки предметом порівняння виступають окремі компоненти системи права, його конкретні норми.

Порівняльне правознавство базується на свідомому, теоретичному й методично обґрунтованому використанні порівняльного методу як основного спеціально-наукового методу дослідження, мета якого — прийти до порівняльно-співставлених висновків. Сутність порівняльно-правового методу полягає у співставленні явищ і процесів правової дійсності різних держав з метою виявлення подібних чи відмінних рис між цими явищами і процесами, а також термінами, що їх позначають [10].

Порівняльно-правовий метод головним чином сприяє накопиченню емпіричних знань. Теоретичні знання здобуваються завдяки іншим науковим методам. Порівняльно-правовий метод є багатофункціональним, оскільки застосовується і на теоретичному, і на емпіричному рівнях пізнання; до того ж характерним для нього є оціночний підхід. Саме оцінка є суттєвим і необхідним елементом будь-якого порівняння [10].

Існує низка основних вимог правильного й ефективного застосування порівняльно-правового методу дослідження.

По-перше, об'єкти, що входять до предмета порівняльно-правового дослідження, повинні бути порівнюваними. Це означає, що порівнянню підлягають лише однорідні об'єкти, зокрема законодавчі дефініції злочинного діяння.

По-друге, необхідно враховувати суттєві відмінності деяких зовні схожих явищ і процесів. До того ж слід намагатися з'ясувати причини таких відмінностей.

По-третє, при здійсненні порівняльного аналізу необхідно мати на увазі специфіку окремих кримінально-правових систем та їх інститутів, що зумовлює унікальність деяких юридичних термінів.

По-четверте, при проведенні співставлення законодавчого матеріалу повинен обов'язково враховуватися той факт, що змістовне наповнення однакових термінів може суттєво відрізнятися.

Ю. А. Тихомиров наводить шість методологічних правил, так зване «ноу-хау-право», якими слід користуватися в порівняльному правознавстві.

1. Правильний вибір об'єктів порівняльного аналізу та коректна постановка цілей, обумовлених його природою й потребами суб'єкта порівняльного правознавства.

2. Проведення правового порівняння на різних рівнях з використанням методів системно-історичного, логічного аналізу, аналогії для з'ясування як внутрішніх зв'язків і залежностей у рамках правових систем, що порівнюються, так і їхнього розвитку в контексті конкретної держави і суспільства.

3. Правильне визначення ознак правових явищ, що порівнюються, норм, інститутів тощо, усвідомлення суспільних і державних завдань, вирішення яких зумовило їх появу і розвиток.

4. З'ясування ступеня подібності й відмінності юридичних понять і термінів, які використовуються у правових системах, що зіставляються, актах тощо.

5. Розробка і застосування критеріїв оцінки подібності, відмінності та непорівнянності правових явищ, інститутів і норм.

6. Визначення результатів порівняльно-правового аналізу й можливостей їх використання в нормотворчій діяльності, у розвитку законодавства та його галузей, у практиці правозастосування [7].

Своєю чергою, Кристофер Осаке (США) назвав три об'єктивні особливості, на яких тримається методологія порівняльно-правових досліджень у США. Це, по-перше, методи порівняння, по-друге, правила порівняння й, по-третє, механізм порівняння. Науковець вважає, що застосування будь-якого методу залежить від цілей, які ставить перед собою дослідник. Як правило, застосовуються такі методи:

1) текстуальне порівняння з метою виявлення, який текст найбільше підходить для імплементації до національного законодавства;

2) функціональне порівняння, коли порівнюється не текст, а функції, які забезпечує той чи інший інститут права;

3) концептуальне порівняння для порівняння концепції правового інституту, що розглядається, в цілому;

4) проблемне порівняння для з'ясування, як та чи інша проблема вирішується в різних країнах і чи є можливим застосування конкретного рішення для даної національної правової системи [8].

Безумовно, з метою найбільш точного співставлення обраних об'єктів, використання лише порівняльно-правового методу є недостатнім. Для з'ясування термінологічного різноманіття законодавства зарубіжних країн слід використовувати формально-юридичний (догматичний) метод.

Досконалість будь-якої науки, зокрема й порівняльного правознавства, визначається наявністю сталих наукових парадигм та досконалої методології.

Від типу наукового юридичного мислення залежить «арсенал» парадигм, які існують в юриспруденції. Водночас парадигма розглядається як комплексна й суттєва характеристика тієї чи іншої наукової дисципліни в певну історичну епоху. Така характеристика, як правило, пов'язана з існуванням певних домінуючих наукових теорій, шкіл, напрямків досліджень тощо, які успішно вирішують експериментальні й теоретичні наукові проблеми, формулюють їх у межах цієї наукової традиції. У понятті парадигми виділяються такі основні аспекти.

Сучасній вітчизняній науці хоча і притаманний активний пошук наукових парадигм, формування низки нових наукових напрямків, проте їй і до нині притаманні депарадигмальність, відсутність чітких наукових критеріїв, недосконалість методології. Це властиве і сучасному вітчизняному порівняльному правознавству.

В Україні особливо активізувалися наукові дослідження з порівняльно-правової спрямованості після створення української асоціації порівняльного правознавства, яка проводить наукові конференції, що підсумовують щорічні напрацювання вчених у цьому напрямку.

Слід відзначити невисокий рівень розвитку юридичної компаративістики у вітчизняному порівняльному правознавстві. Вихід із такого стану в сучасних умовах потребує формування порівняльно-правових парадигм, розвитку порівняльно-правової методології. Необхідне вдосконалення чи зміна домінуючих парадигм та формування нових світоглядно-ціннісних уявлень, системи нових знань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порівняльне правознавство як самостійна галузь юридичної науки має першим зазнавати змін, що можуть позначитися на всій системі юридичного знання, професійних навичках юриста, правовому і державному розвитку сучасного суспільства. Нині порівняльному правознавству належить роль об'єднуючої ланки між класичною теорією права та іншими науками, що значною мірою сприяє перегляду усталених стереотипів, формуванню нового погляду на норми і постулати, які здавалися непорушними. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення проблем національного порівняльного права.

Список використаних джерел

1. Жуган Д. М. Проблеми плюралізму праворозуміння та узгодження різноманітних теоретичних поглядів на право. *Молодий вчений*. 2016. № 10 (37). С. 445–448.
2. Шюц А. Размышления о проблеме релевантности / Шюц А. *Избранное: Мир, светящийся смыслом* [пер. с нем. и англ.]. Москва: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. С. 235–398.
3. Птушенко А. В. Системная парадигма права. Москва: Московский издательский дом, 2004. 458 с.
4. Малиновский А. А. Сравнительное уголовное право: учебник. 2-е изд., доп. и перераб. Москва: Юрлитинформ, 2016. 592 с.
5. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу: Відкрита лекція. Київ, Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2007. 298 с.
6. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства: навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2002. 328 с.
7. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. Москва: Издательство НОРМА, 1996. 432 с.
8. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах. Москва: Дело, 2002. 464 с.
9. Винниченко Е. А. Классификация правовых систем современного мира. *Вестник Брянского государственного университета*. 2012. № 2. С. 181–183.
10. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: монографія / Кресін О. В. (керівник авт. кол.), Луць Л. А., Мережко О. О. та ін.; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 256 с.

Павличенко Евгения Владимировна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9824>

Голинская Марьяна Игоревна,

кандидат юридических наук

(Львовский торгово-экономический университет, г. Львов)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5865-5910>

СТАНОВЛЕНИЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО ПРАВОВЕДЕНИЯ И СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ МЕТОДОЛОГИИ

Статья посвящена теоретическому исследованию развития сравнительного права и сравнительно-правовой методологии, становлению и развитию сравнительно-правовых парадигм, определению плюрализма как одной из ключевых идей, которые определяют развитие современ-

ного сравнительного правоведения, устанавливая специфику его методологии и общих процессов познания правовых систем, определению специфических признаков современного отечественного сравнительного правоведения.

Ключевые слова: сравнительное право; компаративистика; плюрализм; релевантность; компаративный анализ; сравнительное правоведение; сравнительно-правовой метод

Pavlichenko Evgenia Vladimirovna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9824>

Golynska Mariyana Igorivna,
PhD in Law
(Lviv Trade and Economic University, Lviv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5865-5910>

FORMATION OF COMPARATIVE LAW AND COMPARATIVE-LEGAL METHODOLOGY

The article deals with the theoretical research aimed at studying the development of comparative law and comparative legal methodology, discloses the stages of the development of comparative methods in the framework of scientific legal systems, and establishes key ideas for the development of the modern jurisprudence. In the process of conducting the research, the specifics of the methodology and cognizance of comparative legal trends were established and the distinctive features of the development of the national comparative law were shown.

The main issues relating to the existing methodology of comparative jurisprudence were revealed and the ways of solving them were presented. It was shown that further development of legal comparative studies as a relatively independent branch of the legal science would make it possible to have a positive influence on the entire system of jurisprudence, the development of professional knowledge and the skills of lawyers. The recommendations proposed would contribute to the expansion and strengthening of the socially fair society governed by law. It was established that scientists doing comparative studies pay attention to the research of national and international law from the comparative point of view thus enriching the legal science with new knowledge. The necessity of unity between the classical theory of jurisprudence and specific areas of law was proved, which would significantly expand the formation of the new approach to the development of legal comparative studies. It was shown that the need to solve the above problems is justified by the processes of the legal comparative studies. It was noted that the use of the comparative analysis would ensure the interaction of science and practice, the unity of science with the interests of society and the values thereof.

Key words: comparative law; comparative studies; pluralism; relevance; comparative analysis; comparative law; comparative legal method

Надійшла до редколегії 15.02.2019

УДК 340:141

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-25-32>

Пашутін Вадим Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4216-7875>

СИМУЛЯКРИ В ПРАВІ: ЗАПРОШЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ

Зроблено спробу застосувати поняття «симулякр» у трактовці французького філософа постмодернізму Жана Бодрійєра до явищ правового життя. Під симулякром розуміється знак, що не має референта, знак, що втратив зв'язок із тією реальністю, що він мав би позначати, та своїм існуванням приховує відсутність референта. Висловлено гіпотезу про наявність феномена «правовий симулякр», наведено приклади можливих форм прояву цього явища у вигляді правових приписів. Сформульовано припущення про негативний вплив правових симулякрів на ефективність правового регулювання та запропоновано напрямки подальшого дослідження цього феномена.

Ключові слова: Жан Бодрійєр; симулякр; правове життя; правове регулювання; ефективність правового регулювання.

Постановка проблеми. У 1981 році вийшла друком монографія французького філософа Жана Бодрійєра «Симулякри і симуляція» (фр. Simulacres et Simulation). Вона не залишилася непоміченою у філософському науковому середовищі, як і інші чисельні його трактати. У цій монографії викладено авторську концепцію «симулякра», яка стала знаменитою, надала ще більшого авторитету її автору.

«Симулякр» вважається однією з важливих категорій постмодерністської філософії. Хоча сам термін з'явився задовго до постмодернізму. Він бере свій початок із давньогрецької культури. Під «симулякром» Платон розумів не відображення речі, ідеї, а відображення відображення, тобто копію речі, що сама є копією. В епоху Нового часу цей термін набуває ще одного значення: ілюзія, омана, явище, що створює видимість, оманує, навмисно викривляє реальність. З кінця ХХ віку термін «симулякр» міцно входить до постмодерністського мислення. Для постмодернізму характерне заперечення зв'язку між свідомістю і реальністю, між копією та оригіналом, між поняттям і річчю, між знаком і референтом. Тобто симулякр – знак, що не має референта, знак, що втратив зв'язок з тією реальністю, що він мав би позначати. Ми не бачимо за знаком жодної відповідної до нього реальності. Цей знак сам стає реальністю і своїм існуванням приховує відсутність такої реальності [1, с. 31–32].

Новизна підходу Жана Бодрійєра полягає в тому, що він переніс опис симулякра зі сфер чистої онтології та семіології на картину сучасної соціальної реальності. Він пояснив симулякр як результат процесу симуляції, як породження гіперреального за допомогою моделей реального, що не мають власних витоків у реальності [2, с. 32–33].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Таке перенесення категорії «симулякр» саме у трактовці Ж. Бодрійєра на різні сфери суспільного життя було сприйнято та підхоплено іншими дослідниками в галузі філософії. З'явилися публікації, що розвивають поняття симулякра, визначаючи його прояви в політиці, економіці, мистецтві тощо. Серед них: «Феномен симулякра как проявление социальной имитации» [3], «Симулякры как средства ма-

нипуляції общественним сознанием: в свете теории Ж. Бодрийяра» [4], «Симулякры и технологии виртуализации в информационном обществе» [5] та інші, що вийшли друком протягом останніх 10-ти років.

Зважаючи на таку універсальність симулякра та його прояви в багатьох сферах соціального життя, логічно припустити й наявність симулякрів у правовому житті. Тут саме виникає питання: чи є або чи можливі у правовому житті, у правовій системі, безпосередньо в праві подібні явища? Чи можна припустити, скажімо, наявність у системі позитивного права окремих правових норм, що за своєю суттю не є відображенням (моделями) відповідних суспільних відносин, норм, що своїм існуванням (формальним вираженням) маскують відсутність суспільних відносин, які вони призначені регулювати. Чи не можливе існування формальної (формалізованої у законодавстві) юридичної відповідальності, яка де-факто не застосовується та тим самим фактично приховує відсутність державного впливу на певний вид суспільних відносин, що умовно можна назвати «правовим симулякром»? Ця стаття і є спробою поставити ці питання, висунути певні гіпотези з цього приводу, а по суті – запропонувати тему для наукової дискусії за загальним формулюванням: «симулякри в праві».

Як зазначено вище, останнім часом активно обґрунтовується теза про наявність таких симулякрів у різних сферах суспільного життя. Розглядаючи далі цей феномен у праві, корисно розглянути наведений В. А. Ємеліним у згаданій вище роботі «Симулякры и технологии виртуализации в информационном обществе» короткий опис цього феномена як суспільного явища в галузі реклами.

Виклад основного матеріалу. Первинно реклама подає інформацію про річ із метою сприяння її продажу. Така інформація може бути правдивою або не зовсім. Але така реклама залишається у відносній відповідності до цього товару. Вона більшою або меншою мірою відповідає товару. З певним ступенем достовірності відображає якості товару, не «відходить далеко» від товару, який рекламує.

На наступному етапі реклама починає створювати образ товару, свій «рекламний» образ, товар наділяється якостями, що йому не властиві. За допомогою певних прийомів створюється образ, який втрачає зв'язок із товаром, створює особливо привабливе для потенційного покупця середовище, у яке заглиблений цей товар. Цей товар уже перестає бути просто предметом, він перетворюється в певний символ, мрію, що актуалізує окремі прагнення, бажання потенційного покупця. Так створюються торгові марки, бренди. Часто слогани в рекламі мають такий зміст, що, побачивши їх окремо, не можливо зрозуміти, якого товару (виду товару) вони стосуються: «Ти прагнеш більшого», «Ми створюємо майбутнє», «Будь собою» тощо. На цьому етапі вже й утворюється симулякр товару – набір якостей (не властивих товару), що формують ціну товару. Тут уже з'являється образ не існуючого товару (пропозиція продати товар, який не існує). З'являється знак, образ, що всім своїм змістом приховує відсутність референта (того самого товару, що рекламується), зв'язок реклами й товару втрачено. Уже товар має прилаштовуватися під рекламу. Вже реклама генерує якості товару, симуляція стає генератором реальності.

За цим відривком копії від оригіналу (реклами від товару), за цією втратою відповідності репрезентації референту (відповідність рекламі товару) настає третій етап трансформації реклами. Вона стає самостійною, самоцінною, набуває власного онтологічного статусу. Ми вже дивимося на рекламу як на витвір мистецтва, забувши про товар, що вона нам пропонує, іноді відеореклама постає перед нами як відеосюжет, коротенький фільм зі своєю інтригою та грою акторів. Це вже певний жанр, номінанти якого оцінюються на конкурсах. Вона сама стає товаром. Що далі?

Далі реклама стає самодостатнім явищем, системою симулякрів, що формуються та розвиваються як окрема система зі своїми правилами внутрішньосистемної за зовнішньої

взаємодії. І вже важко зупинити цей маскарад образів без референтів, «копій без оригіналу»¹.

Такий приклад рельєфно демонструє сформульовані Жаном Бодрійяром чотири послідовні фази представлення (відображення) реальності, у яких воно: 1) відображає глибинну реальність; 2) маскує та денатуралізує глибинну реальність; 3) маскує відсутність глибинної реальності; 4) взагалі не співвідноситься з будь-якою реальністю: воно є чистий симулякр [1, с. 37–38].

Чи не нагадує це нам фантастичні сюжети створення штучного інтелекту та його носіїв, що можуть самі генерувати штучний інтелект більш високого рівня? Це призводить до функціонування таких кібернетичних одиниць у своїй окремій, непідконтрольній людині системі. Вони вже не є функціональними копіями людського інтелекту, а є самостійною незалежною від людського інтелекту та його можливостей системою, що підкорює собі людство, намагається переробити людей відповідно до вимог та умов свого «кібернетичного» існування.

Можемо припустити, що й таке явище, як бюрократія, можна пояснити через категорію симулякра. Наявність купи паперових «довідок», «рїшень», «клопотань», «доручень» та система їх виробництва може приховувати відсутність саме тієї діяльності, яку вони демонструють. Бюрократія завжди прагне до самодостатності, до самовідтворення, розширення, самозбереження. Самозбереження бюрократії забезпечується генерованим нею самою зовнішнім контролем за дотриманням правил бюрократії: наявністю відповідних документів певної форми, їх переліку, обліку, обігу.

Спитайте пересічного чиновника: що для нього найстрашніше? Зазвичай, відповідь: перевірка, комісія, інспектування його діяльності. Підготовка до таких перевірок – це частковий параліч діяльності закладу, державного органу, його чиновників. У цей період все особливо активно спрямовано на формування переконливого образу того, чого нема в повсякденній діяльності установи, чиновника. Це і є симулякри на третій фазі їх формування. Протоколи, накази, розпорядження, вказівки, довідки про їх виконання тощо. Чим більше паперів, тим краще для чиновника під час перевірки. Адже комісія перевіряє «документацію» як образ, відображення діяльності. Нерідко ця документація і є тим образом діяльності, що не існує, тобто симулякром. Чи не на це вказують певні «тіньові», але широко відомі правила поведінки бюрократа: «зробив – запиши, не зробив – запиши двічі», «чим більше паперів – тим краще». Це вже не що інше, як принципи існування бюрократії як автономного утворення без будь-якого зв'язку зі сферою діяльності (відповідальності) чиновника, організації. Така діяльність за подібними принципами – чи не приклад чистого симулякра за Ж. Бодрійяром?

Як бачимо з наведених прикладів, дійсно, симулякри є явищем достатньо універсальним та розповсюдженим у різних сферах суспільного життя. Наведене вище, описане в публікаціях існування симулякрів у економічній сфері та обґрунтоване припущення про наявність такого феномена в управлінні суспільством. Наведене дозволяє рельєфно продемонструвати, як виглядають (формується) симулякри в окремих сферах суспільного життя, а також стверджувати про можливість, за аналогією з викладеним, висунути гіпотезу щодо наявності такого феномена не тільки в економіці, соціальному управлінні та інших сферах буття соціуму, а й у правовій сфері, правовому житті.

Розглядаючи можливість застосування цього феномена у правовому житті, маємо визначити (обрати для подальшого розгляду) поняття правового життя, оскільки таке складне явище ще не має сталого загальноновизнаного визначення. Для нашого дослідження під правовим життям розуміємо всю сферу буття права з усіма його позитивними й негативними проявами, сукупність усіх форм юридичного буття, що включає і негативні процеси, випадкові чинники, дозволяє охопити всі аспекти і прояви права, його структуру та динаміку.

¹ Тут ми у чотирьох абзацах достатньо довільно та скорочено наводимо інформацію із зазначеного джерела, водночас намагаючись не змінити сутність та наочність наведеного прикладу.

У такому формулюванні правове життя охоплює всі без виключення правові явища, навіть ті, які опосередковано пов'язані з правом або мають до нього відношення, віддзеркалюють цінності права [6, с. 67].

Відповідно до такого широкого розуміння категорії «правове життя», можемо визнати, що розглянуті вище приклади (принаймні в частині правового регулювання реклами, управлінських відносин) можна також віднести до правового життя. У такому разі можемо більш впевнено говорити про наявність симулякрів у правовому житті. Це занадто широкий для окремої статті предмет дослідження. Можемо лише обмежитися цим твердженням як гіпотезою.

Що ще може вказувати на ймовірну присутність симулякрів у правовому житті, у самому праві?

У теорії права досліджуються явища, які є близькими, суміжними до розглядуваного феномена, а саме: дійсність, дієвість, реальність права. Тобто йдеться про те, чи реалізуються в житті окремі правила поведінки, що формалізовано у праві (у цьому випадку говоримо про позитивне право), чи мають окремі моделі поведінки (правові норми) реальних референтів у житті суспільства, чи дійсно виникають такі правовідносини, що формалізовані в окремих правових нормах (моделях цих правовідносин) [7; 8]. Інакше кажучи, ідеться про формалізовані моделі поведінки, що не відображають поведінку, моделі (копії) без референтів. Не можна виключати, що ці норми (моделі) своїм існуванням приховують відсутність відповідних правових відносин, створюють ілюзію правового регулювання певних видів відносин.

На наш погляд, окремі приклади можуть свідчити про норми, приписи, що мають ознаки симулякрів, оскільки фактично «маскують та денатуралізують» фактичні відносини в суспільстві, що складаються та утверджуються всупереч цим нормам або не нормативним приписам.

По-перше, можна припустити наявність норм права, що мають ознаки симулякра, у нормативних актах різного рівня – від конституційних до підзаконних.

Серед таких норм можна відзначити деякі конституційні норми, що залишаються декларативними, наприклад: «У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безкоштовно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена» (с. 49, ч. 3 Конституції України). Наявність такої конституційної норми не заважає чиновникам МОЗ України, обґрунтовуючи реформу медицини, заявляти, що в Україні безоплатної медицини фактично не залишилося. Норма про безоплатну медичну допомогу фактично маскує відсутність дієвої медичної допомоги в державних закладах охорони здоров'я через відсутність достатнього для такої допомоги медикаментозного та апаратного забезпечення. По суті, порушенням цієї конституційної норми є поточна реформа медичного обслуговування (таке твердження не є критикою цієї реформи), що встановлює обмеження на види безоплатної медичної допомоги, мотивуючи це, зокрема, і фактичною відсутністю (умовністю) безоплатної медицини. Тобто сама норма не тільки вже не відображає реальність (не має референта), а й фактично стає таким чинником, який дозволяє відходити від цієї норми в правовому житті. Існування норми права фактично стає самостійним, без відображення відповідних правових відносин (через їх спотворення або зникнення), крім того, вона використовується для формування інших відносин усупереч цій нормі (оплатних послуг у державних закладах охорони здоров'я).

Або, наприклад, норма, що викладена у другому пункті статті 37 Регламенту Верховної Ради України: «Відкрите голосування здійснюється: 1) кожним народним депутатом особисто за допомогою електронної системи в такий спосіб, що унеможливує голосування замість народного депутата іншою особою». Не виконання цієї норми вже стало нормою. Тобто маємо порушення процедури голосування та, відповідно, виникає питання про легітимність нормативних актів, що проголосовані в такий спосіб. Славнозвісне «кнопкодавство» окремих українських парламентаріїв стало нормою законотворчої діяльності. Закони,

проголосовані з використанням такого прийому, визнаються такими, що прийняті в легітимний спосіб (бо підписуються Президентом України) та набувають законної сили. На даній підставі на виконання цих законів видаються підзаконні акти центральних органів виконавчої влади, і далі ця піраміда нормативних актів розширюється, входить у правове життя. І все це відбувається, зокрема, під прикриттям норми про обов'язковість персонального голосування у вищому законодавчому органі. Цей приклад засвідчує наявність знаку, моделі поведінки, що втратила зв'язок із референтом, приховує його відсутність та існує сама по собі як матеріал для політичних дебатів та різного роду ток-шоу, але не для правового регулювання. Ця норма, скоріше, перемістилась у політичне життя і там виконує зовсім інші функції: політичних обвинувачень, протидії політичним опонентам тощо.

Ще один приклад: пункт 2.9 (д) Правил дорожнього руху України, що забороняє водію «під час руху транспортного засобу користуватися засобами зв'язку, тримаючи їх у руці (за винятком водіїв оперативних транспортних засобів під час виконання ними невідкладного службового завдання)». Норма існує сама по собі, у житті виглядає все навпаки. Фактично в реальному житті існує вже інша норма-традиція: розмова по мобільному телефону за кермом, тримаючи телефон у руці – нормальна поведінка, що розповсюджується, знаходить підтримку, передається новим водіям тощо. Знов-таки, правова норма не є відображенням соціальних відносин. Норма формально є, відповідальність за її порушення є, а адміністративна практика застосування такої відповідальності така, що нібито всі водії дотримуються цієї заборони. Так само можна констатувати, що наявність норми та офіційних показників практики її застосування говорять нам не про те, що відбувається насправді. Що сталося з введенням в дію на початку цього року норми про зменшення дозволеної максимальної швидкості дорожнього руху в населених пунктах України з 60 до 50 кілометрів на годину? Чи не очікує цю норму така ж сама доля?

Наведені приклади свідчать про те, що в системі права можуть бути окремі норми, які мають властивості симулякра. Вони не відображають реальні суспільні відносини, своїм існуванням приховують відсутність таких правових відносин, що мають виникати (існувати) на підставі таких норм права, іноді стають самодостатніми правовими символами та виконують інші, не властиві нормам права функції.

По-друге, ознаки симулякра властиві таким правовим приписам, які в теорії права називають розпорядчими.

Автор цієї статті досліджував правову природу актів, що містять такі приписи. Ці приписи не відносяться ані до нормативних, ані до індивідуальних та посідають проміжне між ними положення. Важливо зазначити, що поняття розпорядчого акта і розпорядчої діяльності, що склалися в теорії права, не співпадають із такими самими поняттями в адміністративному праві [9]. Ці приписи зазвичай виглядають як «зосередити діяльність на напрямку ...», «звернути увагу на ...», «підвищити ефективність ...». У такому розумінні розпорядчий акт – це піднормативний офіційний письмовий документ субординаційного характеру, який видається вповноваженим органом держави або посадовою особою та визначає цілі, напрямки та характер діяльності підлеглих суб'єктів щодо забезпечення реалізації нормативно-правових приписів у певних соціальних умовах [10, с. 11]. Установлено, що такі акти виконують коригуючу функцію у правовому регулюванні, оперативно реагують на «затримки», «пробуксовки» механізму правового регулювання, на зміни соціальних умов, управлінської ситуації.

Але поряд із позитивною функцією такі акти містять і небезпеку. Оскільки корекція роботи механізму правового регулювання за допомогою таких розпорядчих приписів, як реакція державних органів на зміни в управлінській ситуації, є значно більш оперативним та менш трудомісткім процесом, ніж видання нормативних актів та актів застосування, то хибне розуміння ролі розпорядчих актів у правовому регулюванні може породжувати спокусу вирішення проблем правового регулювання шляхом видання великої кількості цих актів. Це створює лише видимість правового регулювання суспільних відносин [11, с. 68–69]. Можна

обґрунтовано припустити, що ця небезпечна властивість розпорядчих актів сприяє їх розповсюдженню. Не складно знайти приклади переповнення такими приписами управлінських актів, особливо на локальному рівні. Перевиробництво приписів на кшталт «посилити», «покрощати», «зосередити увагу», «забезпечити зростання» тощо породжує виробництво аналогічних приписів на виконання цих загальних. До того ж важко визначити критерії реалізації цих приписів. Їх широке використання призводить до беззмістовного збільшення документообігу, який уже сам стає самоціллю, має свої правила існування та самозбереження. Таким чином, зазначені приписи, що відносно до розпорядчих самі можуть перетворюватися в символи-симулякри, символи (акти, приписи), за якими нічого не стоїть. Їх наявність, «активне виробництво» нерідко приховує відсутність діяльності, що в них прописана.

По-третє, можемо навести приклад таких приписів, що відображають формальну їх реалізацію в суспільному житті, але лише формальну, лише за формою, що приховує відсутність бажаного (програмованого приписом) змісту діяльності.

Згадати хоча б відому Постанову Президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», яка ще вважається чинною. П. 3 цього документа, що його фактично скопійовано у вимоги до статей переважною більшістю наукових видань, зобов'язує приймати до опублікування статті лише за умови наявності в них таких структурних елементів: «постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямку». Окремі редакційні колеги наукових видань ідуть шляхом формального дотримання такої структури та виходять з того, що достатньо лише рубрикації тексту згідно із зазначеними вище назвами структурних елементів.

Не буде великим викривленням твердження про те, що нерідко за такою «науковою структурою» ховається відсутність науковості та прагнення до збільшення кількості публікацій конкретного автора. Особливого викривлення дістала сутність структурної частини «аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття». Тут нерідко наводиться лише перелік прізвищ авторів, що досліджували означену проблему без аналізу тих самих досліджень і публікацій, виділення невирішеної частини проблеми, як того вимагає припис по суті. Це вже настільки входить у традицію, що така форма викладу цієї частини вже отримала умовну саркастичну назву – «поминальник». Що маємо? За нормами науковості ховається її відсутність. Можемо стверджувати, принаймні у галузі права, це не всеохоплююча картина, але небезпечна виражена тенденція. Вимоги до змісту статей підмінюються дотриманням форми (назвами структурних елементів статей). Знов-таки можемо говорити про ознаки симулякра в таких вимогах (норм, що містять вимоги до змісту наукової статті). Такі приписи підходять під характеристику «пустих форм-термінів науки-симулякра», яку наводить О. В. Боровкова: «Такі, що живуть самі по собі, втрачають первинний смисл та в результаті можуть наповнюватись будь-яким змістом» [12, с. 61]. Наявність вимог, імітація їх виконання приховують фактичне їх недотримання. Ступінь приховування порушення цих норм підсилюється формальним їх виконанням.

Закономірне питання: якщо це так, дійсно у праві, правовому житті є такий феномен у різних проявах, то що це дає для правової науки, юридичної практики, розуміння правових процесів? З наведених вище прикладів видно, що симулякри в праві мають негативний вплив на саме правове регулювання. Замість правового регулювання отримуємо його імітацію. Можливі ситуації, за яких не тільки симулюється правове регулювання певного виду

відносин, а й створюється ефект приховування відсутності такого регулювання. Правова норма, наприклад, може виконувати роль омани, своєю наявністю приховувати відсутність правового регулювання, вона може бути елементом формування «правової гіперреальності» і, відповідно, перешкоджати ефективному правовому регулюванню суспільних відносин.

Способи виявлення, прогнозування таких явищ у праві можуть стати ефективним чинником підвищення ефективності правового регулювання, що дозволяє стверджувати актуальність запропонованого напрямку дослідження. Способи виявлення, виокремлення таких правових симулякрів, на наш погляд – достатньо актуальне питання для формування, модернізації правової системи України через процес активного правотворення. Це дає підстави говорити не тільки про теоретичну, а й про практичну актуальність висловлених пропозицій.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо сформулювати гіпотезу про існування в праві та правовому житті феномена, який ми умовно назвали б «правовим симулякром». Це правові приписи (нормативні та ненормативні), що своїм існуванням приховують відсутність реалізації цих приписів у житті. Вірогідно, вони негативно впливають на ефективність правового регулювання, що вказує на необхідність виявлення таких приписів, вивчення закономірностей їх формування та функціонування. Є підстави припустити наявність правових симулякрів і в інших явищах правового життя суспільства, що також потребує окремого дослідження. Подальшими кроками в цьому напрямку можуть стати більш точне визначення поняття правового симулякра, формування його ознак, сутності, видів, властивостей тощо.

Список використаних джерел

1. Курмелева Ю. Л., Мещерякова Л. Ю. Симулякр и общество в современной социальной теории. *Вестник Российского университета дружбы народов. Сер. Социология.* 2006. № 2. С. 31–46.
2. Закирова Т. В., Кашин В. В. Концепция виртуальной реальности Жана Бодияра. *Вестник ОГУ.* 2012. №7 (143). С. 28–36.
3. Закирова Т. В. Феномен симулякра как проявление социальной имитации. *Вестник ОГУ.* 2014. № 7 (168). С. 50–53.
4. Комова М. В. Симулякры как средства манипуляции общественным сознанием: в свете теории Ж. Бодрийяра. *Современные исследования социальных проблем* (электронный научный журнал). № 11(31). 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/simulyakry-kak-sredstva-manipulyatsii-obshchestvennum-soznaniem-v-svete-teorii-zh-bodriyyara> (дата звернення: 10.02.2019).
5. Емелин В. А. Симулякры и технологии виртуализации в информационном обществе. *Национальный психологический журнал.* 2016. № 3(23). С. 86–97.
6. Куціпак О. В. Правове життя як самостійна юридична категорія. *Часопис Київського університету права.* 2009. № 3. С. 64–68.
7. Заморська Л. І. Дія та дійсність нормативності права (за Г. Кельзенем). *Наукові праці НУ ОЮА.* 2012. Т. 11. С. 281–288.
8. Ромашов Р. Реальность права – праксеологический контекст современного интегративного правопонимания. *Публічне право.* 2017. № 3(27). С. 31–39.
9. Пашутін В. В. Розпорядча діяльність: проблеми видового відокремлення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць.* 2002. № 3. С. 30–36.
10. Пашутін В. В. Правова природа розпорядчих актів: автореф дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.01. Харків. 1998. 19 с.
11. Пашутін В. В. Правова природа розпорядчих актів: дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.01. Харків. 1998. 193 с.
12. Боровкова О. В. Бессобытийная история в представлениях постмодернистов. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология.* 2018. № 45. С. 58–69.

Пашутин Вадим Владимирович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4216-7875>

СИМУЛЯКРЫ В ПРАВЕ: ПРИГЛАШЕНИЕ К ДИСКУССИИ

Статья представляет собой попытку применить понятие «симулякр» в трактовке французского философа постмодернизма Жана Бодрийяра к явлениям правовой жизни. Под симулякром понимается знак, который не имеет референта, знак, который утратил связь с той реальностью, которую он должен обозначать, и своим существованием скрывает отсутствие референта. Высказана гипотеза о наличии феномена «правовой симулякр», приведены примеры возможных форм проявления этого явления в виде правовых предписаний. Сформулировано предположение о негативном влиянии правовых симулякров на эффективность правового регулирования и предложены направления дальнейшего исследования этого феномена.

Ключевые слова: Жан Бодрийяр; симулякр; правовая жизнь; правовое регулирование; эффективность правового регулирования.

Pashutin Vadym Vladimirovich,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4216-7875>

SIMULACRUMS IN LAW: AN INVITATION TO DISCUSSION

The article attempts to apply the concept "simulacrum" in the interpretation of the French postmodern philosopher Jean Baudrillard to the phenomena of legal life. The genesis of this concept is briefly presented. A simulacrum is a sign that does not have a referent, a sign that has lost its connection with the reality that should designate, and but its existence hides the absence of a referent. There are four phases of transformation the sign presented that display its referent in a sign without a referent – simulacrum. Based on the position expressed in scientific publications about the prevalence of this phenomenon in various spheres of public life, a hypothesis has been expressed about the existence of the "legal simulacrum" phenomenon. Examples of possible manifestation forms of this phenomenon in positive law in the form of normative, administrative legal prescriptions are given. It is shown that the norms of laws and by-laws may have the properties of a simulacrum. Examples show the stages of transformation such signs as legal prescriptions into legal simulacrum. The relevance of studying such a phenomenon is justified, which is important not only for the theory of law, but also for the practice of modernizing the legal system of the state. A hypothesis was expressed about the possible presence of legal simulacrum in all spheres of legal life, which requires a separate study. As an additional argument for the study of legal simulacrum, attention is paid in the theory of law to such phenomena as "the validity of law", "the reality of law", which are essentially related to the manifestations of legal simulacrum. An assumption is formulated about the negative impact of legal simulacrum on the effectiveness of legal regulation and directions are suggested for further research of this phenomenon.

Key words: Jean Baudrillard; simulacrum; legal life; legal regulation; effectiveness of legal regulation.

Надійшла до редколегії 15.01.2019

УДК 340.14

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-33-40>

Щамбура Денис Володимирович,
аспірант

(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6850>

КОНЦЕПЦІЯ ЮРИДИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ НЕОФІЦІЙНОГО ПРАВА

У статті досліджено концепцію правового плюралізму, у рамках якої право розглядається як складна і багатогранна соціально-нормативна система. Підтверджено, що плюралізм протистойть моністичному розумінню світу. Доведено, що концепція «правового плюралізму» формувалася в межах таких напрямків правової думки, як соціологія права (Г. Д. Гурвіч, Є. Ерліх, Л. Й. Петражицький, П. О. Сорокін, М. С. Тимашев та ін.), юридична етнологія та юридична антропологія (Б. Малиновський, А. Р. Редкліфф-Браун та ін.). Установлено, що нині принцип юридичного плюралізму переходить із площини наукових дискусій у правове життя. Констатовано, що правовий плюралізм, заперечуючи визначення права виключно як результату державної діяльності, передбачає існування неофіційного права як правової реальності.

Ключові слова: монізм; неофіційне право; правове життя; правовий плюралізм; право; соціологія права

Постановка проблеми. Правовий плюралізм став предметом досліджень європейської та американської юридичної науки в 60–70-х рр. ХХ ст., однак вітчизняна юриспруденція охопила цю проблему лише в 90-і рр. Нині ж правовий плюралізм визнається знаковою ідеєю не лише наукового дискурсу, а й правового життя загалом. Правовий плюралізм (юридичний плюралізм, поліюридизм) виступає методологічною основою інтегративного праворозуміння, коли право розглядається як складна і багатогранна соціально-нормативна система. Вважаємо, що саме правовому плюралізму завдячує своєю появою поняття «неофіційне право», тому дослідження неофіційного права у світлі концепції юридичного плюралізму є актуальним завданням загальнотеоретичної юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юриспруденції проблему плюралізму на монографічному рівні однією з перших порушила В. В. Дудченко у виданій 2006 року монографії «Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень» [10] та захищеній 2007 р. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [9]. Варто назвати і роботи таких науковців, як К. В. Горобець [7], В. В. Завальнюк [11], О. О. Уварова [25] та ін. Над проблемою юридичного плюралізму працюють і російські дослідники [4; 6; 13; 17; 20; 23]. Водночас слід зазначити, що в указаних працях окремо не розглядалося неофіційне право як вияв правового плюралізму.

Метою статті є дослідження впливу концепції юридичного плюралізму на утвердження неофіційного права як однієї з форм правового життя суспільства в історичній ретроспективі та в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що спочатку поняття «плюралізм» у науковій думці мало, скоріше, негативне, ніж позитивне значення. Це зумовлювалося домінуючою в західній культурі традицією моністичного розуміння світу у світлі єдиного начала, єдиної основи всього існуючого, успадкованою від античної філософії, у якій поняття «монада» відіграло роль вихідного світопізнавального принципу.

Крім того, як негативне явище плюралізм розглядався в радянській період, адже в соціально-політичних умовах, які склалися на той час, реакційний характер плюралізму передбачав виключно негативне змістове наповнення цього поняття [21, с. 100].

За спостереженням В. М. Діанової, саме на противагу монізму для позначення іншої філософської позиції, згідно з якою існує кілька або безліч незалежних один від одного начал або видів буття (форм знань, цінностей), 1712 року німецький філософ Х. Вольф увів термін «плюралізм» (від латинського *pluralis* — множинний) [8, с. 95]. Але ще до появи цього терміна подібні ідеї при поясненні основоположних цінностей, істин тощо вже виникали в концепціях окремих авторів. Зокрема, як вважає Ісайя Берлін (Isaiah Berlin), Н. Макіавеллі, всупереч самому собі, став одним із творців плюралізму, розмежувавши два несумісних ідеали життя, два типи моралі — мораль і цінності язичницького світу і християнську мораль [5, с. 368]. До речі, сам Ісайя Берлін вважається творцем доктрини ціннісного плюралізму [18, с. 49].

Загалом плюралізм як наукова парадигма тривалий час формувався зусиллями багатьох учених. Ураховуючи надзвичайну масштабність цього процесу, ми не будемо торкатися всіх його аспектів, а зосередимо увагу на проблемі правового плюралізму. Нині справедливо зазначається, що в рамках таких напрямків правової думки, як соціологія права, юридична антропологія концепція «правового плюралізму» є однією з провідних [6, с. 20].

Формально початок дискурсу про правовий плюралізм пов'язується з 1971 р.: «загальноновизнано, що ця концепція була вперше запроваджена в двох статтях, опублікованих у книзі за редакцією Ж. Жіліссена (John Gilissen) «Правовий плюралізм» (*Le pluralisme Juridique*). Хоча в першому есе в цій збірці немає визначення самого терміна, однак обстоюється ідея, що існують різні типи правових систем, і це, певною мірою, зумовлює контакт між ними. У другому есе визначається важлива якість правового плюралізму, а саме те, що він дає можливість «різним правовим механізмам» застосовуватися до однієї й тієї ж ситуації [32, р. 33–34].

Але, на нашу думку, концепція правового плюралізму почала формуватися раніше, оскільки її витoki, як бачиться, містяться ще в працях основоположників соціології права. І це не випадково, оскільки глибинні соціально-історичні зміни, що відбувалися в епоху Нового часу, зумовили потребу в поясненні місця і ролі права в новій суспільній системі. Право все більшою мірою проявляло себе як конституційний початок суспільства. Це спонукало вчених по-новому поглянути на феномен права.

Так, зокрема, у творах О. Ерліха розроблена плюралістична модель права, основою якої була ідея про три типи права: державне право, право юристів, соціальне право, причому останньому вчений віддавав перевагу. У зв'язку з цим О. Ерліха, зазвичай, зараховують до першопрохідців теорії правового плюралізму, однак, як справедливо зауважує М. В. Антонов, ототожнення Ерліха з цим напрямком не може бути безумовним, оскільки Ерліх аж ніяк не намагався стерти кордони між правом та іншими соціальними регуляторами, а його соціологія права ґрунтується на зовсім інших методологічних засадах, ніж сучасні англо-американські теорії правового плюралізму [2, с. 8]. Зі свого боку, Брайан Таманага (Brian Tamanaha) найбільш цінною вважає ідею Ерліха про те, що «право живе в суспільстві», але не бачить підстав для ототожнення концепцій живого права і правового плюралізму (останню, до речі, вчений не підтримує) [30]. Отже, незважаючи на різне бачення правового плюралізму О. Ерліха, його теорія живого права прокладає шлях до комплексного пізнання права як соціального багатоаспектного явища, кожен з елементів якого має самостійну цінність.

Свій внесок у становлення правового плюралізму зробив і Л. Й. Петражицький, хоч адекватна оцінка цього внеску у сучасній науковій літературі відсутня. Як справедливо вважає Роджер Коттеррелл (Roger Cotterrell), навіть після тривалих зусиль упродовж багатьох десятиліть аж донині ідеї Петражицького все ще не отримали міжнародного визнання [14, с. 12]. Британський дослідник порушив важливу проблему: наскільки теорія Петражицького сприяє сучасним соціально-правовим дослідженням — не як історичний фон, а як жива ідея; які аспекти його творчості можуть відповідати на основні сучасні питання і наповнювати

поточні дискурси? Зокрема, на думку Коттеррелла, Петражицький розробив не лише струнку та доволі загадкову правову теорію, абсолютно відмінну від тих, які на той час домінували в юридичній науці, а й оригінальну психологічну систему, що стала основою цієї правової теорії. Крім того, він визначив перспективу нової наукової політики для прямої законодавчої діяльності, що виходить далеко за межі її звичайних прагматичних цілей. Цей мислитель не забував озиратися назад, щоб визначити довгострокові, науково обґрунтовані, історичні тенденції правового розвитку, але при цьому він дивиться вперед з високоетичним уявленням про те, яким може бути по-справжньому цивілізоване суспільство майбутнього. Петражицький виявляє безліч невловимих, психологічно вмотивованих аспектів співвідношення права і моралі. І він явно віщує сучасні проблеми правового плюралізму, розвиваючи одну з найбільш суперечливих дискусій щодо цього явища в правовій літературі [14, с. 10–11]. Плюралістичний характер має ідея Л. Й. Петражицького про розмежування офіційного і неофіційного права: офіційне право застосовується і підтримується представниками державної влади відповідно до їх обов'язку служити суспільству, натомість неофіційне право, хоч і не володіє такою значущістю в державі, суттєво розширює «горизонти» права (такі, як внутрішнє регулювання в сім'ї, в різних організаціях і об'єднаннях тощо). Інакше кажучи, за допомогою поняття неофіційного права Петражицький протиставляє офіційне право правовому плюралізму, який передбачає різноманіття ефективних режимів правового регулювання, що співіснують в одному і тому ж місці і часі, разом з потенційною різноманітністю джерел їх авторитетності.

Ідею Л. Й. Петражицького про інтуїтивне право як одне з основних джерел правового регулювання розвинули його учні та послідовники Г. Д. Гурвіч, М. С. Тімашев і П. О. Сорокін. Як вважає М. В. Антонов, погоджуючись з Петражицьким у тому, що право не є суто владним встановленням або формально-нормативною конструкцією і містить у собі психологічну складову, Гурвіч намагається вийти за межі суто психологічного підходу до права [1, с. 65]. Плюралізм правових поглядів Гурвіча виражається, передовсім, у його концепції «соціального права», в якій учений інтегрував різні онтологічні вияви буття права, акцентуючи на колективно-психологічних аспектах його формування. На думку вченого, право характеризується певним ступенем узагальнення, що визначається сумірністю ціннісних орієнтирів, моральних ідеалів різних соціальних спільнот. У результаті формується суспільний ідеал справедливості, і замість індивідуалізованих приписів устанавлюється загальне правило, що має обов'язковим для виконання усіма. Основою цієї сили визнається не зовнішній вплив, а сам факт належності особи до тієї чи іншої спільноти, оскільки будь-яку соціальну спільність характеризує передовсім порядок. Власне, як зауважує М. В. Антонов, соціальне право у Гурвіча — це своєрідна протигага праву індивідуальному, саме діалектика індивідуального і соціального права найкраще розкриває сутність останнього [1, с. 65–66].

Як твердить М. С. Баютова, в юридичному плюралізмі Гурвіча виділяються два напрями. Перший детермінується різноманіттям духовних елементів юридичного досвіду (наприклад різноманітністю пережитих проявів справедливості), а другий — різноманіттям груп людей, які здійснюють маніфестацію свого юридичного досвіду. Останній, на думку Г. Д. Гурвіча, і призводить до плюралізму правопорядків, які взаємно обмежують один одного у своїй самостійності та нарівні співпрацюють між собою в житті нації, так само, як і в житті міжнародної спільноти [3, с. 34]. Поділяємо висновки дослідниці про те, що юридичний плюралізм у соціальній філософії Г. Д. Гурвіча детермінований специфікою правової дійсності і впливає із різноманіття проявів справедливості та безлічі спільнот, члени яких реалізують власний унікальний юридичний досвід. Звідси буття соціуму є постійним пошуком компромісу між інтересами цих спільнот, а юридичний плюралізм покликаний забезпечити «єдність у множинності» елементів цього буття [3, с. 36].

Ще один відомий учений, послідовник Л. Й. Петражицького — М. С. Тімашев — сформував власну концепцію права, що має соціально-психологічне забарвлення і плюралістичний характер. Як відзначає О. О. Мережко у своєму монографічному дослідженні, у вченні Тімашева право представлено як сфера перетину етики та влади [19, с. 132]. Ці два соціальні

феномени можуть існувати й незалежно один від одного, але історичний досвід підтверджує, що найчастіше вони взаємо підтримуються і частково збігаються. Основою права як соціальної сили Тімашев вважав взаємодію індивідів, у якій поєднується соціально-етична й імперативна координація. Цікаво, що вчений навіть порівнював право з новою хімічною речовиною, яка виникла шляхом поєднання двох первинних хімічних елементів. Відповідь на питання, чому люди підкоряються праву: внаслідок власних переконань або через побоювання негативних наслідків у разі порушення права, так само є плюралістичною. Обидва мотиви тісно пов'язані між собою, і котрий із них буде домінувати, значною мірою залежить від конкретних обставин.

М. С. Тімашев так само розмежовував два рівні права: державне право — норми, встановлені або санкціоновані безпосередньо державою, і соціальне право — норми, які створюються різними соціальними групами. Однак, на його думку, соціальне право має «силу» тільки тією мірою, якою воно визнається державою.

Плюралістичною, на наш погляд, є фундаментальна соціокультурна концепція Пителима Сорокіна, який розглядав право в тісному взаємозв'язку та взаємодії з іншими культурними системами суспільства (мораллю, релігією, політикою, економікою тощо). Однак у науці, як переконливо доводить у своїй роботі Н. І. Кучина [16], теоретична спадщина П. Сорокіна вивчається передовсім у філософському, соціологічному та історичному аспектах, а правовому аспекту приділяється недостатньо уваги. Досліджуючи феномен права в концепції Пителима Сорокіна, І. І. Коваленко вказує на плюралістичне розуміння вченим простору реальності як тривимірного, на протигагу попередньому «онтологічному монізму» в соціальній теорії, згідно з яким єдиним легітимним виміром реальності вважалось земне, природне буття, що вивчається науками [12, с. 59]. Саме плюралістичний підхід дає змогу Сорокіну говорити про «невизначене розмаїття» реальності, головними онтологічними аспектами якої є чуттєвий, раціонально-розумний і понадраціонально-понадчуттєвий. Відповідно, осягнення цих аспектів у культурі відбувається через три гносеологічні канали, що не зводяться один до одного, а співіснують на основі принципу доповнюваності та взаємної зумовленості. З цього випливає принципова для Сорокіна ідея «гносеологічного рівноправ'я» та «культурної рівноцінності» наукового, філософського та релігійно-містичного знання, що слугують джерелом достовірного пізнання в чуттєвій, раціональній та інтуїтивній системах [12, с. 60].

Філософ називав непоправною помилкою позицію тих, хто вважає правом лише мертва, застигли статті офіційних кодексів чи неживі розмірковування юристів. Для П. О. Сорокіна право — «багатогранна жива реальність, що оточує людей зусібіч; у вигляді переконань право існує в людині, у вигляді словесних і письмових формул, вчинків і суспільно-правових інститутів — поза людиною. Як електричний струм, право невидиме, але рухає людьми, викликає до життя акти боротьби й миру, ненависті й любові, воно створює і скидає трони, зводить і руйнує державні та громадські організації... Право — соціальна сила, і сила могутня» [22, с. 61–62].

Отже, як бачимо, охарактеризовані вище погляди класиків соціології права на проблеми права, незважаючи на окремі розходження, заклали основи юридичного плюралізму — концепції, що дає змогу дослідникові обґрунтувати існуючі відмінності форм прояву права, виявити зумовленість сутнісно-змістовних аспектів права специфікою соціокультурної реальності [4, с. 148]. Принагідно зауважимо, що пов'язані з проблемами правового плюралізму дослідження зарубіжних науковців (К. фон Бенда-Бекманн, Ж. Вандерлінден, Дж. Гріффітс, С. Е. Меррі, Л. Поспішил та ін.) спираються в плані наступності не лише на більш широкий дискурс соціології права, а й на здобутки юридичної антропології та юридичної етнології. На це вказує у своїй роботі С. В. Тихонова: «Правовий плюралізм як теорія розвивається на кордоні між юриспруденцією і такими соціальними науками, як юридична антропологія та юридична етнологія, що показують убудованість правового буття в повсякденний простір (етнічної) культури» [23, с. 86]. Вважається, що саме завдяки працям Б. Ма-

линовського «Злочин і звичай у суспільстві дикунів» (1926 р.) та А. Р. Редкліф-Брауна «Суспільні і приватні делікти в первісному праві» (1933 р.) головним об'єктом вивчення прихильників правового плюралізму попервах стало звичаєве право. Сьогодні ж юридичний плюралізм передбачає, за словами В. О. Тишкова, вивчення права не стільки як «традиційного», «звичаєвого» (фактично, в етнічному аспекті) на протигагу державному або «централізованому» праву, а як проблеми співіснування різних культурно зумовлених правових систем в єдиному громадянському суспільстві. Нове полягає і в міждисциплінарності вивчення правового плюралізму, передовсім, у співпраці етнологів і правознавців [24, с. 7].

Серед багатьох визначень правового плюралізму варто виокремити декілька. Перше запропонував Ж. Вандерлінден: це «наявність у рамках одного конкретного суспільства декількох правових механізмів, що по-різному діють в однакових ситуаціях» [33, р. 19]. Зі свого боку, С. Е. Меррі розглядає правовий плюралізм як ситуацію, за якої дві або більше правові системи співіснують в одному і тому самому соціальному полі» [28, р. 870]. За Дж. Гріффітсом, правовий плюралізм — це «стан у будь-якому соціальному полі, коли поведінка відповідає більше ніж одному правопорядку» [27, р. 2]. Як бачимо, два останні визначення спираються на поняття «соціальне поле», запропоноване С. Ф. Мур. Цим поняттям позначається соціальний простір, який «може створювати свої внутрішні закони, звичаї і символи, але водночас підпорядковується законам, рішенням та іншим факторам оточуючого зовнішнього світу. Напівавтономне соціальне поле має здатність до правотворчості й володіє засобами для втілення в життя створених ним правових норм; але діє воно в ширшому соціальному просторі, який може впливати і проникати в нього або за бажанням осіб, що належать до соціального поля, або за своєю власною ініціативою» [29, р. 720].

Крім того, Дж. Гріффітс виокремив дві моделі правового плюралізму: «сильна» модель передбачає співіснування в одному соціальному полі різних систем юридичних норм на основі рівності, «слабка» модель характеризується домінуванням одного із взаємодіючих правових порядків, а інший (або інші) є підлеглим і проявляється лише тією мірою, яка відведена йому панівним правопорядком [27, р. 5].

Як пише у своїй роботі Арно ван Вайенберге (Arnaud van Waeyenberge) [34], плюралісти не заперечують значення державного права, а замість цього визначають сфери діяльності суспільства, де воно не застосовується, або лише частково застосовується — взагалі, де є альтернативні нормативні цінності, які або конкурують з національним законодавством, або взагалі замінюють його.

Отже, за декілька десятиліть дискурс правового плюралізму позбувся властивого всім «новонародженим» науковим ідеям присмаку «опозиційності» і «маргінальності», зайняв свою нішу в колі ідей сучасної соціології та антропології права, став респектабельною частиною академічного «мейнстріму». У нього є як віддані прихильники, так і не менш послідовні критики. Варто зазначити, що видається журнал «Journal of Legal Pluralism» [13, с. 100]. Слід додати, що правовий плюралізм як наукова парадигма утвердився в загально-теоретичній юриспруденції, тому до сучасних механізмів правового впливу має застосовуватися плюралістичний підхід, заснований на виході права за межі державних структур [26, с. 93].

Однак зауважимо, що юридичний плюралізм має як прихильників, так і опонентів, причому недоліки цієї теорії відзначають навіть самі творці цієї концепції (див., наприклад, Б. Таманага «Божевілля соціологічного уявлення про правовий плюралізм» [31]). Критикують теорію правового плюралізму і з позитивістських позицій. Позитивісти вважають головною ознакою права забезпечення його загальнообов'язкової сили державним примусом, а правовими нормами — лише ті правила, які встановлені або санкціоновані державою. Таке розуміння права було загальноприйнятим в радянській юриспруденції, характерне воно і для сучасної юридичної науки (не випадково юридичні словники і більшість підручників теорії держави і права дають однотипні визначення права як системи норм, загальнообов'язковість яких забезпечується державним примусом) [13, с. 102]. Натомість плюралістичний погляд

на співвідношення права і держави дає змогу вважати їх відносно самостійними феноменами і визнавати за правом автономний онтологічний статус, не похідний від держави. Інакше кажучи, право може існувати в таких формах, які не потребують нагляду, санкціонування чи примусу з боку державної влади. Відповідно, як зауважує С. В. Тихонова, державне право в цьому ракурсі розглядається в одному феноменологічному ряду з церковним правом, правом корпорацій, міжнародним правом, нормами інших соціальних інститутів [23, с. 85]. Хоча теорія правового плюралізму на пострадянському просторі наразі отримала значно меншу підтримку, ніж у західноєвропейській та американській науці, в останні роки з'являються роботи, які підтверджують, що принцип юридичного плюралізму переходить із площини дискусій у правове життя. Правове життя — це не тільки конгломерат діючих офіційно визнаних правових норм, що породжують правовідносини, а й вся звичайно-правова дійсність, яка латентно завжди присутня в правовому житті та виявляє себе в процесі практичного життя. Заперечуючи монізм, плюралістичний підхід дає змогу не протиставляти форми права як «нижчі» та «вищі», а інтегрувати їх в одній правовій матриці, що складається із взаємозалежних і взаємозумовлених правових полів [15, с. 292].

Висновки. Узагальнюючи, вважаємо за доцільне підтримати думку О. П. Некрасова про те, що теоретична і практична цінність плюралістичного підходу полягає в демонстрації фактів, які підтверджують, що правова реальність більш різноманітна, ніж стандартизовані та уніфіковані державою правила поведінки [20, с. 214]. Можна твердити, що правовий плюралізм, заперечуючи визначення права виключно як результату державної діяльності, передбачає існування неофіційного права як правової реальності. Це впливає з того, що в суспільстві існують відносини, правові за самою своєю природою. Інакше кажучи, плюралістичний підхід спростовує однолінійну еволюцію права, підтверджує множинність його форм і дає змогу довести існування в правовому житті неофіційного права.

Список використаних джерел

1. Антонов М. В. Портрети учених-юристов. Г. Д. Гурвич: проект социологии права. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. № 4. С. 63–74.
2. Антонов М. В. Социолого-правовая концепция Ойгена Эрлиха в контексте современных дебатов о правовом плюрализме. *Ерліхівський збірник*. 2012. Вип. 6. С. 8–13.
3. Баютова М. С. «Юридический плюрализм» как ключевое понятие социальной философии Г. Д. Гурвича. *Общество: философия, история, культура*. 2016. № 4. С. 34–36.
4. Белоносов В. О., Некрасов А. П. Правовой плюрализм: теоретический аспект. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2013. № 1 (23). С. 148–150.
5. Берлин И. Оригинальность Макиавелли. Берлин И. Подлинная цель познания: избранные эссе. Москва: Канон+, 2002. 800 с.
6. Бирюков С. В. Правовой плюрализм и юридическая деятельность. *Вестник Омского университета*. Серия «Право». 2012. № 4. С. 20–23.
7. Горобець К. В. Плюралізм джерел права у контексті системного підходу. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти*: матер. ХХІХ Міжнар. істор.-прав. конф. (м. Феодосія, 19–22 вересня 2013 р.). Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. С. 36–43.
8. Дианова В. М. Культурный плюрализм в условиях глобализации. *Россия и Грузия: диалог и родство культур*: матер. междунар. симпозиума (Тбилиси, 3–6 сентября 2003 г.). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. С. 93–103.
9. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : автореф. дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 35 с.
10. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2006. 304 с.
11. Завальнюк В. Правовий плюралізм як прояв антропологізації права. *Юридичний вісник*. 2012. № 4. С. 135–140.
12. Коваленко І. І. Осмислення феномену права в соціокультурній концепції Питирима Сорокіна. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2009. № 1. С. 58–65.

13. Костогрызов П. И. Юридический плюрализм как принцип позитивного права: опыт латиноамериканского неоконституционализма. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2015. Том 15. Вып. 2. С. 99–111.
14. Коттеррелл Р. Петражицкий и современные социально-правовые исследования *Правоведение*. 2013. № 5 (310). С. 9–25.
15. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
16. Кучина Н. І. Філософські погляди Питирима Сорокіна крізь призму історіографії. *Актуальні питання культурології: альманах наукового товариства «Афіна»*. 2012. Вип. 12. С. 41–46.
17. Левина М. И. Проблемы правового плюрализма в условиях федеративной формы государственного устройства России. Куда идет Россия? Социальная трансформация постсоветского пространства. Т. 3 / под ред. Т. И. Заславской. Москва: Аспект Пресс, 1996. С. 160–165.
18. Ляпіна Л. А. «Плюралізм цінностей» І. Берліна як теоретичне підґрунтя концепції мультикультуралізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Соціологія. 2015. Т. 258. Вип. 246. С. 48–53.
19. Мережко А. Социология права Н. С. Тимашева: монография. Одесса: Фенікс, 2012. 240 с.
20. Некрасов А. П. Концептуальные и методологические аспекты феномена «плюрализм». *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2013. № 1. С. 214–216.
21. Омельчук І. В. Теоретико-методологічний потенціал принципу плюралізму в гуманітарно-науковому дискурсі. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 2 (10). С. 99–106.
22. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: учеб. Санкт-Петербург: Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. 863 с.
23. Тихонова С. В. История правовых норм: правовой плюрализм и коммуникативные теории права. *Альманах «Дискурсы этики»*. 2014. № 2 (7). С. 81–98.
24. Тишков В. А. Антропология права — начало и эволюция дисциплины. В. А. Тишков. *Юридическая антропология. Закон и жизнь*. Москва: Стратегия, 2000. С. 7–14.
25. Уварова О. О. Недержавне право: запрошення до дискусії. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 14–32.
26. Честнов И. Л. Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности: монография. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург. юрид. ин-т Ген. прокуратуры Рос. Федер., 2000. 103 с.
27. Griffiths J. What is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism*. 1986. № 24. P. 1–50.
28. Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22 (5) P. 869–896.
29. Moore S. F. Law and Social Change in the Semi-autonomous Social Field as an Appropriate subject of Study. *Law & Society Review*. 1973. № 7 (4). P. 719–746.
30. Tamanaha B. Z. A Vision of Socio-Legal Change: Rescuing Ehrlich from ‘Living Law’. *Law and Social Inquiry*. 2011. № 1. P. 297–318.
31. Tamanaha B. Z. The Folly of the Social Scientific Concept of the Legal Pluralism. *Journal of Law and Society*. 1993. № 20 (2). P. 192–217.
32. Thomas Marc Simon. The challenge of legal pluralism: Local Dispute Settlement and the Indian State Relationship in Ecuador. 2013. 338 p. URL: <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/283779/simon-thomas.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (дата звернення: 11.02.2019).
33. Vanderlinden J. Le pluralisme juridique: essai de synthese. *Le pluralisme juridique: Bruxelles: Publ. par J. Gillissen*, 1971. P. 19–56.
34. Waeyenberge A. Mapping Global Legal Pluralism. *Journal of legal pluralism and unofficial law*. 2015. URL: http://www.philodroit.be/IMG/pdf/mapping_global_legal_pluralism-1.pdf (дата звернення: 17.02.2019).

Щамбура Денис Владимирович,

аспірант

(*Международный гуманитарный университет, г. Одесса*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6850>

В статті досліджено концепція правового плюралізму, в рамках которой право рассматривается как сложная и многогранная социально-нормативная система. Подтверждено, что плюрализм противостоит монистическому пониманию мира. Доказано, что концепция «правового плюрализма» формировалась в рамках таких направлений правовой мысли, как социология права

(Г. Д. Гурвич, Е. Эрлих, Л. И. Петражицкий, П. А. Сорокин, Н. С. Тимашев и др.), юридическая этнология и юридическая антропология (Б. Малиновский, А. Р. Рэдклифф-Браун и др.). Установлено, что в настоящее время принцип юридического плюрализма переходит из плоскости научных дискуссий в правовую жизнь. Констатируется, что правовой плюрализм, отрицая определение права исключительно как результата государственной деятельности, предполагает существование неофициального права как правовой реальности.

Ключевые слова: монизм; неофициальное право; правовая жизнь; правовой плюрализм; право; социология права

Shambura Denis Vladimirovich,
Postgraduate Student
(International Humanitarian University, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6850>

CONCEPT OF LEGAL PLURALISM AS THE BASIS OF THE RESEARCH OF NON-OFFICIAL LAW

The article explores the concept of legal pluralism. According to this concept law is regarded as a complex and multifaceted system of social regulation. It is confirmed that legal pluralism in general is opposed to a monistic understanding of the world. It is proved that the concept of "legal pluralism" was formed in the framework of such areas of legal thought as the sociology of law (G. D. Gurvich, E. Ehrlich, L. I. Petrazhitzky, P. A. Sorokin, N. S. Timashev, etc.), legal ethnology and legal anthropology (B. Malinovsky, A. R. Radcliffe-Brown, etc.). The author affirms that at present the principle of legal pluralism is moving from the field of scientific discussions toward legal life. It was stated that legal pluralism rejects definitions of law exclusively as a result of state activity, and presupposes the existence of an unofficial law as a fact of legal reality. State law in this perspective is considered in one phenomenological series with canonical law, law of corporations, international law, norms of other social institutions.

Summarizing, the author supports the point of view that the legal reality is more diverse than standardized and unified state rules of conduct. It can be argued that legal pluralism, denying the definition of law exclusively as a result of state activity, implies the existence of an informal law as a legal reality. This follows from the fact of social relations that are legal by their very nature. In other words, the pluralist approach refutes the one-line evolution of law, confirms the plurality of its forms and allows us to prove the existence of unofficial law in the legal life.

Key words: monism; unofficial law; legal life; legal pluralism; law; sociology of law

Надійшла до редколегії 15.01.2019

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-41-48>

Костюченко Олена Євгенівна,

доктор юридичних наук, доцент

(Університет державної фіскальної служби України,
м. Ірпінь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8244-3563>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОСОЮЗУ

Статтю присвячено дослідженню правового забезпечення якості трудового життя працівників за законодавством України. Означена проблема розглядається в комплексі з проблемами правового забезпечення здоров'я працівника, його професійного розвитку, соціалізації та доступу до соціальних благ. Окремо наголошується, що забезпечення якості трудового життя працівників має здійснюватися з урахуванням зарубіжного досвіду, а законодавство в цьому питанні має бути удосконалено відповідно до європейських стандартів у сфері праці. У статті запропоновано розглядати якість трудового життя працівників як невід'ємну складову справедливих умов праці.

Ключові слова: *якість трудового життя; умови праці; справедливі умови праці; безпека і гігієна праці; здоров'я; євроінтеграція*

Постановка проблеми. Якість трудового життя працівників значною мірою залежить від дотримання роботодавцями трудового законодавства, і ця проблема існує не лише в Україні, а й у державах Європейського Союзу (далі — ЄС). Особливо гостро це питання в країнах ЄС стоїть стосовно залучення громадян до роботи без відповідного оформлення. Для вирішення цієї проблеми Європейський Парламент та Рада Європи прийняли відповідне Рішення [1], де окреслено основні засади започаткування діяльності консультативної платформи на рівні Союзу між інспекціями праці, правоохоронними та іншими органами, які здійснюють боротьбу з відповідними порушеннями задля обміну досвідом та напрацювання єдиних принципів діяльності інспекцій праці. У цьому документі наголошується на необхідності гармонізації законів, які спрямовані на покращення умов життя та праці; удосконалення умов праці та інтеграції на ринку праці та соціальної інтеграції. У цьому документі також визначається, що діяльність цієї платформи повинна передбачати участь соціальних партнерів усіх рівнів, а також Європейської агенції з безпеки і гігієни праці (EU-OSHA).

Аналіз останніх досліджень свідчить, що питання адаптації законодавства України до законодавства ЄС та його удосконалення відповідно до вимог сьогодення є актуальними проблемами правової науки в Україні, і, як свідчать наукові праці В. І. Борисової, Г. Ю. Васильєва, В. Д. Воднік, О. В. Волянської, Т. М. Камінської, О. Л. Омельченко, І. В. Спасибко-Фатєєвої, М. П. Стадника, М. П. Требіна, І. В. Яковюка, В. Л. Яроцького, шляхи вирішення

цих проблем повною мірою можуть бути застосовані до вдосконалення правового забезпечення якості трудового життя працівників. Однак означена проблема в умовах євроінтеграції України має розглядатися в комплексі з проблемами правового забезпечення здоров'я працівника, його професійного розвитку, соціалізації та доступу до соціальних благ. З огляду на це, **метою цієї статті** є обґрунтування якості трудового життя працівника як невід'ємної складової справедливих умов праці відповідно європейських стандартів у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Підтвердження тому, що якість життя є невід'ємною складовою державної політики, знаходимо в положеннях Директиви Європейського Парламенту та Ради Європи 2013/54/ЄС від 20 листопада 2013 р., яка зобов'язує держави до виконання нормативних положень щодо праці моряків, де у ст. 5 визначено, що особи, які здійснюють нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства на судах, розглядаючи скарги, зобов'язані з'ясувати умови життя та праці моряків. До того ж у ст. 6 цього нормативного акта визначено, що при підготовці звіту до Європейського Парламенту та Ради Європи стосовно дотримання морського законодавства до нього можуть бути включені пропозиції щодо покращення умов життя та праці працівників морського сектору [2]. Загалом «європейська соціальна концепція чітко відображає три історичні реалії. Перша належить до соціального регулювання на підставі централізованих консультацій і діалогу, які можуть бути двосторонніми чи тристоронніми. Друга реалія — це держава добробуту або соціальна держава. Обидва терміни передбачають складну систему соціального забезпечення, що включає забезпечення мінімального гарантованого доходу та інших форм захисту трудящих. Вони також охоплюють послуги, які надаються державою в соціальній та економічній сферах. Третя реалія, що пов'язана з першими, — це більш послідовне, ніж у США, проведення кейнсіанської політики за участю соціальних партнерів. Протягом багатьох років роботодавці та профспілки на запрошення урядів брали участь у пошуку компромісів стосовно різних аспектів економічної політики» [3, с. 33].

Як зазначає І. В. Яковюк, «оновлення парадигми соціального розвитку і соціальної політики в ЄС відбувалося послідовно й поступово. Еволюція поглядів ЄС обумовлена визнанням того факту, що гармонізація певної сфери економічної політики завжди зачіпає ті чи інші соціальні питання, які також не можуть бути вирішені без правового регулювання в масштабах ЄС. Особливість змісту соціальної політики Європейського Союзу полягає в постійній її модифікації залежно від нових факторів, які виникають у процесі інтеграції, змін у соціальній структурі суспільства, рівня політичної активності громадян, специфіки економічної політики і, нарешті, трансформації соціального питання» [4, с. 588–589].

У французькому трудовому законодавстві визначено, що моніторинг за його дотриманням передбачає діяльність інспекторів праці, які при виконанні своїх повноважень зобов'язані виявляти не лише порушення трудових прав працівників, а й порушення умов праці та проживання всупереч людській гідності (ст. L8112–2 Трудового кодексу Франції) [5]. Безумовно, умови проживання підлягають контролю лише в частині, коли вони передбачені трудовим договором, проте сам факт здійснення відповідного нагляду з боку інспекторів праці та передбачені кримінальні санкції в законодавстві Франції за нелюдські умови праці і проживання працівників, доводять, що життєдіяльність людини — це передусім гідні умови життя, забезпечені працею, виконуваною в належних і безпечних умовах, і лише після цього спосіб отримання прибутку чи економічної вигоди роботодавця та держави.

Наведене вище вказує на те, що державна політика України у сфері праці повинна спрямовуватися на забезпечення можливості працівника задовольняти свої природні та духовні потреби, а саме: забезпечувати свою життєдіяльність та бути здоровим, освіченим, духовно і культурно задоволеним. Тому ми переконані, що ключовими індикаторами якості трудового життя працівника є: стабільна зайнятість; гідні умови праці, які включають безпеку і гігієну праці; доступ до освіти, зокрема безперервної освіти як умови професійного розвитку працівника; реальний доступ працівника та членів його сім'ї до медичних, освітніх та інших соціальних благ цивілізації.

Це дає нам підставу стверджувати, що названі пріоритетні напрями державної політики у сфері праці в Україні мають бути реалізовані через правове регулювання відносин на договірних засадах з посиленням контрольної-наглядової діяльності держави за додержанням роботодавцями трудового законодавства.

«Елементний склад загальної структури правового регулювання ... об'єктивно визначається органічним комплексом засобів правового впливу як приватноправового, так і публічно-правового характеру. Разом з тим її не можна розглядати спрощено — як механічне поєднання окремих правових засобів, що забезпечують його регламентаційний вплив. У праві, як системному явищі, всі елементи системи, що забезпечують процес правового регулювання, перебувають у постійному зв'язку, взаємообумовленості і взаємодії» [6, с. 14]. Отже, державна політика у сфері праці має органічно поєднуватися з розвитком соціально-партнерських відносин, при цьому виконання усіх зобов'язань учасників відносин у сфері праці, незалежно від джерела їх походження (закон чи договір), повинно контролюватися державними органами, де центральне місце належить інспекції праці.

У контексті цього підтримаємо твердження про те, що «стрижнем соціально-правової консолідації українського суспільства мають виступати принципи демократії, забезпечення реалізації в соціально-політичних та інших практиках усіх прав людини і громадянина, дотримання країною перспектив європейського вибору. Врешті-решт, суспільство очікує на те, що пріоритетами національного розвитку (не тільки проголошеними, а й реальними) будуть визнані: висока якість життя громадян України; конкурентоспроможна економіка (із сильною інтелектуальною складовою); ефективна і справедлива влада, що вимагає поваги до права і закону» [7, с. 204].

Усе це, на нашу думку, доводить необхідність змінити підходи до державного нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства та шляхів вирішення соціально-економічних проблем працівників. Слід чітко усвідомити, що гроші не можуть бути тією єдиною цінністю, заради якої працює людина. Праця збагачує людину не лише матеріально, а й духовно. Ціннішим за гроші є життя, здоров'я, час тощо. Тут важливо розуміти, що соціальні (духовні) цінності потрібні людині, яка має їжу, одяг, житло. Тільки після цього людині потрібні тривалість життя, фізична свобода, знання, естетичний розвиток, економічна свобода, свобода в часі тощо. Лише після цього підвищення відповідальності працівника за результати роботи мають стимулювати засоби матеріальні та нематеріальні. Рівень результативності праці передусім залежить від рівня працездатності (здоров'я) працюючого та рівня освіченості як базового рівня знань, а не наявності документа про освіту. Працівнику слід допомогти адаптуватися до нових соціально-економічних умов життя в Україні, бо переважна більшість громадян України не мають сімейно-історичного досвіду, переданого старшими поколіннями, щодо життя в ринкових умовах. Поряд із цим ідеологія держави повинна спрямовуватися на усвідомлення цінності реального доступу працівника та членів його сім'ї до соціальних благ, що сприятиме підвищенню самореалізації людини в праці.

Державна політика, на наше переконання, має реалізовувати соціальне призначення трудового права та базуватися на розумінні того, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність є найвищими соціальними цінностями в Україні. У зв'язку з цим маємо кілька поглядів на проблему та пропозиції щодо оптимізації державної політики у сфері праці як ідеологічної основи реалізації соціального призначення трудового права.

По-перше, не маючи сучасної матеріально-технічної бази для економічного прориву, у нашій країні все ще залишається потенційно високий рівень інтелектуального капіталу, збереження якого можливе лише при створенні умов гідної праці. Відтік працездатного населення можливо зупинити, запропонувавши громадянам стабільну зайнятість та справедливу винагороду, суть якої не зводиться виключно до грошових виплат, а полягає в забезпеченні працівнику та членам його сім'ї реального доступу до соціальних благ в обмін на сумлінну, продуктивну працю. Принцип «дешева робоча сила» — шлях в нікуди. Для реалізації соціального призначення трудового права в Україні в сучасних умовах розвитку (перманентної кризи) потрібно розробити та впровадити інноваційну модель соціально-економічного

розвитку держави, де пріоритетним має буде капіталізація прибутку суб'єктів господарювання в людський та інтелектуальний капітал, що повною мірою відповідає цілям і методам, закріпленим у ст. 16 Декларації соціального прогресу та розвитку ООН [8]. Така модель має реалізовуватися паралельно з розвитком трудових правовідносин, зокрема і шляхом надання належної правової регламентації нетиповим для України формам зайнятості.

Для реалізації викладеного на рівні держави потрібно: а) розробити стратегію соціально-економічного розвитку України, де визначити цілі, форми та джерела розвитку та принципи співробітництва всіх соціальних партнерів, а також передбачити відповідальність за порушення договірних зобов'язань, особливо в соціально-трудої сфері. І держава в цьому аспекті не повинна бути винятком. Також обов'язково необхідно передбачити мінімальний відсоток капіталізації прибутку суб'єктів господарювання в професійний розвиток та здоров'я працівників, а також мінімальний відсоток капіталізації прибутку господарюючих суб'єктів у матеріально-технічну базу; б) розробити та запровадити Концепцію відповідального адаптованого працівника з метою поліпшення психологічної рівноваги працюючих. Подібну концепцію слід розробити для власників підприємств, установ, організацій — з метою підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу за добробут свого працівника та членів його сім'ї; в) як невід'ємну, обов'язкову складову правового забезпечення якості трудового життя працівників необхідно закріпити положення щодо реальної участі працівників у розподілі чистого прибутку підприємства, отриманого за результатами діяльності трудового колективу. Для цього необхідно визначити відсоткові межі на фонд додаткової оплати праці та оплати за рахунок роботодавця необхідних соціальних послуг для працівника.

По-друге, охорона здоров'я працівників у сучасних умовах вимагає зусиль з боку усіх соціальних партнерів: держави, роботодавців та їхніх об'єднань і працівників на чолі з профспілками. Так, законодавець визнає охорону здоров'я сферою державно-приватного партнерства [9], а на практиці Уряд України не дуже квапиться залучати до цієї сфери приватних партнерів. Традиційно лише зменшується фінансування охорони здоров'я з метою скоротити бюджетні видатки; інших механізмів, крім функціонування приватної медицини, не пропонується, і це ніяк не можна визнати правильним. Виходом із такої ситуації бачиться активізація державно-приватного партнерства в медичній галузі як правової моделі розвитку охорони здоров'я, що має підтримати соціальні основи буття людини в Україні, зокрема і в питаннях забезпечення якості трудового життя працівників. Ми вважаємо, що саме залучення приватних партнерів може виправити ситуацію. Такими партнерами можуть виступати роботодавці, які зацікавлені в збереженні здоров'я та покращенні якості трудового життя своїх співробітників та членів їхніх сімей. Держава, своєю чергою, у двоєдиній ролі уособлення влади та соціального партнера має забезпечувати реалізацію договірних відносин у сфері охорони здоров'я (незалежно від форм власності) шляхом надання методичного супроводження цієї діяльності, а саме: сформувати типові або примірні договори про надання медичних послуг як на разовій, так і постійній основі, і забезпечити ці договори роз'ясненнями та рекомендаціями.

Запропоновані державою правові моделі державно-приватного партнерства мають враховувати різні фінансові можливості участі приватних партнерів, зокрема і в межах актів соціального партнерства. Така альтернатива дає правові можливості роботодавцю як приватному партнеру обрати ту модель, яку він може дозволити собі з урахуванням свого фінансового становища. Правові моделі охоплюють специфічні умови договорів, тому повинні різнитися, наприклад, за рівнем медичної допомоги (первинна, вторинна, третинна), за строком взаємодії, за суб'єктним складом. «Та модель, де учасниками відносин виступають органи центральної влади, заклад охорони здоров'я, страхова компанія та об'єднання роботодавців, може мати специфіку не тільки за строками, але й цілями партнерства — від створення, реконструкції та розвитку власне закладів охорони здоров'я аж до спільних проєктів з профілактики захворювань у регіоні чи галузі господарювання. Тому залучення роботодавців та їхніх об'єднань має враховувати їхню галузеву приналежність та ризики професійних захворювань у галузях або регіонах» [10, с. 61].

Уповноважені державні органи повинні запропонувати роботодавцям, які зацікавлені в міцному здоров'ї своїх працівників, програми співпраці із закладами охорони здоров'я, зокрема й такі, що включають умови для забезпечення охорони праці працівників. Це може бути розробка декількох правових моделей партнерства на початковому етапі, серед яких роботодавці обиратимуть прийнятні для них оптимальні моделі, які обговорені разом із трудовими колективами. Це не тільки поживає розвиток державно-приватного партнерства як такого, а й сприятиме підвищенню якості медичних послуг, та правового забезпечення охорони здоров'я працівників, де відповідно до Рішення Європейського Суду з прав людини, здоров'я необхідно розуміти як стан повного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороби чи немочі [11]. Результатом цього стане покращення умов реального доступу працівника до медичних послуг як невід'ємного соціального права працівника та підвищиться рівень правового забезпечення безпеки і гігієни праці, і як результат цього підвищення якості трудового життя працівників в Україні.

Залучення ресурсів роботодавця до сфери охорони здоров'я має покращити стан здоров'я працівників та сприяти профілактиці професійних захворювань. Участь працівників у виборі закладу охорони здоров'я для обслуговування трудового колективу повинна проводитися в межах соціально-партнерських відносин, де розподіл прибутку підприємства за участю працівників має передбачати правові умови спрямування коштів від чистого прибутку підприємства на надання медичних послуг працівникам та членам їхніх сімей. Водночас у рамках таких партнерських відносин держава повинна запропонувати роботодавцям правові стимули такого спрямування коштів. Наприклад, частка коштів прибутку роботодавця, що спрямовується на придбання медичних послуг для працівників, не підлягає оподаткуванню.

По-третє, тіньовий ринок праці та заробітна плата в конвертах є загрозою не лише для працівників, а й способом мінімізації роботодавцями таких «мертвих витрат», як щорічна оплачувана відпустка, витрати на охорону праці, обов'язкове страхування для окремих категорій працівників тощо. На нашу думку, поза увагою вчених залишилася практична проблема, пов'язана зі складністю виявлення фактів порушення роботодавцем прав працівників на заробітну плату. І, як наслідок, проблеми притягнення роботодавців до відповідальності за ці порушення.

У результаті цього можна визначити найпоширеніші способи порушення прав працівників у питаннях оплати праці: а) роботодавець виплачує працівникам заробітну плату, що складається із двох частин: офіційної (оформленої документально) і неофіційної («у конверті»); б) трудові правовідносини між роботодавцем і працівником оформлені відповідно до чинного законодавства, але виплачується заробітна плата не за відпрацьовану норму часу (норму виробітку), а за «відпрацьовані зміни», які далекі від імперативних приписів максимальної норми тривалості робочого часу; в) працівникові, який працює на умовах трудового договору, виплачується мінімальна заробітна плата незалежно від складності й умов виконання роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці тощо; г) трудові правовідносини не оформляються, у результаті маса нелегальних працівників, захист трудових прав яких майже неможливий; д) роботодавець здійснює підміну трудового договору цивільно-правовим договором, що позбавляє працівника трудових прав. Це надає можливість знизити винагороду за роботу, застосувавши до працівника як учасника цивільних правовідносин різні штрафи, неустойки тощо. У трудових правовідносинах подібні санкції заборонені. Водночас така практика руйнує саму сутність трудових правовідносин як відносин тривалих, і врешті-решт стабільна зайнятість стає примарною можливістю для працівника.

Викладене свідчить про те, що нагляд і контроль, які здійснюються державними органами й профспілками, не забезпечують належного захисту прав працівників на заробітну плату. І, як наслідок, всі способи захисту фактично звелися до самозахисту й захисту в суді. Безумовно, провідна роль у вирішенні проблеми виявлення фактів порушень прав працівників на заробітну плату належить державі, проте досвід європейських країн, зокрема Польщі,

свідчить, що громадський контроль також може суттєво впливати на дотримання роботодавцями трудового законодавства. Поряд із Національною інспекцією праці Польщі [12], у цій державі активно працює соціальна інспекція праці, діяльність і повноваження якої закріплені спеціальним законом [13]. Польський досвід переконує в тому, що трудові колективи повинні більш активно відстоювати свої права і приділяти увагу захисту своїх соціально-економічних прав, зокрема, шляхом висунення ініціативи щодо створення подібної соціальної інспекції з праці. Також у контексті цього підтримуємо пропозицію М. П. Стадника щодо покладання на Міністерство праці України та його органи на місцях функції контролю за укладенням і виконанням колективних договорів та угод [14, с. 304]. Проте розвитку системи органів нагляду і контролю за додержанням роботодавцями трудового законодавства має передувати закріплення в законодавстві такої ключової ідеї, яка повинна виражати закономірності та зміст правового регулювання зв'язку працівника й роботодавця з питань оплати праці, а саме: економічні інтереси роботодавця закінчуються там, де починається порушення трудових прав і свобод працівника.

Загалом ми вважаємо, що уникнути імперативних приписів з питань контролю за оплатою праці роботодавцями всіх форм власності неможливо. Це пов'язано з тим, що відносини з виявлення порушень прав працівників на заробітну плату, зокрема і притягнення роботодавця до відповідальності за такі порушення, мають публічний характер, а тому вимагають централізованого регулювання із застосуванням норм імперативного характеру. При цьому врегулювати проблему простим прийняттям нового нормативно-правового акта теж не вдасться. Правовий механізм захисту права працівника на заробітну плату повинен лаконічно поєднуватися зі способами виявлення порушень прав працівників, а способи, своєю чергою, повинні реалізовуватися в наявних формах контролю над діяльністю роботодавців (суб'єктів господарювання) у частині дотримання чинного законодавства.

З урахуванням викладеного, привертає увагу така форма незалежного фінансового контролю, як аудит. Відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність», аудит проводиться незалежними особами (аудиторами або аудиторськими фірмами). Аудит зарекомендував себе як одна з ефективних форм контролю в умовах ринкової економіки. Метою аудиту є встановлення достовірності фінансової звітності, обліку і його повноти. Аудит проводиться шляхом аналізу матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, економічних результатів діяльності й організаційних форм, методів і функцій керування. Для цього необхідно:

1. Внести в Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», який (вводиться в дію) набув чинності з 1 жовтня 2018 р., такі положення: а) при здійсненні аудиторської перевірки проведення «аудиту з праці» є обов'язковим; б) в 10-денний строк після завершення аудиторської перевірки роботодавець зобов'язаний подати аудиторський висновок до обласної інспекції праці при Міністерстві праці й соціальної політики.

2. Законодавчо закріпити, що аудит з праці — це форма контролю дотримання роботодавцем трудового законодавства, актів соціального партнерства, локальних нормативних актів, трудових договорів із працівниками, що проводиться на основі аналізу публічної бухгалтерської звітності, первинних документів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність роботодавця.

Висновки. Викладене дає підставу стверджувати: 1) проблеми правового забезпечення якості трудового життя працівників притаманні будь-якому суспільству незалежно від рівня економічного розвитку. У державах ЄС проблеми якості трудового життя працівників вирішуються шляхом удосконалення умов праці, підтримання здоров'я працівників та їхню соціальну інтеграцію. В Україні забезпечення якості трудового життя працівників необхідно розглядати через боротьбу із порушенням роботодавцями трудових прав працівників та протидію «тіньовому ринку праці»; 2) подолання вітчизняних проблем щодо якості трудового життя працівників також бачиться шляхом розвитку системи нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. Перегляду потребує державний нагляд і контроль у сфері праці. Громадський нагляд і контроль у цій сфері має бути розширений та повинен

здійснюватися не лише профспілками та їх об'єднаннями, а й іншими організаціями працівників, наприклад, як у Польщі — соціальною інспекцією праці. Також пропонуємо удосконалити систему нагляду і контролю у сфері праці включенням до цієї системи незалежного контролю, який може здійснюватися при проведенні аудиту; 3) якість трудового життя працівників має розглядатися не лише як «умови праці необхідні для виконання роботи...» (ст. 21 КЗпП), а і як складова справедливих умов праці. Такі умови праці мають створити працівнику забезпечену правовими засобами можливість: а) заробляти собі на життя працюючи у здорових і безпечних умовах виробничого середовища; б) професійно розвиватися, культурно і духовно збагачуватися; в) соціально інтегруватися у суспільстві та г) мати доступ до соціальних благ для себе та членів своєї сім'ї.

Список використаних джерел

1. Decision (EU) 2016/344 of the European parliament and of the Council of 9 March 2016 «On establishing a European Platform to enhance cooperation in tackling undeclared work». *Official Journal of the European Union*. 11.03.2016. L 65/12 — L 65/20.
2. Directive 2013/54/EU of the European parliament and of the Council of 20 November 2013 «Concerning certain flag State responsibilities for compliance with and enforcement of the Maritime Labour Convention». *Official Journal of the European Union*. 10.12.2013. L 329/1 — L 329/4.
3. Омельченко О. Л. Адаптація трудового законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2010. 185 с.
4. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків: Право, 2013. 760 с.
5. Code du travail 2011 (partie legislative). Texte Global du Nouveau Code du travail. URL: [http://www.lexinter.net/Legislation5/JURISOC2/code_du_travail_2011_\(partie_legislative\).htm](http://www.lexinter.net/Legislation5/JURISOC2/code_du_travail_2011_(partie_legislative).htm) (дата звернення: 01.02.2019).
6. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колект. монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.; за наук. ред. В. Л. Яроцького. Харків: Юрайт, 2013. 272 с.
7. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. 536 с.
8. Declaration on Social Progress and Development : *Resolutions adopted by the General Assembly during its 24th session*, 16 September — 17 December 1969. A/7630. 1970. P. 49–53.
9. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
10. Камінська Т. М., Костюченко О. Є. Правові засади розвитку договірної економіки в охороні здоров'я України. *Екон. теорія та право*. 2016. № 4. С. 57–66.
11. Judgment of the Court of 12 November 1996. — United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v Council of the European Union. — Council Directive 93/104/EC concerning certain aspects of the organization of working time — Action for annulment. — Case C-84/94. *European Court reports*. 1996 Page I-05755. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61994CJ0084:EN:HTML#DI> (дата звернення: 03.02.2019).
12. O Państwowej Inspekcji Pracy : Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. *Dziennik Ustaw*. 2007. № 89. P. 5389–5414.
13. Społeczna Inspekcja Pracy : ustawa z dnia 24 czerwca 1983. *Dziennik Ustaw*. 1983. № 35. Poz. 163 z późn. zm.
14. Стадник М. П. Новий Трудовий кодекс України: проблеми вдосконалення колективно-договірного регулювання. *Правова держава: щорічник наук. пр.* 2010. Вип. 21. С. 299–305.

Костюченко Елена Евгеньевна,
доктор юридических наук, доцент
(Университет государственной фискальной службы Украины,
г. Ирпень)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8244-3563>

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ТРУДОВОЙ ЖИЗНИ РАБОТНИКОВ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕВРОСОЮЗ

Статья посвящена исследованию правового обеспечения качества трудовой жизни работников по законодательству Украины. Данная проблема рассматривается в комплексе с проблемами правового обеспечения здоровья работника, его профессионального развития, социализации и доступа к социальным благам. Отмечается, что обеспечение качества трудовой жизни работников должно осуществляться с учетом зарубежного опыта, а законодательство в этом вопросе должно быть усовершенствовано в соответствии с европейскими стандартами в сфере труда. В статье предложено рассматривать качество трудовой жизни работников как неотъемлемую составляющую справедливых условий труда.

Ключевые слова: качество трудовой жизни; условия труда; справедливые условия труда; безопасность и гигиена труда; здоровье; евроинтеграция

Kostiuchenko Olena Ievgenivna,
Doctor in Law, Associate Professor
(University of the State fiscal service of Ukraine, Irpin)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8244-3563>

LEGAL PROVISION OF THE QUALITY OF LABOR LIFE OF EMPLOYEES IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION OF UKRAINE TO THE EUROPEAN UNION

The article is devoted to the research of legal provision of quality of labour life of employees under the legislation of Ukraine. The above problem is considered together with the problems of legal provision of the employee's health, his professional development, socialization and access to social benefits. It is also emphasized that ensuring the quality of working life of employees should be implemented taking into account the foreign experience, and the legislation on this issue should be improved according to European standards in the field of labour. There are proposed the following conclusions in the article: 1) problems of legal provision of quality of labour life of employees are inherent to any society, regardless of the level of economic development. In the EU countries, the problems of the quality of working life are solved through improving the working conditions, the maintenance of workers' health and their social integration. In Ukraine, the ensuring the quality of working life of workers should be considered through struggle against the violation of employers' labour rights and counteracting the "shadow labor market"; 2) the overcoming of domestic problems concerning the quality of working life of workers is also seen through the development of supervision system and control over compliance with labor legislation. It is required to review the state supervision and control in the field of labor. The public oversight and control in this area should be expanded and should be carried out not only by trade unions and their associations, but also by other organizations of workers, like in Poland, by the social inspection of labor. We also propose to improve the system of supervision and control in the workplace by including in this system an independent control, which can be carried out during the audit; 3) the quality of working life of workers should be considered not only as working conditions necessary for the work performance, but also as a component of fair working conditions. Such work conditions must establish for an employee secured by legal means an opportunity: (a) to earn a living in work in a healthy and safe environment of the working environment; (b) for professional development, cultural and spiritual enrichment; (c) socially to integrate into society and (d) have access to social benefits for themselves and their family members.

Key words: quality of working life; working conditions; fair working conditions; security and health; health; eurointegration

Надійшла до редколегії 11.01.2019

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-49-55>

Назимко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЯК ДЖЕРЕЛО ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Автор розглядає сучасне міжнародне право як важливу та невід'ємну нормативну складову чинного трудового права України. Мету зазначеного дослідження досягнуто за допомогою авторського звернення до змісту низки основоположних галузевих джерел міжнародного права ООН, МОП, ЄС, джерел національного трудового права України, а також відповідних наукових праць окремих фахівців.

Ключові слова: трудові відносини; сучасне міжнародне право; сучасне міжнародне трудове право; національне трудове право України

Постановка проблеми. Надзвичайно важливою, необхідною, актуальною та характерною рисою сучасного міжнародного права є його, скажімо так, «незамкненість у самому собі». Очевидним виявленням цього стану є те, що норми сучасного міжнародного права «не локалізуються в самих собі». Навпаки, вони часто *змістовно інтегруються до системи національного права суверенних держав*, зокрема, безумовно, і до її конкретних матеріально-галузевих сегментів. Тобто мова йде про те, що імперативні положення сучасного міжнародного права безпосередньо формують, виправляють, змінюють, удосконалюють національні кодифіковані норми щодо правового регулювання поведінки в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Що ж стосується диспозитивних та/або «рекомендаційних» джерел сучасного міжнародного права, то вони в цьому випадку лише орієнтують, спрямовують суб'єктів сучасного міжнародного права, тобто суверенні держави, на поступове досягнення останніми необхідної відповідності їхньої системи права міжнародно-заявленим нормативним стандартам. Усе вищесказане стосується і такої галузі сучасного міжнародного права, як сучасне міжнародне трудове право.

Отже, ми зосередимося саме на проблематиці норм сучасного міжнародного трудового права в якості джерела чинного трудового права України. На сьогоднішній день останнє запозичило та належним чином нормативізувало численні якісні трудові стандарти Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) та Міжнародної організації праці (далі — МОП). Саме тому І. І. Яцкевич зазначає: «Зважаючи на останні радикальні події в суспільно-політичному житті України, ефективне реформування національного законодавства має відбуватися з одночасним дотриманням встановлених міжнародно-правових стандартів, в тому числі і стандартів та гарантій у сфері праці» [24, с. 1]. Тобто, певна річ, такі міжнародні стандарти мають бути дотримані в якості саме національних соціально-трудова стандартів.

Однак в контексті поточного курсу нашої держави на повноцінну інтеграцію до Європейського Союзу (далі — ЄС) зазначена галузь вітчизняного законодавства підлягає подальшому реформуванню задля запровадження вже і суто європейських правових стандартів у практику вітчизняних трудових відносин.

У чому ж очевидна важливість такого стратегічного нормативно-правового курсу? Вона полягає в тому, що відповідні нормативно-правові стандарти ООН, МОП та, зрозуміло, ЄС об'єктивно визнано у світовій практиці надзвичайно високими, взірцевими, кращими з

точки зору комплексного забезпечення всіх універсальних і спеціальних трудових прав, свобод, перспектив та благ працюючої людини. На основі саме цих стандартів людина як фізичної, так і інтелектуальної праці вільно, тобто на недискримінаційній основі, обирає та змінює свої професійні заняття, отримує відповідну професійну освіту та професійно-кваліфікаційну перепідготовку, часто спільно з роботодавцем визначає та обирає вигідні для неї умови початку, продовження та припинення трудових відносин тощо.

Проте найбільше значення сучасних міжнародно-правових трудових стандартів полягає саме в тому, що вони як джерело національного трудового права окремої суверенної держави, зокрема і України, є або ж мають стати рушійною силою та основою бажаних, очікуваних реформ у сфері вітчизняних трудових відносин. Вони мають стати суто правовим гарантом саме таких благ, як кращий рівень життя, гідні заробітна плата та пенсійне забезпечення тощо.

Метою цієї статті є виявлення того, якою мірою норми сучасного міжнародного права є джерелом чинного трудового права України.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про сучасне міжнародне право в якості безпосереднього джерела чинного трудового права України, ми маємо на увазі саме *рівень інтегрованості тих чи інших міжнародно-правових норм до вказаної галузі вітчизняного законодавства*. Слід зазначити, що такий рівень обумовлюється насамперед історією та масштабами участі нашої держави в МОП. Так, Постійне представництво України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві офіційно повідомляє, що Україна (спочатку — УРСР) є повноцінним та активним членом цієї міжнародної міжурядової організації з 1954 року. Зазначається, до речі, що представники нашої держави двічі обиралися до складу Адміністративної ради МОП: у 1996–1999 та 1999–2002 роках [18].

Сучасною ж договірною погоджувально-оціночною основою для стратегічної співпраці між Україною та МОП є чинна Програма гідної праці МОП для України на 2016–2019 роки (далі — Програма) [19], яка, власне, є доповненням до Меморандуму про взаєморозуміння щодо реалізації цього документа [17]. У Програмі зазначається: «Програми Гідної праці спрямовані на просування гідної праці і як ключового компонента політики розвитку, і як цілі національної політики урядів та соціальних партнерів. Програма гідної праці для України є системою середньострокового планування, що спрямовує роботу МОП у країні відповідно до пріоритетів і завдань, погоджених із тристоронніми партнерами МОП» [19].

Загалом можна підвести такий офіційний підсумок багаторічного співробітництва між Україною та МОП: «Протягом останніх років в Україні за допомогою МОП було реалізовано 8 проектів спільно з Програмою Розвитку ООН, 2 проекти спільно з Об'єднаною програмою ООН з ВІЛ/СНІД та Фондом ООН у сфері народонаселення та 1 проект у співпраці з Міжнародною організацією з міграції. За роки незалежності в Україні реалізовано понад 30 проектів і програм МОП. Наразі Програма гідної праці в Україні охоплює 7 проектів і програм на загальну суму близько 10 млн. дол. США» [18].

Як бачимо, безпосереднім «матеріальним» показником рівня інтегрованості норм сучасного міжнародного трудового права до чинного трудового права України є кількість підписаних та ратифікованих Україною конвенцій МОП. Так, за даними Федерації професійних спілок України, станом на 1 листопада 2015 року Україною ратифіковано всі 8 із 8 основоположних конвенцій МОП, усі 4 із 4 директивних конвенцій, 57 із 177 технічних конвенцій, усього — 69 конвенцій, з яких 61 — чинна, а 8 — денонсовано [20]. Наприклад, цими 8 основоположними конвенціями МОП, ратифікованими Україною, є: 1) Конвенція МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» від 28 червня 1930 року [10]; 2) Конвенція МОП № 87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію» від 9 липня 1948 року [12]; 3) Конвенція МОП № 98 «Про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів» від 1 липня 1949 року [5]; 4) Конвенція МОП № 100 «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності» від 29 червня 1951 року [11]; 5) Конвенція МОП № 105 «Про скасування примусової праці» від 25 червня 1957 року [13]; 6) Конвенція МОП № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» від 25 червня 1958

року [3]; 7) Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» від 26 червня 1973 року [8]; 8) Конвенція МОП № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» від 17 червня 1999 року [4]. Ратифікованими Україною «технічними» або «пріоритетними» конвенціями МОП є: 1) Конвенція МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» від 11 липня 1947 року [7]; 2) Конвенція МОП № 129 «Про інспекцію праці в сільському господарстві» від 25 червня 1969 року [6]; 3) Конвенція МОП № 144 «Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм» від 21 червня 1976 року [14]; 4) Конвенція МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 року [9].

Взагалі, як зазначає О. Ю. Білоус, сьогоденній джерельний базис сучасного міжнародного трудового права (станом на 1 вересня 2016 року), тобто найперше базис МОП, становить 189 конвенцій, 204 рекомендації та 6 протоколів [1, с. 1, 7].

Не вважаючи за необхідне наводити детальний зміст окремих відомих соціально-трудоових норм із численних універсальних декларацій, конвенцій та пактів ООН і МОП, які відтворюють фундаментальне ціннісно-правове наповнення сучасного міжнародного трудового права, ми обмежимося цитуванням ст. 2 та 2-1 чинного Кодексу законів про працю України, які, по суті, ясно свідчать про інтегрованість таких норм до чинного трудового права України: «Право громадян України на працю, — тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, — включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання» [15].

Вітчизняною ж фундаментальною регулятивно-правовою основою для існуючої інтегрованості та подальшої інтеграції норм сучасного міжнародного права до національної правової системи України є, безумовно, насамперед чинні Конституція України [16] та Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року [2].

Так, у ст. 9 Конституції України чітко нормативізовано таке надзвичайно важливе предметно-правове положення: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (курсив мій — О. Н.)» [16].

Більш детально роз'яснені, розтлумачені положення з названого нормативного акта викладено у відповідних статтях Закону України «Про міжнародні договори України» (далі — Закон). Для прикладу, у ст. 2 «Визначення термінів» Розділу I «Загальні положення» вищезгаданого Закону зазначається: «Міжнародний договір України — укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо); міжнародна організація — міжнародна міжурядова організація (зокрема і МОП — О. Н.)» [2].

Ч. 4 ст. 3 цього Закону «Види міжнародних договорів України» зазначає важливий для нас предметно-галузевий аспект інтеграції норм сучасного міжнародного права до вітчизня-

ного законодавства: «4. Міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, що належать до повноважень міністерств (зокрема і Міністерства праці та соціальної політики України — *О. Н.*), інших центральних органів виконавчої влади та державних колегіальних органів» [2]. Не менш важливого предметно-тематичного, функціонально-етапного значення має і положення п. е) ч. 2 ст. 9 «Ратифікація міжнародних договорів України»: «2. Ратифікації підлягають міжнародні договори України: е) виконання яких зумовлює зміну законів України або прийняття нових законів України» [2]. Отже, мова йде і про своєчасне внесення необхідних, точніше обов'язкових, нормативно-упорядкованих змін до чинного Кодексу законів про працю України. Поза сумнівом, необхідним є і таке нормативно-контекстуальне застереження, яке міститься у ст. 10 «Заяви та застереження України до міжнародних договорів»: «При підписанні, ратифікації, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього можуть бути зроблені заяви та сформульовані застереження до його положень відповідно до норм міжнародного права» [2].

Не оминати і важливого змісту ч. 2 ст. 19 «Дія міжнародних договорів України на території України» цього Закону: «2. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [2].

Власне ж фундаментальне функціонально-операційне призначення норм сучасного міжнародного, зокрема й трудового, права полягає у, скажімо так, «верховній» правозастосовній дії. Так, Ю. В. Чижмарь комплексно зазначає: «Що стосується конкретно трудового права, то положеннями міжнародних договорів, ратифікованих Україною, оперуватимуть, між іншим, сторони соціального партнерства при колективних трудових переговорах і в інших випадках. Зокрема, у необхідних випадках це можуть здійснювати і профспілки та об'єднання роботодавців у порядку, визначеному в національному законодавстві України чи у відповідному міжнародно-правовому договорі. Частиною другою аналізованої статті Закону (мова йде про вже процитовану нами ст. 19 «Дія міжнародних договорів України на території України» Закону України «Про міжнародні договори України» — *О. Н.*) встановлено примат норм міжнародно-правових договорів над нормами законодавства України. Підкреслюється, що в разі виникнення колізії між актами національного законодавства й міжнародно-правовим договором, ратифікованим Україною, застосовуватимуться положення останнього. Це стосується й актів національного й міжнародного трудового права, що окремо врегульовано в Кодексі законів України про працю та й у інших актах трудового законодавства» [23, с. 232].

Також вищезазначений автор аналізує проблематику нормативно-статусного і, ясна річ, нормативно-дієвого співвідношення між ратифікованими Україною джерелами сучасного міжнародного права і Конституцією України: «І. Якушев і П. Д. Пилипенко переконують, що міжнародний договір за юридичною силою прирівнюється до Конституції України, що ж до інших нормативно-правових актів, то вік превалює над ними. Не приймаємо позицію цих правознавців, оскільки вважаємо, що *в системі національного законодавства Конституція має найвищу юридичну силу* (курсив мій — *О. Н.*)» [23, с. 233].

Отже, у цьому випадку мова йде про те, що самі підписані та ратифіковані Україною конвенції МОП, справді, мають відповідати духу та букві Конституції України як найвищого закону нашої держави. Відомо, що положення ч. 2 ст. 19 «Дія міжнародних договорів України на території України» Закону України «Про міжнародні договори України» не є закріпленими, затвердженими в Конституції України. Саме тому В. І. Яцкевич слушно вказує на наявну колізію між двома джерелами національного права України — Конституцією, з одного боку, та Законом України «Про міжнародні договори України» і Кодексом законів про працю України, з іншого: «Складно однозначно визначити місце міжнародно-правових актів в системі джерел трудового права (України — *О. Н.*), якими регулюються трудові відносини» [24, с. 9–10].

Саме ж сучасне міжнародне трудове право також звертається до проблематики вказаного нормативно-регуляційного співвідношення й чітко визначає «принципи нормативного

верховенства та обумовлену їхню практичну доцільність», вирішуючи це питання безпосередньо на користь працівників будь-якої держави. Так, І. І. Яцкевич, спираючись на зміст ст. 19 Статуту МОП від 28 червня 1919 року [22], наголошує: «Варто зазначити, що міжнародні акти МОП приймаються та мають виконуватися з урахуванням принципу недопущення погіршення правового становища працівника. Тобто, якщо конвенцією, наприклад, встановлюються положення гірші, ніж уже чинні в національному законодавстві, то мають застосовуватися саме ті положення, які надають працівникам більші гарантії, дбаючи про інтереси працівників» [24, с. 8].

Однак ст. 8-1 чинного Кодексу законів про працю України відтворює «дух і букву» ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»: «Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди» [15].

Отже, відтворюється непроста проблема суперечності між правозастосовним верховенством норм сучасного міжнародного трудового права, з одного боку, і правозастосовним верховенством Конституції України, з іншого. Верховність норм і принципів Конституції України та правовий принцип МОП щодо нормативної переваги кращих, більш вигідних трудових умов національного трудового права перед міжнародним, обумовлює стан декотрої «неінтегрованості» норм сучасного міжнародного трудового права до системи чинного національного трудового права України.

Згідно з п. в) ч. 2 ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України», такими договорами є і міжнародні договори України «про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки» [2]. Тобто мова йде про двосторонні міжнародні договори України. Яскравим прикладом цього є Угода про асоціацію між Україною (далі — Угода), з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 року. У цьому випадку джерелом чинного трудового права України є власне сама ця Угода та, безперечно, соціально-трудова нормативні зобов'язання ЄС перед Україною та України перед ЄС за цією Угодою. Так, у ст. 17 «Поводження із працівниками» Розділу III «Юстиція, свобода та безпека» говориться про таке: «1. Відповідно до законів, умов та процедур, що застосовуються у державі-члені та в ЄС, ставлення до працівників, які є громадянами України та які законно працевлаштовані на території держави-члена, має бути вільним від будь-якої дискримінації на підставі громадянства стосовно умов праці, винагороди або звільнення порівняно з громадянами цієї держави-члена. 2. Україна відповідно до законів, умов та процедур, що застосовуються на її території, повинна забезпечити ставлення, згадане у пункті 1 цієї статті, до працівників, які є громадянами держави-члена та на законних підставах працевлаштовані на її території» [21].

Як бачимо, нормами чинного трудового права України є і загальні безстрокові юридично-договірні зобов'язання України перед ЄС щодо наближення українських соціально-трудова стандартів до загальноєвропейських. Так, наприклад, ст. 424 Розділу 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» зазначає: «Україна забезпечує поступове наближення до права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей (інакше кажучи, Україна зобов'язується забезпечувати таке наближення — *О. Н.*)» [21].

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, в остаточному підсумку можемо констатувати, що Україна є давно та цілісно інтегрованою до МОП та її окремих адміністративно-регуляторних інституцій. Рівень співробітництва нашої держави з МОП є достатньо високим та перспективним.

На сьогодні матеріальним вираженням інтегрованості міжнародно-правових трудових норм до системи чинного трудового права України є очевидний кількісний показник, а саме

повноцінні підписання й ратифікація Україною переважної більшості конвенцій, рекомендацій, декларацій та пактів ООН і МОП. Чинний Кодекс законів про працю України також відображає стан цієї інтегрованості.

Чинне трудове та інше право України є нормативно орієнтованим на пріоритетність міжнародного права перед правом національним. Однак існує очевидна суперечність між наявністю наведеного положення у згаданих джерелах права України та його відсутністю в Конституції України.

Список використаних джерел

1. Білоус О. Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Одеса, 2017. 20 с.
2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 12.02.2019).
3. Конвенція МОП № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» від 25 червня 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161 (дата звернення: 15.02.2019).
4. Конвенція МОП № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» від 17 червня 1999 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_166 (дата звернення: 15.02.2019).
5. Конвенція МОП № 98 «Про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів» від 1 липня 1949 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_004 (дата звернення: 15.02.2019). (дата звернення: 15.02.2019).
6. Конвенція МОП № 129 «Про інспекцію праці в сільському господарстві» від 25 червня 1969 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_114 (дата звернення: 15.02.2019).
7. Конвенція МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» від 11 липня 1947 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_036 (дата звернення: 15.02.2019).
8. Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу» від 26 червня 1973 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (дата звернення: 15.02.2019).
9. Конвенція МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» від 9 липня 1964 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_062 (дата звернення: 15.02.2019).
10. Конвенція МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» від 28 червня 1930 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення: 12.02.2019).
11. Конвенція МОП № 100 «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності» від 29 червня 1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002 (дата звернення: 12.02.2019).
12. Конвенція МОП № 87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію» від 9 липня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_125 (дата звернення: 12.02.2019).
13. Конвенція МОП № 105 «Про скасування примусової праці» від 25 червня 1957 року. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_013 (дата звернення: 15.02.2019).
14. Конвенція МОП № 144 «Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм» від 21 червня 1976 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_175 (дата звернення: 15.02.2019).
15. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 15.02.2019).
16. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.02.2019).
17. Меморандум про взаєморозуміння щодо реалізації Програми гідної праці МОП для України на 2016–2019 роки. Конфедерація роботодавців України. URL: http://employers.org.ua/page_77.htm (дата звернення: 15.02.2019).
18. Постійне представництво України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour/> (дата звернення: 12.02.2019).
19. Програма гідної праці МОП для України на 2016–2019 роки. International Labor Organization. URL: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/ukraine/WCMS_470684/lang-en/index.htm (дата звернення: 12.02.2019).
20. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. Федерації професійних спілок України. URL: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diynalnosti/mizhnarodna>

robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanih-ukrajinoju-stanom-na-1-listopada-2015-r-ta-inshikh-mizhnarodnikh-aktiv (дата звернення: 12.02.2019).

21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 12.02.2019).

22. Устав Международной организации труда от 28 июня 1919 года. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_154 (дата звернення: 12.02.2019).

23. Чижмарь Ю. В. Национальное та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук. На правах рукопису. Київ, 2016. 471 с.

24. Яцкевич І. І. Поняття та особливості міжнародно-правового регулювання юридичних гарантій у сфері праці. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2 (10).

Назымко Елена Викторовна,

кандидат юридических наук, доцент

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО КАК ИСТОЧНИК ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАИНЫ

Автор рассматривает современное международное право в качестве важной и неотъемлемой нормативной составляющей действующего трудового права Украины. Цель указанного исследования достигнута с помощью авторского обращения к содержанию ряда основных отраслевых источников международного права ООН, МОТ, ЕС, источников национального трудового права Украины, а также соответствующих научных трудов отдельных специалистов.

Ключевые слова: трудовые отношения; современное международное право; современное международное трудовое право; национальное трудовое право Украины

Nazymko Olena Viktorivna,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

INTERNATIONAL LAW AS A SOURCE OF LABOR LAW OF UKRAINE

Within the given law study paper the author considered the present international law as an important and integral legal element of the valid Ukrainian labor law. This research goal was achieved by means of author's appealing to a range of the basic branch UN and ILO international law instruments, Ukrainian national labor law instruments, and scientific studies of the separate experts.

It is proved that the norms of the current labor law of Ukraine are the general unlimited legally contractual obligations of Ukraine to the European Union to bring Ukrainian social and labor standards to pan-European. Ukraine has been long and fully integrated into the International Labor Organization and its individual administrative and regulatory institutions. The level of cooperation of the Ukrainian state with the International Labor Organization is quite high and promising.

Today, the material expression of the integration of international legal labor standards into the system of the current labor law of Ukraine is an obvious quantitative indicator: the full-fledged signing and ratification by Ukraine of the overwhelming majority of conventions, recommendations, declarations and covenants of the United Nations and the International Labor Organization. The current Labor Code of Ukraine also reflects the state of this integration. The current labor and other law of Ukraine is a regulatory focus on the priority of international law over national law.

Key words: labor relations; the present international law; the present international labor law; Ukrainian national labor law

Надійшла до редколегії 11.02.2019

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 336.018

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-56-61>

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

Хайлова Тетяна Володимирівна,

кандидат наук з державного управління, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6106-2027>

АКТУАЛЬНІ СЕГМЕНТИ ПРАВОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ ЦИКЛУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено актуальним сегментам правових регуляторів циклу фінансової безпеки підприємств із поданням авторської позиції щодо сутнісної характеристики дефініції «фінансова безпека підприємств». Запропоновано розглядати дефініцію як економічну категорію, котра забезпечує оцінку фінансового циклу діяльності підприємства з урахуванням законодавчої, стратегічної та моніторингової політики управління фінансовими критеріями. Встановлено ключові недоліки правових регуляторів циклів фінансової безпеки підприємств. Обґрунтовано можливі напрямки усунення недоліків у законодавчо-нормативному блоці, котрий забезпечує цикли фінансової безпеки підприємств.

Ключові слова: фінансова безпека; правовий регулятор; фінансова політика; економічна безпека; понятійна категорія; дефініція; фінансовий аналітик; законодавець; нормативно-правова база

Постановка проблеми. Фінансова безпека підприємств займає доволі значне місце в діяльності підприємницьких структур, котрі формують фінансову політику стратегічного розвитку з урахуванням ризиків, що породжуються регульованою ринковою економікою. Незалежно від виду бізнесу формування програми фінансової безпеки підприємства неможливо без обґрунтованих сегментів, котрі містяться в обліково-податкових регуляторах, які покладено в основу розробки фінансової звітності. Постає питання доцільності та необхідності визначення якісних параметрів законодавчих регуляторів із встановленням їх участі у програмі фінансової безпеки підприємств. Не дивлячись на чисельні наукові дослідження, з позиції законодавчої платформи та теоретичних елементів формування та використання ключових положень фінансової безпеки підприємств залишається низка невирішених проблем. У нашому випадку в основу дослідження покладено встановлення окремих сегментів

вітчизняного законодавчого поля, котре забезпечує появу інформаційної бази, що покладена в розробку програми фінансової безпеки юридичних осіб.

Незалежно від існуючих стратегічних, обґрунтованих перспектив, без сучасної дієвої програми забезпечення фінансової безпеки підприємств їхній успішний розвиток неможливий. Така теза витікає з того, що в основу фінансової безпеки підприємств має бути покладено таку систему оцінювання фінансових критеріїв, котрі в основі мають реалістичну базу формування. Виникнення такого інформаційного потоку для розрахунково-аналітичних циклів має відбуватися на дієвій законодавчій платформі. Отже, виникає проблематична ситуація, котра має бути вирішена не так на макроекономічному рівні, як безпосередньо вищим менеджментом самого підприємства. Сучасність та актуальність напрямку дослідження, на нашу думку, не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової безпеки макроекономічного та мікроекономічного рівня неодноразово втілювалося в дослідженнях наукової еліти. Під різним кутом зору дані питання досліджувалися у працях таких науковців, як Г. О. Швиданенко, В. М. Кузьомко, Н. І. Норіцина [1], А. С. Крутова [2], Ю. М. Воробйов, О. І. Воробйова, О. Г. Блажевич [3], Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук [4], А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський [5], О. І. Барановський [6], І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко [7] та інші. Вважаємо, у наукових дослідженнях поставленій проблемі не приділялося достатньо уваги, особливо з позиції фінансового права. Таку ситуацію можна пояснити тим, що багато питань знаходили своє віддзеркалення при розробці фінансової політики підприємства і управління його фінансами, але, враховуючи сучасні умови їх функціонування, назріла необхідність більш поглибленого дослідження тих аспектів фінансової діяльності, які пов'язані з циклом фінансової безпеки. До того ж особливу увагу варто звернути на ті інструменти фінансової безпеки підприємств, котрі не дають ефекту, який передбачалося отримати в майбутньому в період їх використання.

Невирішена частини загальної проблеми. До складу невирішених питань з предмета дослідження можна віднести: доцільність уточнення понятійної дефініції «фінансова безпека підприємств» та критичний огляд існуючих законодавчих регуляторів її адаптації, а також відсутність напрямків удосконалення в системі функціональних обов'язків безпосередніх виконавців програми забезпечення фінансової безпеки сучасних підприємств.

Формування мети статті. Мета дослідження полягає у виявленні нових та розгляді вже існуючих наукових позицій щодо трактування змістовності дефініції «фінансова безпека підприємств», визначенні існуючих законодавчих регуляторів, котрі регламентують процеси забезпечення фінансової безпеки підприємств, встановленні можливих напрямків удосконалення проблеми, що вивчається.

Теоретико-методологічну основу наукової розробки склали такі загальнонаукові та спеціальні методи: метод теоретичного узагальнення — для систематизації поглядів дослідників щодо визначення й уточнення сутності поняття «фінансова безпека підприємств»; діалектичного методу пізнання, конкретного й абстрактного, логічного та історичного, системного підходу та монографічного аналізу. Пріоритетність використання того чи іншого методу визначалася конкретним завданням і поставленою метою.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека виступає одним із пріоритетних напрямків роботи сучасних підприємств. Таке твердження автори обґрунтовують проблематичними сторонами діяльності сучасних підприємств, котрі практично втрачають свої позиції на ринку попиту і пропозиції через вплив низки негативних чинників макроекономічного та мікроекономічного характеру. Наслідком таких подій є невизначеність із фінансовою стратегією розвитку та відсутністю дієвої програми забезпечення фінансової безпеки їх діяльності взагалі. Перш ніж звернутися до питань законодавчого регулювання системи фінансової безпеки підприємств доцільно зупинитися на сутнісній характеристиці понятійної дефініції «фінансова безпека підприємств». Отже, на думку багатьох науковців [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8], дефініція «фінансова безпека підприємств» являє собою:

- по-перше, збалансованість і якість сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством;
- по-друге, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз;
- по-третє, здатність фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів;
- по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи.

Варто зазначити, що вітчизняні науковці Т. Б. Кузенко, В. В. Прохорова та Н. Ф. Сабліна [8] пропонують тлумачити дефініцію «фінансова безпека підприємств» як стан найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності та платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться в межах своїх граничних значень.

На нашу думку, понятійну дефініцію «фінансова безпека підприємств» варто визначати як економічну категорію, котра забезпечує оцінку фінансового циклу діяльності підприємства з урахуванням законодавчої, стратегічної та моніторингової політики управління фінансовими критеріями. Зазначене тлумачення рекомендованої дефініції, вважаємо, має декілька переваг:

- враховується законодавчий регулятор фінансової діяльності підприємств;
- визначається предмет оцінювання фінансової діяльності підприємств із врахуванням стратегічної політики розвитку;
- обирається моніторинговий сегмент, який базується на елементах постійного нагляду і контролю за критеріями оцінювання фінансового циклу діяльності підприємств;
- присутність події комплексного оцінювання фінансового критерію.

На наш погляд, запропоноване тлумачення дефініції «фінансова безпека підприємств» доволі чітко враховує ключову мету проведення дій фінансовими аналітиками підприємств при використанні методичних інструментів адаптації програми фінансової безпеки.

Враховуючи межі наукового дослідження, звернемося до правової основи, яка враховується під час здійснення заходів фінансової безпеки на підприємствах. На нашу думку, найбільш пріоритетними законодавчими регуляторами є:

–Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV в редакції станом на 10.11.2018, підстава — 2491-VIII [9];

–Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI в редакції від 01.01.2019, підстава — 2628-VIII [10], перевагами якого можна вважати визначення наступних індикаторів: створення умов для активізації підприємницької діяльності, зниження рівня корупції, здійснення реальних кроків на шляху становлення правової держави, ефективне використання коштів державного бюджету, що надійшли від сплати податків і зборів, раціоналізація структури державних видатків із метою збільшення обсягу державних інвестицій у людський капітал.

Варто звернути увагу на те, що фінансово-економічну безпеку підприємств забезпечують також Кодекси України: Цивільний, Кримінальний, Повітряний, Морський, Про працю; укази Президента України, постанови ВР України, нормативні акти місцевих органів влади та підприємств. До того ж на макроекономічному рівні фахівці використовують при оцінюванні економічної безпеки країни та її складових Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [11].

За результатами дослідження, можна стверджувати, що законодавчі регулятори, котрі покладені в основу формування, оцінювання та проведення заходів щодо фінансової безпеки підприємств, мають певні недоліки (рис. 1).

Рис. 1. Ключові недоліки правових регуляторів циклів фінансової безпеки вітчизняних підприємств (авторська розробка)

Стає зрозумілим, що досягнення якісного рівня фінансової безпеки сучасних підприємств можливе лише на базі дієвих законодавчих регуляторів. Маються на увазі зміни в законодавчих регуляторах, які, на нашу думку, доцільно подати в такому вигляді:

– створення нормативно-правової бази, що регламентуватиме діяльність підприємств із розробкою єдиного для юридичних осіб методологічного блоку оцінювання фінансової безпеки;

– розробка методичних рекомендацій, котрі розкривають порядок оцінювання рівня фінансової безпеки юридичних осіб із врахуванням галузевої специфіки їх функціонування;

– розробка на макроекономічному рівні положення про фінансову безпеку юридичних осіб із врахуванням управлінських елементів, принципів та методів визначення критеріїв оцінювання фінансової безпеки, котре має стати обов’язковим до впровадження не залежно від масштабів підприємницької діяльності;

– визначення підприємств, які належать до сфери національних економічних інтересів з обов’язковою розробкою нормативного регулятора оцінювання рівня їх фінансової безпеки. Фінансова безпека національних підприємств повинна контролюватися спеціальними службами держави, до того ж держава повинна обмежити негативний вплив інших держав та підприємств на національну економіку в цілому і підприємства зокрема.

Висновки. Фінансова безпека підприємств відзначається пріоритетністю в управлінських циклах на підприємстві та потребує вдосконаленої законодавчої платформи. По-перше сучасний підприємницький сектор потребує вдосконаленого законодавчого регулятора, котрий сприятиме усуненню недоліків у циклах фінансової безпеки; по-друге, нагальна потреба в розробці нормативно-законодавчого документа, котрий розкривав би етапи здійснення та забезпечення фінансової безпеки підприємств; по-третє, адаптацію

зазначеного регулятора на підприємстві має здійснювати кваліфікований фахівець із відповідним рівнем вищої освіти та практичним досвідом у фінансово-обліковій сфері.

Наступним кроком дослідження може бути розробка складових запропонованого законодавчого регулятора з позиції фінансової безпеки підприємств.

Список використаних джерел

1. Економічна безпека бізнесу: навчальний. посібник / Швиданенко Г. О., Кузьомко В. М., Норіцина Н. І. та ін.; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. Київ: КНЕУ, 2011. 511 с.
2. Управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі в умовах невизначеності: колективна монографія / за заг. ред. А. С. Крутової. Х.: Видавець ТОВ Іванченко І. С., 2017. 264 с.
3. Воробйов Ю. М., Воробйова О. І., Блажевич О. Г. Фінансова безпека будівельних підприємств: монографія. Сімферополь: ВД «Аріал», 2013. 180 с.
4. Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / за ред. Т. Г. Васильціва. Львів: ЛКА, 2012. 386 с.
5. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.; за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
6. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). К.: КНТЕУ, 2004. 760 с.
7. Мойсеєнко І. П., Марченко О. М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навчальний. посібник. Львів, 2011. 380 с.
8. Кузенко Т. Б., Прохорова В. В., Саблина Н. В. Управление финансовой безопасностью на предприятии. *Бизнес Информ.* 2008. № 12. С. 27–29.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Голос України.* 2003. № 49.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Голос України.* 2010. № 229.
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення 10.02.2019).

Гузенко Елена Павловна,
кандидат экономических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

Хайлова Татьяна Владимировна,
кандидат наук по государственному управлению, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6106-2027>

АКТУАЛЬНЫЕ СЕГМЕНТЫ ПРАВОВЫХ РЕГУЛЯТОРОВ ЦИКЛА ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Статья посвящена актуальным сегментам правовых регуляторов цикла финансовой безопасности предприятий с представлением авторской позиции по сущностной характеристике дефиниции «финансовая безопасность предприятий». Предложено рассматривать дефиницию как экономическую категорию, которая обеспечивает оценку финансового цикла деятельности предприятия с учетом законодательной, стратегической и мониторинговой политики управления финансовыми условиями. Установлено ключевые недостатки правовых регуляторов циклов финансовой безопасности предприятий. Обоснованы возможные направления устранения недостатков в законодательно-нормативном блоке, который обеспечивает циклы финансовой безопасности предприятий.

Ключевые слова: финансовая безопасность; правовой регулятор; финансовая политика; экономическая безопасность; понятийная категория; дефиниция; финансовый аналитик; законодатель; нормативно-правовая база

Huzenco Olena Pavlivna,
PhD in Economics, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

Khailova Tetiana Volodymyrivna,
PhD in Economics in Public Administration, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6106-2027>

ACTUAL SEGMENTS OF LEGAL REGULATORS OF THE FINANCIAL SAFETY CYCLE OF ENTERPRISES

The article is devoted to the study of current segments of legal regulators of financial security cycle of enterprises, which include a legislative platform for solving financial and economic problems of business entities development. It proves that the problematic issue of financial activities of modern entrepreneurs is the lack of an effective legislative platform to ensure the appropriate level of financial security. The consequence of such events is uncertainty with an effective financial strategy for enterprises development, their low competitiveness, liquidity, business activity and financial stability.

In order to improve the cycle of management of enterprises financial security, the author's point of view on the meaningfulness of the definition of "enterprises financial security" has been provided. This definition is proposed to be considered as an economic and legal category that provides an assessment of the financial cycle of an enterprise, taking into account the legislative, strategic and monitoring policy of managing financial indicators through the adjustment of the criteria.

The key shortcomings of legal regulators of the financial security cycles of enterprises have been identified. The possible directions for eliminating deficiencies in the legislative and regulatory unit are substantiated, namely: creation of a regulatory framework governing the activities of enterprises with the development of a single methodological unit for evaluating financial security; development of guidelines that reveal the procedure for assessing the level of financial security of business entities, taking into account the sectoral specifics of their functioning; development at the macroeconomic level of a provision on the financial security of business entities, taking into account management elements, principles and methods for determining the criteria for assessing financial security, which should become mandatory for implementation regardless of the scale of business activities.

Key words: *financial security; legal regulator; financial policy; economic security; conceptual category; definition; financial analyst; legislator; normative and legal base*

Надійшла до редколегії 12.03.2019

УДК 342.25:351.746

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-62-69>

Орлов Віктор Анатолійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-332X>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано нормативно-правові засади становлення муніципальної варті в Україні на сучасному етапі державотворення. Здійснено дослідження положень Конституції України, національного та міжнародного законодавства, на підставі чого автор доходить висновку, що на сьогодні є чотири базові рівні (конституційний, законодавчий, міжнародний та локальний) правового забезпечення створення та діяльності муніципальної варті в Україні.

Ключові слова: правові засади; аналіз; муніципальна вартя; становлення; базові рівні

Постановка проблеми. Суттєві зміни в соціальній, політичній, економічній та інших сферах життя України створили умови для подальшої демократизації й гуманізації суспільства, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань держави перед європейською спільнотою. Але ці перетворення неможливі без міцного та стабільного правопорядку як на національному, так і на локальному рівнях. Конституція України та інші нормативно-правові акти покладають обов'язок його забезпечення не тільки на державні органи влади, а й на органи місцевого самоврядування. Тому актуальність дослідження нормативно-правових засад становлення нового підрозділу правоохоронної спрямованості в Україні — муніципальної варті — не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі означені питання розглядають досить активно як вітчизняні, так і закордонні вчені та практики. Серед них С. Г. Білорусов [1], О. М. Волуйко [2], В. В. Кадала [3], С. А. Комісаров [4], Т. П. Мінка [5], Я. Є. Шкарапата [1], С. С. Юрко [6]. Водночас певні питання досі залишаються не сформульованими.

Формування цілей. Відповідно, метою цієї статті є аналіз нормативно-правової основи муніципальної варті, визначення рівнів правового забезпечення створення та діяльності муніципальної варті в Україні.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумніву твердження, що положення Конституції України є *засадничими* у формуванні будь-якого органу та підрозділу. Тому найважливіше місце серед правових норм, що становлять правову основу створення та діяльності муніципальної варті, безперечно, посідає Конституція України.

Так, стаття 140 Конституції України наголошує: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України».

Зрозуміло, що питання належного рівня правопорядку на території громади є одним із головних питань місцевого значення. Але централізація управління призводить до того, що органи місцевого самоврядування змушені звертатися до державних правоохоронних органів для реалізації власних функцій, що суперечить принципу самостійності та самодостатності місцевого самоврядування.

З іншого боку, стаття 143 Конституції України вказує, що територіальні громади села, селища, міста утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації й установи, а також здійснюють контроль за їхньою діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Окрім *засадничих норм*, виділимо норми *правозабезпечувальні*, які передбачають забезпечення муніципальною вартою прав і свобод осіб, що мешкають на території громади (об'єднаної територіальної громади). Зокрема, ці норми закріплені у статті 3 Конституції: «Людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Стаття 21 Основного Закону також передбачає, що всі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах. Цей принцип рівноправ'я держава вважає найпершим, що відповідає й загальнолюдським нормам, закріпленим у статті 1 «Загальної декларації прав людини». Однаковість гідності кожної людини відбито, своєю чергою, у статті 28 Конституції України, за якою «кожен має право на повагу до його гідності».

Аналізуючи норми Конституції України (далі КУ) під кутом нашого дослідження, виділимо *правозахисні* норми, тобто безпосередній захист муніципальною вартою прав, як-от: право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29 КУ); право на недоторканність житла (стаття 30 КУ); право на мирні збори (стаття 39 КУ); право на власність (стаття 41 КУ); право на працю (стаття 43 КУ); право на відпочинок (стаття 45 КУ); право на безпечне довілля (стаття 50 КУ).

Наступний рівень, що визначає засади створення муніципальної варти, — *законодавчий*. Серед цих норм першочергову роль відіграє Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», де у статті 38 визначено доволі широке коло власних повноважень (самоврядних) і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

До норм галузевого законодавства віднесемо норми, які конкретизують права та обов'язки громадян, що закріплені в Конституції та стосуються сфери діяльності муніципальної варти. Вони складаються переважно з норм-заборон (Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення), регулятивних (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про основи національної безпеки України», «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та інші) і регламентувальних норм (проект Закону «Про муніципальну варту», Закон України «Про охоронну діяльність», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів» та інші).

Більш ретельно у процесі дослідження зупинимося саме на регламентувальних нормах. Головним чином вони визначені у проекті Закону «Про муніципальну варту» № 2890 від 18 травня 2015 року, який визначає поняття, правові та організаційні засади діяльності муніципальної варти, її основні завдання та функції, принципи діяльності й організацію управління. Згідно зі статтею 1 законопроекту, «муніципальна варта — це виконавчий орган в системі місцевого самоврядування, що створюється у порядку, визначеному цим Законом, з метою забезпечення охорони публічного порядку, законності, прав, свобод і законних інтересів громадян на території, що перебуває під юрисдикцією рад міста обласного та/або республіканського Автономної Республіки Крим значення, міст Києва, Севастополя, а також юрисдикцією сільської, селищної, міської ради територіальної громади, утвореної внаслідок добровільного об'єднання та утримується за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету» [7].

У законопроекті визначаються основні завдання муніципальної варти, якими, зокрема, є: забезпечення охорони публічного порядку на території юрисдикції у взаємодії з підрозділами поліції; профілактика правопорушень; інформування органів та підрозділів поліції про виявлені кримінальні правопорушення; виконання окремих адміністративних стягнень; охорона майна, що перебуває в комунальній власності; надання окремих видів правової та соціальної допомоги громадянам, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям, що здійснюють свою діяльність на території територіальних громад, що утворили муніципальну варту, прийнятих у межах їх повноважень; сприяння органам і підрозділам поліції, іншим правоохоронним органам, державним органам, які забезпечують недоторканність державного кордону та охорону суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у реалізації ними своїх повноважень.

Законопроект був підготовлений 02 липня 2015 року до другого читання, із початкового тексту законопроекту виключено положення про застосування службовцями муніципальної варти спеціальних засобів для відстрілу гумових куль. Підставою стало твердження, що створення низки формувань, які не контролюються державою і водночас наділені правом використання зброї, у сучасних умовах може мати негативні наслідки, зокрема, й у вигляді виникнення явних загроз для національної безпеки України. Проте законопроект був знятий із розгляду, а противники прийняття закону наголошують, що за умов ескалації воєнного конфлікту з Російською Федерацією створення організованої спільноти з легітимним соціальним статусом вартових може загрожувати національній безпеці України та призведе до сепаратистських заворушень.

Вважаємо, що відтермінування процесу ухвалення цього прогресивного законопроекту певною мірою пригальмовує процес як реформування правоохоронної системи, так і загалом процес децентралізації влади в Україні. Про це також наголошують українські вчені та політики [8].

Однак впровадження муніципальної варти не відкладається. Так, у Плані заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України № 688-р від 22 вересня 2016 року, зазначено про необхідність забезпечити супроводження у Верховній Раді України проекту закону України «Про муніципальну варту».

Наступним є Закон України «Про охоронну діяльність» № 4616–VI від 22 березня 2012 року, який дозволяє органам місцевого самоврядування створювати комунальні підприємства з охоронними функціями.

27 вересня 2018 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери паркування транспортних засобів» № 2262–VIII від 21 грудня 2017 року, згідно з яким повноваження розгляду справ про адміністративні правопорушення та здійснення тимчасового затримання транспортних засобів мають інспектори з паркування.

Законом передбачено, що органи місцевого самоврядування мають впроваджувати автоматизовану систему контролю оплати паркування та вживати заходів щодо збільшення чисельності посадових осіб для прийняття на службу в органи місцевого самоврядування інспекторів із паркування. Тому передбачається, що одним із напрямів діяльності муніципальної варти в Україні буде діяльність інспекторів із паркування. З 01 листопада 2018 року вперше в Україні в м. Львові запрацювали інспектори з паркування, поки їх тільки 5, тривають конкурси [9].

Найодіознішим на сьогодні є Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». Стаття 9 вказує, що в окремих районах Донецької та Луганської областей рішенням міських, селищних, сільських рад створюються загони народної міліції, на які покладається реалізація завдання з охорони громадського порядку в населених пунктах цих районів.

Координація діяльності загонів народної міліції з охорони громадського порядку в населених пунктах здійснюється відповідним сільським, селищним, міським головою.

Загони народної міліції утворюються на добровільних засадах із числа громадян України, які постійно проживають у відповідних населених пунктах окремих районів Донецької та Луганської областей.

Загони народної міліції під час охорони громадського порядку реалізують повноваження, передбачені для них законами України.

Про утворення та діяльність загонів народної міліції сільський, селищний, міський голова інформує місцеве населення через засоби масової інформації [10].

Третій рівень нормативно-правових актів отримав назву *міжнародний*, він містить міжнародні норми та стандарти, а також міжнародні акти з підтримання публічного порядку.

Слід зазначити, що основним міжнародним договором, ратифікованим Україною, є Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року [11]. У статті 6 вказаної Хартії «Відповідні адміністративні структури й ресурси для виконання місцевою владою її завдань» ідеться про визнання можливості місцевої влади, без шкоди для більш загальних законодавчих положень, визначати свої власні внутрішні адміністративні структури з урахуванням місцевих потреб і необхідності забезпечення ефективного управління. Проте Хартія встановлює основоположні гарантії місцевого самоврядування, які забезпечують можливість органів місцевого самоврядування самостійно підтримувати муніципальний громадський порядок. До одної з таких гарантій треба віднести положення статті 4 «Сфера компетенції місцевого самоврядування», у якій зазначено, що «... муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тією владою, яка має найтісніший контакт із громадянином. Наділяючи тією чи іншою функцією інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії...» [11].

Особливої ролі в окресленні напрямів створення та діяльності муніципальної варті, з погляду загальноприйнятого міжнародного значення, набули акти, схвалені органами Ради Європи (далі — РЄ) з питань реалізації поліцейської діяльності на локальному рівні [12, с. 168–172].

Серед них «Декларація про поліцію», схвалена резолюцією Парламентської асамблеї РЄ № 690 (1979) від 8 травня 1979 року [13]. У частині Б пункту 1 визначено, що поліція є публічною службою, створеною за законом, та відповідає за дотримання закону [14, с. 17]. У Декларації зазначено, що поліцейські функції з охорони публічного порядку, державної безпеки та розслідування правопорушень можуть виконувати як державні, так і муніципальні органи.

«Європейський кодекс поліцейської етики», схвалений резолюцією Комітету міністрів РЄ Rec (2001) 10 від 19 вересня 2001 року [15], визначає взаємодію правоохоронних структур із місцевими громадами та муніципальною владою. У цьому документі підкреслюється, що ефективність дій поліції залежить від тісного контакту з населенням та підтримки її з боку громади [14, с. 20]. Також констатується у Викладі мотивів резолюції Rec (2001) 10, що «останні кілька років у Європі простежується чітка тенденція повніше інтегрувати поліцію в громадянське суспільство й наближати її до населення» та що «ця мета в низці держав-членів досягається за допомогою розвитку "поліції за місцем проживання"» [14, с. 49].

Важливим документом є Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку» від 17 грудня 1979 року, де зазначено: «... с) кожна посадова особа з підтримання правопорядку є частиною системи кримінального правосуддя, мета якої полягає в запобіганні злочинності та боротьбі з нею, і що поведінка кожної посадової особи цієї системи впливає на всю систему» [16].

До важливих складників у побудові муніципальної варті віднесемо й норми рекомендації Комітету міністрів РЄ № 7 (83) від 23 червня 1983 року «Про участь громадськості в кримінальній політиці» [17]. Роль громадськості в кримінальній юстиції окреслена такими рекомендаціями: значущість містобудівної діяльності для профілактики злочинності; роль громадських асоціацій у містах та локальних громадах у протидії кримінальним аспектам урбанізації; посилення ролі місцевої влади в запровадженні діалогу із цих питань у рамках соціальної профілактики [17].

Важливе значення у формуванні міжнародних стандартів щодо муніципальних органів охорони публічного порядку має рекомендація Комітету міністрів РЄ № Res (2003) 21 «Про співпрацю в галузі запобігання злочинам» від 24 вересня 2003 року [18], у преамбулі якої зазначається, що поряд із традиційними підходами, потенційно ефективним і рентабельним є розвиток та реалізація стратегії запобігання злочинам, у якій брали б участь місцеві органи влади та громадськість [18]. Згідно зі Статтею 10 Res (2003) 21, пропонується визнати необхідність залучення до діяльності із запобігання злочинам місцевих органів і місцевих громад у відповідній Конституції формі, з наданням їм у певній сфері права ініціативи та участі.

Зупинимося на рекомендації Парламентської Асамблеї РЄ № 1531 (2001) «Безпека та запобігання злочинності в містах: створення європейської обсерваторії», у якій було запропоновано у статті 8 обміркувати «принаймні в деяких країнах, доцільність розширення повноважень мерів у питаннях гарантування безпеки громадян, не послаблюючи водночас відповідальності центру, щоби мери могли уживати всі необхідні заходи в ім'я успішного втілення в життя обраного політичного курсу» [19].

Зі свого боку, рекомендація Комітету місцевих та регіональних влад Європи РЄ № 36 (1997) від 3 червня 1997 року «Про кримінальну та урбаністичну небезпеку в Європі та роль місцевої влади» у статті 6 містила визнання того, що «місцеві влади мають відігравати ключову роль у боротьбі зі злочинністю та що відповідні національні структури влади мають не лише співпрацювати з місцевою владою, але й переконатися в тому, що місцева влада має необхідні правотворчі та фінансові можливості в цій сфері» [20].

У Рекомендації Комітету місцевих та регіональних влад Європи РЄ № 80 (2000), схваленої на нараді 23–25 травня 2000 року, «Про кримінальну та урбаністичну небезпеку в Європі та роль місцевої влади» [21] наголошено на необхідності створення в європейських країнах муніципальної поліції. У статті 5 зазначається: «Сприяти створенню муніципальної поліції в країнах, де вона вважається найкращим рішенням, з чіткою законодавчою відповідальністю та адекватними ресурсами для практичного функціонування, вважаючи, що вона відіграє важливу роль у запобіганні злочинам».

Останнім, але не менш важливим, є *локальний рівень*, який передбачає нормативне регулювання створення та діяльності муніципальної варти територіальною громадою. Серед цих нормативно-правових актів необхідно виділити:

Статути територіальних громад.

Найбільш прогресивною формою є закріплення положення про муніципальну варту в головному документі місцевої громади — Статуті територіальної громади. На сьогодні ці положення закріплені в статутах міст Львова, Луцька та Тернополя. Так, у статті 66 Статуту територіальної громади м. Львова зазначено: «...3. З метою підвищення рівня захищеності життя, здоров'я, прав і свобод громадян, їх власності, сприяння охороні громадського порядку у м. Львові, запобігання правопорушенням, посиленню боротьби зі злочинністю, Львівська міська рада утворює муніципальну варту, яка утримується за рахунок коштів міського бюджету м. Львова» [22].

Рішення місцевих рад про створення муніципальної варти.

На сьогодні в Україні органами місцевого самоврядування створено 43 підрозділи муніципальної варти, їх лєвова частка — це комунальні підприємства з назвою «Муніципальна варта», «Муніципальна поліція», «Муніципальна гвардія», а також невелика кількість департаментів, управлінь [23] з однойменною назвою [24, с. 136–140].

Прикладом є рішення Ніжинської міської ради Чернігівської області № 14–41/2018 від 08 серпня 2018 року «Про створення комунального підприємства Ніжинської міської ради Чернігівської області «Муніципальна служба правопорядку-ВАРТА» та затвердження Статуту комунального підприємства Ніжинської міської ради Чернігівської області «Муніципальна служба правопорядку-ВАРТА», згідно з яким муніципальна варта створюється задля забезпечення на території м. Ніжина охорони громадського порядку, законності, прав, свобод і законних інтересів громадян у взаємодії з правоохоронними органами, профілактики правопорушень; інформування правоохоронних органів про вчинені або такі, що готуються,

злочини або адміністративні правопорушення; охорони майна, що перебуває в комунальній власності; здійснення нагляду та контролю за дотриманням та виконанням вимог законодавства про благоустрій, про відходи, захисту прав споживачів, громадського порядку та охоронної діяльності [25].

3. Локальні акти щодо наділення муніципальної варти повноваженнями.

Згідно з рішеннями виконавчих комітетів місцевих рад, посадові особи муніципальної варти, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення, для виконання покладених на них функцій наділяються повноваженнями на складання протоколів про адміністративне правопорушення [26].

Висновки. Аналіз Конституції України, національного та міжнародного законодавства дає підстави зробити висновок, що правові засади створення та діяльності муніципальної варти в Україні будуються на 4 базових рівнях:

Конституційний рівень (засадничі норми, правозабезпечувальні та правоохоронні норми).

Законодавчий рівень (норми-заборони, регулятивні та регламентувальні норми).

Міжнародний рівень (міжнародні норми та стандарти, міжнародні акти з підтримання публічного порядку).

Локальний рівень (статути територіальних громад, рішення місцевих рад про створення муніципальної варти, локальні акти щодо наділення муніципальної варти повноваженнями).

Удосконалення правової бази становлення та розвитку муніципальної варти в Україні, зокрема проекту закону «Про муніципальну варту», є предметом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Білорусов С. Г., Шкарапата Я. Є. Правові засади формування та практика створення поліції місцевого самоврядування. *Юридичний бюлетень*. 2016. № 3. URL: <http://oduvvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/2016.3.YUridichnij.Byuletjen.pdf#page=86> (дата звернення 05.11.2018).
2. Волуйко О. М. Адміністративно-правові засади діяльності муніципальної міліції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2015. 24 с.
3. Кадала В. В. Роль територіальних громад у забезпеченні охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 2 (63). URL: <http://www1.dli.donetsk.ua/ljd-archive/category/34-activities-science-ljd-archive-2018-2s?download=125:activities-science-ljd-archive-2018-2-s-07-pdf> (дата звернення 05.11.2018).
4. Комісаров С. А. Актуальні питання функціонування місцевої (муніципальної) поліції. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_1_20 (дата звернення 05.11.2018).
5. Мінка Т. П. Проблемні питання створення місцевої (муніципальної) поліції в Україні. *Правова позиція*. 2017. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2017_2_5 (дата звернення 05.11.2018).
6. Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 24 с.
7. Про муніципальну варту : проект закону України від 18.05.2015 року № 2890. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55192 (дата звернення 05.11.2018).
8. Мустафа Найєм. Чому муніципальні варти перетворились в міські армії для тиску на громадян. *Телеканал новин «24»*. URL: https://24tv.ua/chomu_munitsipalni_varti_peretvorilis_v_miski_armiyi_dlya_tisku_na_gromadya_n_n1009834/ (дата звернення 05.11.2018).
9. У Львові запрацювали інспектори з паркування. *Львівська міська рада*. URL: <https://cityadm.lviv.ua/news/city/transport/257385-u-lvovi-zapratsiuvaly-inspektory-z-parkuvannia> (дата звернення 05.11.2018).
10. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України відвід 16.09.2014 № 1680-VII. Дата оновлення: 05.10.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> (дата звернення 05.11.2018).

11. Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний переклад. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2002. № 10. С. 10–17.

12. Орлов В. А. Конституційні засади формування та діяльності муніципальної міліції (поліції): порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 237 с.

13. Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_803 (дата звернення 05.11.2018).

14. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О. А. Банчука. К.: Москаленко О. М., 2013. 588 с.

15. The European Code of Police Ethics. Recommendation Rec (2001) 10 on 19 September 2001. URL: <https://polis.osce.org/node/4711> (дата звернення 05.11.2018).

16. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення 05.11.2018).

17. Recommendation No. r (83)7 of the Committee of Ministers to member states on participation of the public in crime policy. URL: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8108> (дата звернення 05.11.2018).

18. Рекомендація № Rec (2003) 21 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про співробітництво в галузі запобігання злочинам» URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_847 (дата звернення 11.11.2018).

19. Рекомендация 1531 (2001) «Безопасность и профилактика преступности в городах: создание европейской обсерватории» (док. 9173). URL: <https://tm.coe.int/1680641617> (дата звернення 01.12.2018).

20. On crime and urban insecurity in Europe : Recommendation of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe 36(1997) on 3 June 1997. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=845543&Site=COE> (дата звернення 01.12.2018).

21. On crime and urban insecurity in Europe: the role of local authorities : Recommendation 80 (2000) of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe adopted 23–25 May 2000. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=831357&Site=COE> (дата звернення 01.12.2018).

22. Статут міста Львова. URL: <https://city-adm.lviv.ua/lmr/city/regulations> (дата звернення 01.12.2018).

23. Про затвердження Положення Управління муніципальної інспекції Мукачівської міської ради в новій редакції. URL: http://www.mukachevo-rada.gov.ua/images/docs/proects_miska_rada/20180927/24.doc (дата звернення 01.12.2018).

24. Лебедев С. В., Ільїн С. А., Гайовик В. О. Муніципальна поліція. Муніципальна варта: навчально-практичний посібник. Львів, 2018. 316 с.

25. Про створення комунального підприємства Ніжинської міської ради Чернігівської області «Муніципальна служба правопорядку-ВАРТА» та затвердження Статуту комунального підприємства Ніжинської міської ради Чернігівської області «Муніципальна служба правопорядку-ВАРТА» (15.08.2018). URL: <http://nizhynrada.gov.ua/article/1437/rshennyu-priynyat-na-41-ses-7-sklikannya-08-13-serpnya-2018-roku-.html> (дата звернення 01.12.2018).

26. Про надання повноважень посадовим особам Комунального підприємства «Муніципальна варта» Ірпінської міської ради на складання протоколів про адміністративне правопорушення : рішення виконавчого комітету № 129 від 19.06.2018. URL: <https://imr.gov.ua/attachments/article/9798/%E2%84%96129.PDF> (дата звернення 01.12.2018).

Орлов Виктор Анатольевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-332X>

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ МУНИЦИПАЛЬНОЙ СТРАЖИ В УКРАИНЕ

В статье проанализированы нормативно-правовые основы становления муниципальной стражи в Украине на современном этапе развития государства. Проведено исследование положений Конституции Украины, национального и международного законодательства, на основании чего автор делает вывод, что на сегодняшний день существует четыре базовые уровни (конституционный,

законодательный, международный и локальный) правового обеспечения создания и деятельности муниципальной стражи в Украине.

Ключевые слова: правовые основы; анализ; муниципальная стража; становление; базовые уровни

Orlov Viktor Anatoliiovych,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-332X>

THE LEGAL BASIS FOR THE FORMATION OF THE MUNICIPAL GUARD IN UKRAINE

Significant changes in the social, political, economic and other areas of life in Ukraine created conditions for further democratization and humanization of society, enhancing the protection of human rights and freedoms in accordance with the requirements of international legal acts and state obligations to the European community. These transformations are impossible without a strong and stable rule of law at both the national and local levels. The Constitution of Ukraine and other regulatory legal acts impose the obligation of law enforcement not only to state bodies, but also to local governments. This underlines the relevance of the study of the regulatory framework for the formation of a new law enforcement unit in Ukraine, namely the municipal police. The purpose of this article is to analyze the regulatory framework of the municipal police (guard), to determine the levels of legal support for the creation and functioning of the municipal guard in Ukraine. The study also considered the provisions of the Constitution of Ukraine as a fundamental document in the formation of any body and subdivision in the state. The rules, which regulate the ensuring by the municipal guard the rights and freedoms of persons who live on the territory of a community (united territorial community) were singled out. During the examination of the legislative level of the formation of the municipal guard, particular attention was given to the draft law "On the Municipal Guard" and legislative support for the activities of municipal parking inspectors. In the course of the international level studies, attention was paid to the acts of the Council of Europe on the implementation of policing at the local level. The author studied the local level from the angle of the normative regulation of the creation and functioning of the municipal guard by the territorial community. The most progressive form was singled out, that is the Charter of the territorial community, in which the provisions on the municipal guard are fixed. Having analysed the Constitution of Ukraine, national and international legislation the author concludes that legal framework for the establishment and operation of the municipal guard in Ukraine are built on 4 basic levels:

1. The constitutional level (basic norms and law enforcement norms).
2. Legislative level (norms-prohibitions and regulatory standards).
3. International level (international norms and standards, international acts for maintaining public order).
4. Local level (charters of local communities, decisions of local councils on the establishment of a municipal guard, local acts on the empowerment of the municipal guard).

Improving of the legal framework for the formation and development of the municipal guard in Ukraine, in particular the draft law "On the Municipal Guard", is the subject of further research.

Key words: legal basis; analyze; municipal guard; formation; basic levels

Надійшла до редколегії 17.03.2019

УДК 351.741:342.95

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-70-76>

Циганов Олег Григорович,

доктор юридичних наук, доцент

(Державний науково-дослідний інститут МВС України,
м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-1139>

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ З НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Статтю присвячено характеристиці процесуальних стадій адміністративної процедури з надання адміністративних послуг правоохоронними органами України. Визначено, що кожне адміністративне провадження, яке входить до адміністративного процесу, здійснюється в певній послідовності з дотриманням відповідних процедур, що встановлюються державою у вигляді системи обов'язкових правил. Узагальнено наявні підходи вітчизняних науковців до виокремлення стадій адміністративно-процедурної діяльності. Запропоновано авторське визначення адміністративної процедури з надання адміністративних послуг у сфері правоохорони та здійснено докладний опис її основних процесуальних стадій.

Ключові слова: адміністративний процес; адміністративне провадження; адміністративна процедура; процесуальна стадія; адміністративна послуга; правоохоронні органи

Постановка проблеми. Необхідність належного правового регулювання процесуального (процедурного) аспекту функціонування органів публічної влади, у тому числі у сфері правоохоронної діяльності, на сьогодні є однією з найактуальніших проблем українського суспільства. Особливо це стосується питання подолання характерного для багатьох фахівців недооцінювання ролі процедур у взаємовідносинах зазначених органів із приватними особами, що залишається найбільш проблемним моментом для реалізації публічної сервісної спрямованості адміністративного права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням виокремлення основних процесуальних стадій адміністративних проваджень присвячені праці таких вітчизняних учених, як І. П. Голосніченко, Е. Ф. Демський, І. Б. Коліушко, О. В. Кузьменко, С. В. Петков, Г. М. Писаренко, В. П. Тимошук, М. М. Тищенко та інших. Водночас характеристиці процесуальних стадій процедури публічної сервісної діяльності належної уваги з боку науковців не приділялося, а їхній опис не був предметом розгляду спеціальних досліджень.

Метою цієї статті є характеристика основних процесуальних стадій загальної адміністративної процедури з надання адміністративних послуг правоохоронними органами України.

Виклад основного матеріалу. Слід констатувати, що кожне адміністративне провадження, яке входить до адміністративного процесу, здійснюється в певній послідовності з дотриманням відповідних процедур, що встановлюються державою у вигляді системи обов'язкових правил. Органічними елементами, що характеризують структуру кожного з адміністративних проваджень та, ясна річ, адміністративного процесу загалом, є процесуальні стадії, етапи, окремі процесуальні дії.

З метою наукової систематизації стадій адміністративних проваджень можна віднайти спільні ознаки вчинення тих чи інших процесуальних дій, що складають ці процесуальні стадії в будь-якому виді проваджень. Так, до стадій, що носять узагальнений характер щодо всіх видів адміністративних проваджень та адміністративного процесу загалом, на думку Е. Ф. Демського, належать: 1) вирішення питання про відкриття адміністративної справи; 2) з'ясування фактичних обставин справи; 3) розгляд справи і винесення рішення в справі; 4) перегляд рішення в справі; 5) виконання прийнятого рішення в справі [1, с. 127–128]. В. П. Тимошук до самостійних стадій неюрисдикційних адміністративних проваджень, у тому числі до стадій процедури прийняття адміністративних актів, включає: 1) ініціювання та відкриття (початок) провадження; 2) підготовку справи до розгляду та вирішення; 3) вирішення справи та прийняття адміністративного акта; 4) адміністративне оскарження (факультативна стадія) [2, с. 14]. М. М. Тищенко вважає, що до основних стадій адміністративного провадження належать: 1) стадія аналізу ситуації (або стадія порушення адміністративної справи); 2) стадія прийняття (ухвалення) рішення в справі; 3) стадія виконання (або звернення до виконання) ухваленого рішення; 4) стадія оскарження або опротестування рішення в справі (факультативна стадія) [3, с. 488].

На підставі вивчення та аналізу проекту Закону «Про адміністративну процедуру», розробленого Міністерством юстиції України та розміщеного 9 червня 2015 року на сайті відомства для оприлюднення [4], логічним, на нашу думку, є виділення таких стадій адміністративного провадження за заявою особи, як: 1) ініціювання адміністративного провадження; 2) відкриття (початок) провадження та підготовка адміністративної справи до вирішення; 3) розгляд та вирішення адміністративної справи; 4) оформлення та набрання чинності адміністративним актом; 5) адміністративне оскарження; 6) виконання адміністративного акта.

Адміністративну процедуру з надання адміністративної послуги у сфері правоохорони можна охарактеризувати як визначений законодавством України порядок здійснення уповноваженим правоохоронним органом адміністративного провадження в справі щодо надання фізичній або юридичній особі адміністративної послуги у сфері правоохорони, що встановлює підстави, стадії, форми, строки та послідовність учинення зазначеним органом відповідних дій та прийняття рішень із розгляду та вирішення цієї справи [5, с. 31].

Відповідно до проекту Закону «Про адміністративну процедуру» та дотримуючись чинного законодавства України з питань здійснення публічного адміністрування (у тому числі Законів України «Про адміністративні послуги» та «Про звернення громадян»), здійснимо опис основних стадій та етапів адміністративних проваджень із надання адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності.

Ініціювання провадження за заявою особи до правоохоронного органу щодо надання адміністративної послуги. На цій стадії фізична або юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративної послуги (далі — суб'єкт звернення), офіційно виражає свій намір реалізувати своє право або свій обов'язок у сфері правоохорони, а правоохоронний орган, його посадова особа зобов'язані перевірити умови, які дозволяють відкрити провадження.

Підставою для відкриття адміністративного провадження з надання відповідної адміністративної послуги у сфері правоохорони виступає заява фізичної або юридичної особи, яка має право на отримання такої послуги щодо забезпечення реалізації та захисту своїх прав або сприяння у реалізації законних інтересів, а також виконання визначених законом обов'язків у сфері правоохоронної діяльності (далі — заява).

Згідно з Порядком надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098, адміністративні послуги надаються *за письмовою заявою* фізичних або юридичних осіб із зазначенням їхнього прізвища, імені, по батькові (найменування), місця реєстрації / проживання (місцезнаходження) та виду пос-

луги [6]. Така заява повинна бути підписана суб'єктом звернення із зазначенням дати. Анонімні заяви розгляду не підлягають. При цьому заява адресується та подається до правоохоронного органу (далі — уповноважений орган), що має повноваження вирішувати порушені в цій заяві питання. Письмова заява може бути подана до уповноваженого органу особисто суб'єктом звернення або його законним представником, надіслана поштою, а в разі надання адміністративних послуг в електронній формі — через Єдиний державний портал адміністративних послуг, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування.

Для отримання адміністративної послуги суб'єкт звернення у випадках, передбачених законом, *додає документи*, якщо відомості, що містяться в них, не внесені до відповідних інформаційних баз в обсязі, достатньому для надання адміністративної послуги. Перелік та вимоги до таких документів визначаються законом. Під час надання адміністративних послуг у випадках, передбачених законом, *справляється плата (адміністративний збір)*.

Заява суб'єкта звернення, котра оформлена належним чином і подана у встановленому порядку, підлягає обов'язковому прийняттю та розгляду. Відповідно до абзацу 1 п. 2 Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 348, *реєстрація такої заяви здійснюється в день її надходження до уповноваженого органу, а такої, що надійшла в неробочий день та час, — наступного після нього робочого дня* [7]. Реєстрація заяви, поданої у формі електронного документа, здійснюється з дотриманням вимог законодавства про електронні документи та електронний документообіг.

На вимогу суб'єкта звернення, який подав заяву до уповноваженого органу, на першому аркуші копії заяви проставляється штамп із зазначенням найменування уповноваженого органу, дати надходження та вхідного номера поданої заяви.

Відкриття (початок) провадження та підготовка справи щодо надання адміністративної послуги до вирішення. Адміністративне провадження з надання адміністративної послуги відкривається з моменту отримання та реєстрації уповноваженим органом заяви суб'єкта звернення, яка оформлена належним чином і подана у встановленому порядку.

Під час підготовки адміністративної справи щодо надання адміністративної послуги до розгляду та вирішення уповноважений орган зобов'язаний *здійснити попереднє вивчення матеріалів справи, тобто перевірити достатність та обґрунтованість матеріалів у цій справі*, а за потреби: 1) витребувати додатково документи та відомості від інших органів публічної влади, їхніх посадових або службових осіб, а також інших суб'єктів, які згідно із законом уповноважені здійснювати відповідні владні виконавчо-розпорядчі функції; 2) залучити до участі в адміністративному провадженні суб'єкта звернення; 3) повідомити зацікавленим особам (тобто особам, законні інтереси яких може зачіпати рішення в справі щодо надання адміністративної послуги) про відкриття адміністративного провадження з надання адміністративної послуги та про їхнє право на участь у цьому провадженні; 4) повідомити учасникам адміністративного провадження про порядок ознайомлення з матеріалами справи щодо надання адміністративної послуги, їхні права і обов'язки, норми законодавства, на яких ґрунтується рішення уповноваженого органу про відкриття адміністративного провадження, можливі правові наслідки прийняття адміністративного акта; 5) надати учасникам адміністративного провадження з надання адміністративної послуги можливість подати документи, клопотання, зауваження та пояснення, довести інші обставини, що мають значення для вирішення адміністративної справи; 6) вирішити питання про необхідність залучення до участі в адміністративному провадженні з надання адміністративної послуги осіб, які сприяють розгляду адміністративної справи; 7) вирішити питання про призначення експертизи, проведення огляду на місці або огляду речей, проведення слухання в справі; 8) виконати інші обов'язки, передбачені законодавством України.

У разі, коли для вирішення справи щодо надання адміністративної послуги необхідні погодження чи висновки іншого адміністративного органу, уповноважений орган надсилає адміністративну справу або копію адміністративної справи чи витяг з неї іншому адміністративному органу з визначенням достатнього строку, протягом якого повинне бути прийняте рішення про надання погодження чи висновку.

Уповноважений орган уживає заходів щодо забезпечення застосування під час надання адміністративних послуг принципу «єдиного вікна».

Розгляд та вирішення адміністративної справи щодо надання адміністративної послуги. У ході розгляду справи щодо надання адміністративної послуги здійснюються: 1) юридична оцінка зібраних матеріалів справи; 2) повне та всебічне дослідження матеріалів справи; 3) встановлення об'єктивної істини в справі.

У разі, коли задоволення заяви суб'єкта звернення, поданої особисто, не потребує додаткових документів та відомостей, залучення інших учасників чи осіб, котрі сприяють розгляду справи щодо надання адміністративної послуги, проведення експертизи чи вчинення інших підготовчих дій для з'ясування обставин справи, адміністративна справа може бути розглянута та вирішена уповноваженим органом невідкладно в присутності суб'єкта звернення, крім випадку, коли негайне вирішення справи впливає на об'єктивність і законність рішення або потребує невиправданих витрат часу або ресурсів.

Учасник адміністративного провадження має право бути вислуханим уповноваженим органом до прийняття рішення в справі щодо надання адміністративної послуги, якщо таке рішення за своїм характером може негативно вплинути на права, свободи або інтереси учасника, крім випадків, передбачених законодавством. Право бути вислуханим реалізується шляхом надання особою уповноваженому органу своїх пояснень та заперечень у письмовій чи усній формі.

За результатами розгляду адміністративної справи щодо надання адміністративної послуги уповноважений орган у межах своїх повноважень *приймає адміністративний акт* як рішення індивідуальної дії, спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків конкретної фізичної або юридичної особи, тобто адресата цього акта — суб'єкта звернення за отриманням адміністративної послуги. Такі рішення можуть бути як позитивними, так і негативними.

Оформлення та набрання чинності адміністративним актом. Адміністративні акти в справі щодо надання адміністративної послуги приймаються в письмовій формі, якщо законом не передбачено інше.

Акт, прийнятий одноособово, видається у формі наказу або розпорядження, підписується уповноваженою на це посадовою особою органу, що надає відповідну адміністративну послугу, та скріплюється печаткою. *Акт, прийнятий колегіальним органом,* видається у формі постанови або рішення, підписується керівником цього органу або головою на його засіданні та секретарем засідання і скріплюється печаткою.

У разі прийняття уповноваженим органом позитивного рішення в справі щодо надання такої послуги здійснюється процедура спеціального оформлення цього рішення у вигляді документа, який отримує суб'єкт звернення за отриманням адміністративної послуги. Цей документ має типову форму, яка передбачена законодавством, як-от: сертифікат, дозвіл, ліцензія, свідоцтво, посвідчення, паспорт тощо. Письмовий адміністративний акт оформляється на бланках уповноваженого органу.

Акт справи підлягає *обов'язковій реєстрації*, відповідно до правил діловодства. Реєстрація акта здійснюється не пізніше наступного дня після його прийняття уповноваженим органом внутрішніх справ.

Адміністративний акт у справі щодо надання адміністративної послуги *набирає чинності* відносно особи, прав та законних інтересів якої він стосується, з моменту доведення його до відома цієї особи, якщо інше не передбачено законодавством або самим цим адміністративним актом. Доведення адміністративного акта до відома суб'єкта звернення за отри-

манням адміністративної послуги здійснюється шляхом оголошення цього акта, його вручення або надсилання поштою, у тому числі електронною поштою, чи передачі з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку.

Адміністративний акт у справі протягом трьох робочих днів із дня його реєстрації за клопотанням суб'єкта звернення за отриманням адміністративної послуги вручається йому під підпис або на його прохання надсилається поштою, у тому числі електронною, чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку за вказаною суб'єктом звернення адресою.

Факт доведення акта до відома суб'єкта звернення за отриманням адміністративної послуги, відповідно до правил діловодства, фіксується в правоохоронному органі, уповноваженому надавати відповідну адміністративну послугу.

Адміністративний акт у справі щодо надання адміністративної послуги у сфері правоохоронної діяльності є чинним до того часу, поки: 1) адміністративний акт не виконано або його дія не припиниться у зв'язку із закінченням строку чи з інших причин; 2) правомірний адміністративний акт не відкликано уповноваженим органом, що його видав; 3) протиправний адміністративний акт не визнано недійсним уповноваженим органом, що його видав; 4) протиправний адміністративний акт не скасовано в порядку адміністративного оскарження або судом.

Адміністративне оскарження. Розгляд скарги в адміністративному порядку можна вважати факультативною стадією процедури прийняття адміністративних актів або ж як окремий вид адміністративного провадження.

Право на адміністративне оскарження, відповідно до законодавства, має будь-яка правосуб'єктна особа, яка вважає, що у зв'язку з виданням адміністративного акта в справі щодо надання адміністративної послуги чи його виконанням порушено або може бути порушено її права, свободи чи законні інтереси. Предметом адміністративного оскарження є акти, процедурні рішення, дії чи бездіяльність правоохоронного органу, його підрозділу, посадових осіб, що здійснювалися чи приймалися в ході надання адміністративної послуги і які, на думку зацікавленої фізичної або юридичної особи (осіб), призвели до порушення її (їхніх) прав і свобод чи законних інтересів. Оскарженню можуть підлягати законність та / або доцільність адміністративного акта.

Скарга на процедурне рішення, дію чи бездіяльність подається разом зі скаргою на рішення уповноваженого органу, його підрозділу, посадових осіб. Окремо від адміністративного акта можна оскаржувати дії або бездіяльність уповноваженого органу.

Оскарження процедурного рішення, дії правоохоронного органу, уповноваженого надавати відповідну адміністративну послугу, здійснюється після прийняття адміністративного акта в справі щодо надання такої послуги, за винятком оскарження: 1) відмови в порушенні адміністративного провадження з надання адміністративної послуги; 2) відмови в наданні статусу зацікавленої особи; 3) відмови щодо відхилення посадової або службової особи уповноваженого органу; 4) рішення про тимчасове зупинення або закриття адміністративного провадження з надання адміністративної послуги; 5) відмови в наданні доступу до матеріалів справи щодо надання адміністративної послуги або обмеження права особи на ознайомлення з ними; 6) інших процедурних дій і рішень, якщо це прямо передбачено законодавством.

Скарга на адміністративний акт, процедурні дії, рішення чи бездіяльність уповноваженого органу (далі — скарга) може бути подана протягом 30 календарних днів після набрання адміністративним актом чинності або протягом 30 календарних днів з моменту, коли особа, права й законні інтереси якої зачіпає цей акт, але яка не була залучена до адміністративного провадження з надання адміністративної послуги, дізналася або повинна була дізнатися про прийняття адміністративного акта.

Скарга подається до правоохоронного органу, що видав адміністративний акт у справі щодо надання адміністративної послуги, і не пізніше наступного дня разом із матеріалами справи передається (надсилається) у порядку підлеглості вищому правоохоронному органу

або посадовій особі (далі — суб'єкт розгляду скарги). Адміністративне провадження за скаргою відкривається з моменту надходження скарги до суб'єкта розгляду скарги, оформленої відповідно до вимог, встановлених законодавством.

Підготовка, розгляд та вирішення адміністративної справи за скаргою здійснюється згідно із загальними вимогами щодо будь-якого адміністративного провадження.

Суб'єкт розгляду скарги за результатами розгляду адміністративної справи приймає одне з таких рішень: 1) залишити адміністративний акт, процедурне рішення без змін, а скаргу — без задоволення; 2) скасувати повністю або частково прийнятий адміністративний акт чи змінити оскаржуваний адміністративний акт; скасувати повністю або частково чи змінити процедурне рішення; прийняти адміністративний акт, задовольнити скаргу повністю або частково; 3) зобов'язати правоохоронний орган, що здійснював надання адміністративної послуги, видати відповідний адміністративний акт. Суб'єкт розгляду скарги в межах своїх повноважень вирішує питання про відповідальність осіб, з вини яких було допущено порушення. Рішення за скаргою може бути оскаржене в порядку адміністративного судочинства.

Виконання адміністративного акта. В останній стадії адміністративного провадження — виконанні прийнятого рішення у справі — Е. Ф. Демський виділяє такі процесуальні етапи: 1) звернення рішення (постанови) до виконання; 2) безпосереднє виконання; 3) повернення виконання [1, с. 129]. В адміністративному провадженні з надання адміністративної послуги йдеться, як правило, лише про перший етап — *звернення до виконання адміністративного акта* в справі щодо надання адміністративної послуги. Адже більшість таких адміністративних актів, крім обтяжливих, виконується, тобто використовується, реалізується суб'єктами звернення за отриманням адміністративної послуги самостійно (добровільно), а участь правоохоронного органу, що надавав відповідну адміністративну послугу, у їх виконанні не передбачена. При цьому акт звертається до виконання не раніше, ніж закінчиться строк на його оскарження в адміністративному порядку, а у разі подання скарги — не раніше вирішення справи за скаргою.

Цей порядок не застосовується, по-перше, якщо акт задовольняє або захищає інтереси особи або надає їй певні права за умови дотримання прав, свобод та законних інтересів інших осіб; по-друге, якщо вимагається негайне виконання акта у випадках, передбачених законом.

Висновки. Адміністративний процес являє собою складну та розгалужену структуру, у якій домінантною видовою категорією виступають провадження. Разом з тим, провадження з розгляду конкретної індивідуальної справи є первинним елементом системи адміністративного процесу. Незважаючи на певні особливості конкретних видів проваджень із надання адміністративних послуг у сфері правоохорони (суб'єктів їх здійснення, змісту діяльності з надання відповідної послуги, комплексу процедурних дій та остаточного підсумку), усі вони здійснюються відповідно до загальної адміністративної процедури у визначеній послідовності основних процесуальних стадій.

Список використаних джерел

1. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
2. Тимошук В. П. Процедура прийняття адміністративних актів: питання правового регулювання: автореф. дис. ... 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 21 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
4. Повідомлення про оприлюднення проекту Закону України «Про адміністративну процедуру». URL: <http://old.minjust.gov.ua/discuss> (дата звернення 21.08.2015).
5. Цыганов О. Г. Производства по предоставлению административных услуг в системе административного процесса. Право и Политика. 2014. № 2/1. С. 28–31.

6. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098. Офіційний вісник України. 2011. № 84. Ст. 3068.

7. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації: постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 348. Офіційний вісник України. 1997. № 16. Ст. 85.

Цыганов Олег Григорьевич,
доктор юридических наук, доцент
(Государственный научно-исследовательский институт МВД
Украины, г. Киев)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-1139>

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДИЙ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОЇ ДЕЯТЕЛЬНОСТІ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНИХ ОРГАНОВ УКРАЇНИ ПО ПРЕДОСТАВЛЕННЮ АДМИНИСТРАТИВНИХ УСЛУГ

Стаття посвящена характеристике процессуальных стадий административной процедуры по предоставлению административных услуг правоохранительными органами Украины. Предложено авторское определение указанной административной процедуры и осуществлено подробное описание ее основных процессуальных стадий.

Ключевые слова: административный процесс; административное производство; административная процедура; процессуальная стадия; административная услуга; правоохранительные органы

Tsyganov Oleg Grygorovych,
Doctor of Law, Associate Professor
(State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Kiev)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8924-1139>

CHARACTERISTICS OF THE STAGES OF ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL ACTIVITY OF THE LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE ON THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES

The article is devoted to the description of the procedural stages of the administrative procedure for the provision of administrative services by law enforcement bodies of Ukraine. It is stated that the administrative process is a generic concept, which in each particular case acts as a proceeding, which has its own procedural order. At the same time, the procedure is a general established procedure for the consideration and resolution of homogeneous groups of administrative cases (that is, the procedure acts as a model of proceedings). The existing approaches of the national scientists to the selection of the stages of administrative and procedural activity are generalized. The administrative procedure for the provision of administrative services in the field of law enforcement activities is characterized by the author, as defined by the legislation of Ukraine procedure for the implementation of an administrative proceeding by an authorized law enforcement agency in a case involving the provision of administrative services in the field of law enforcement for a natural or legal person, which establishes the grounds, stages, forms, dates and consistency of the commission by the mentioned authority of appropriate actions and decision-making on the consideration and resolution of this case.

It is proved that every administrative proceeding that is included in the administrative process is carried out in a certain sequence in accordance with the relevant procedures established by the state as a system of mandatory rules. Organic elements characterizing the structure of each administrative proceeding and, accordingly, the administrative process in general, are the procedural stages, stages, and separate procedural actions. As a result of the selection in the general administrative procedure for the provision of administrative services in the field of law enforcement of procedural stages, their detailed description was made.

The conclusions of the paper state that, despite certain features of specific types of proceedings for the provision of administrative services in the field of law enforcement (namely, the subjects of their implementation, the content of the activities for the provision of relevant service, a set of procedural actions and the final result), all these proceedings are carried out according to general administrative procedure in the defined sequence of main procedural stages.

Key words: administrative process; administrative proceedings; administrative procedure; procedural stage; administrative service; law enforcement bodies

Надійшла до редколегії 27.03.2019

Розділ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.3/7

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-77-82>

Данилевський Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-9381>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Статтю присвячено аналізу перспектив розвитку інституту кримінального проступку в кримінальному праві України. Досліджуються основні напрями розвитку інституту кримінального проступку, виділяються окремі недоліки та прогалини кримінально-правової регламентації відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень. На підставі проведеного аналізу пропонуються зміни до чинного законодавства України, а також авторське бачення подальшого розвитку інституту кримінального проступку в кримінальному праві України.

Ключові слова: проступок; злочин; кримінальне правопорушення; відповідальність; покарання; кримінальний закон

Постановка проблеми. Визначення на законодавчому рівні поняття та кола кримінальних проступків стало логічним кроком реформування системи кримінального права та реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 [1]. Вперше в кримінальному законодавстві незалежної України визначено поняття кримінального проступку, а адміністративне правопорушення віднесено до категорії кримінальних проступків. Проте не можна сказати, що з прийняттям законопроекту № 7279-д від 20.04.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [2] вирішено всі питання, пов'язані із запровадженням кримінальних проступків, а реформування системи кримінальної юстиції завершено. Зміст цього закону викликає багато запитань, а тому є підстави стверджувати, що це лише перший крок на шляху реформування системи кримінального права в напрямку запровадження кримінальних проступків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження інституту кримінальних проступків розглядалися в роботах багатьох учених, серед яких варто назвати Д. С. Азарова, О. А. Банчука, Н. О. Гуророву, Н. М. Дмитрука, О. О. Дудорова, К. П. Задою, О. О. Книженко, І. Б. Коліушка, В. М. Куца, Н. А. Мірошніченко, А. С. Політову, В. О. Тулякова, Г. В. Федотову, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, О. М. Шармар, Н. М. Якименко, Н. М. Ярмиш та інших. Проте більшість праць цих авторів була опублікована до прийняття згаданого вище законопроекту, а тому в них не враховано відповідних законодавчих положень.

Метою цієї роботи є спроба проаналізувати подальші напрями розвитку інституту кримінального проступку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будь-якого кримінально-правового явища починається з його визначення. Законодавець пропонує визначення кримінального проступку, наведене в частині 2 статті 12 КК України (у запропонованій законопроектом редакції): «передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі». Не вдаючись у глибокий аналіз змісту такого визначення та основних ознак цього поняття, зазначимо, що обраний законодавцем підхід не зовсім коректний. Так, кримінальний проступок, як і злочин, є різновидом кримінального правопорушення, отже, йому притаманні всі основні ознаки кримінального правопорушення. Якщо звернутися до запропонованого визначення кримінального правопорушення, то можна побачити, що ознаки, наведені в ньому, співпадають з ознаками кримінального проступку: «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення».

Таким чином, законодавець у визначенні кримінального проступку чомусь вирішив повторити ознаки, які притаманні йому за ознаками виду. На наш погляд, у визначенні кримінального проступку достатньо було лише вказати на ознаку, яка відрізняє такий вид кримінального правопорушення від інших, зокрема, від злочину. Такою ознакою виступає караність, оскільки за вчинення проступку пропонується встановлювати основне покарання у вигляді штрафу у розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі — НМДГ) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Також невдалим, на нашу думку, є використання у визначенні кримінального проступку звороту «інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі». Очевидно, законодавець мав на увазі, що за вчинення проступку має бути передбачене покарання менш суворе, ніж позбавлення волі. Але зазначене формулювання не дозволяє віднести до числа кримінальних проступків, наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені в частинах 1 статей 125, 129, 136 КК України, які, хоча і не передбачають покарання у вигляді позбавлення волі, але містять у своїх санкціях вказівку на покарання у вигляді арешту, адже арешт відноситься до покарань, пов'язаних з позбавленням волі, є короткостроковим позбавленням волі [3]. Навряд чи законодавець закладав такий зміст у категорію кримінального проступку, напевно, має місце технічна помилка.

За такого підходу визначення кримінального проступку могло б визначатися наступним чином: «кримінальне правопорушення, за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, менш суворе, ніж позбавлення волі».

Наступним напрямом розвитку інституту кримінального проступку, на нашу думку, є визначення місця кримінальних проступків у системі Особливої частини КК України. Підхід, запропонований у законопроекті, що розглядається, навряд чи можна назвати оптимальним. Нагадаємо, що законодавець залишив без змін структуру і зміст Особливої частини КК України, не виділяючи кримінальні проступки в окремі статті, розділи чи інші структурні частини. Маємо ситуацію, коли в одній статті Особливої частини КК України об'єднуються і злочин, і кримінальний проступок. Звичайно, такий підхід приваблює тим, що залишає *status quo*, і не вимагає значних змін кримінального законодавства, залишає звичні редакції статей. Проте він створює і певні проблеми як теоретичного, так і прикладного характеру. Так, законодавець лишив без змін назви розділів Особливої частини КК України, що потягло за собою невідповідність назви розділу його змісту. Наприклад, розділ II Особливої частини КК України має назву «Злочини проти життя та здоров'я особи», хоча поєднує в собі і злочини, і кримінальні проступки, які посягають на життя та здоров'я особи. У пересічного громадянина може скластися хибне враження, що в цьому розділі, виходячи з назви, містяться лише злочини. Необхідно було або замінити в назвах розділів «злочини» на «кримінальні правопорушення», або виділяти кримінальні проступки в окремі структурні частини. Останній варіант видається більш вдалим з огляду на те, що змішування між собою

злочинів та кримінальних проступків створює складнощі для правозастосовних органів, адже складно на перший погляд визначити, де проступок, а де злочин; де за вчинення кримінального правопорушення необхідно застосовувати спрощену процедуру розслідування, а де — звичайну. Принагідно зауважимо, що схожий підхід використовує законодавець Республіки Казахстан, у якій однією з перших на пострадянському просторі запроваджено інститут кримінальних проступків, проте такий підхід складно назвати оптимальним [4].

Таке змішування має ще один негативний ефект — законодавець допускає, що кримінальний проступок та злочин можуть утворювати повторність та рецидив кримінальних правопорушень. Виходить так, що вчинення кримінального проступку особою, яка раніше вчинила злочин або має судимість за вчинення злочину, автоматично переводить такий проступок у категорію злочину. За таких обставин втрачається будь-який сенс виділення кримінальних проступків в окрему категорію, адже законодавець визнає, що вони мають однакову юридичну природу і кримінально-правові наслідки. Схожої думки дотримується і Н. А. Мірошніченко, який зазначає, що повторність проступку та повторність злочину повинні мати самостійне значення. Рецидив може бути лише при вчиненні повторного умисного злочину після засудження за перший умисний злочин, якщо судимість за нього не була знята або погашена. Призначене за кримінальний проступок покарання не породжує судимості [5, с. 335].

На нашу думку, подібний підхід доцільний лише в перехідний період, у подальшому необхідно виділяти кримінальні проступки в окрему структурну частину, наприклад, в окрему книгу Особливої частини КК України. До речі, у розділі II Концепції реформування кримінальної юстиції України зазначається, що кримінальні проступки мають бути об'єднані в новий Кодекс України про кримінальні проступки [1]. Подібний підхід може призвести до зайвого дубляжу кримінально-правових норм, порушення зв'язку кримінального матеріального та процесуального права.

Кримінальні проступки не повинні утворювати повторність кримінальних правопорушень або їхній рецидив. Для посилення відповідальності осіб, які раніше вже вчиняли кримінальні проступки, достатньо вказати лише в Загальній частині, що повторне вчинення проступку збільшує строк або розмір покарання на певну величину (наприклад, у півтора раза).

Наступним, найбільш очевидним, напрямом розвитку інституту кримінальних проступків є розширення кола таких кримінальних правопорушень. Навряд чи є прийнятною ситуація, коли до кола кримінальних проступків віднесено лише один вид адміністративних правопорушень — керування транспортним засобом у стані сп'яніння. Потребують віднесення до кримінальних проступків й інші адміністративні правопорушення, не пов'язані з порядком управління (наприклад, дрібне хуліганство та дрібне викрадення чужого майна).

Можна погодитися з Д. С. Азаровим, який пропонує наступний алгоритм при визначенні кола адміністративних правопорушень, які доцільно визнати кримінальними проступками:

1. Серед усіх адміністративних деліктів доцільно вибрати ті, у складі яких діяння полягає в порушенні загальних регулятивних норм (норм, не розрахованих на регламентацію поведінки окремих категорій осіб), що є однією з основних ознак кримінальних правопорушень у конвенційному розумінні цього поняття.

2. З адміністративних правопорушень, визначених відповідно до попереднього пункту, слід виокремити ті, які в силу свого характеру або ж вітчизняної кримінально-правової традиції не можуть вважатися кримінальними, наприклад, порушення правил тримання собак і котів (стаття 154 КУпАП). Зокрема, до них варто віднести правопорушення, що є надзвичайно поширеними (наприклад, більшість порушень правил дорожнього руху), небезпека (шкідливість) яких не досягає рівня, традиційно притаманного кримінальному правопорушенню. При цьому сама лише поширеність посягань не може слугувати достатньою підставою для визнання делікту адміністративним чи кримінальним, однак її не можна не враховувати з погляду завантаженості судів.

Відповідальність за такі правопорушення має наставати в адміністративному порядку за умови, що порушники матимуть змогу оскаржити рішення органу управління до суду в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України із забезпеченням гарантій, закріплених у статтях 6 і 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

3. Адміністративні правопорушення, коло яких визначено відповідно до пункту 1 (за винятком деліктів, описаних у пункті 2), трансформувати в кримінальні (з урахуванням теперішніх адміністративно-правових та майбутніх кримінально-правових санкцій зовсім не обов'язково, що такі правопорушення будуть вважатися саме проступками, а не злочинами).

4. Визнати кримінальними (не обов'язково проступками) ті адміністративні правопорушення, що не охоплюються ознаками, визначеними в пункті 1, проте за які передбачені стягнення, що за своєю суворістю, каральним та превентивним характером відповідають покаранню [6, с. 150–151].

Внесення змін до кримінального законодавства, якими запроваджено інститут кримінальних проступків, потягло за собою зміни санкцій статей та частин статей, які передбачають відповідальність за окремі злочини. У деяких випадках розміри або строки відповідних покарань було зменшено, відповідальність за вчинення таких кримінальних правопорушень пом'якшено, в інших — навпаки, відповідні розміри або строки були збільшені, відповідальність посилена. Обґрунтованість таких змін, враховуючи відсутність будь-яких пояснень з цього приводу від авторів законопроекту, викликає сумнів. Тому завданням подальшої правотворчості в цій сфері стане узгодженість таких змін із загальною системою покарань Особливої частини КК України.

Так, Н. А. Орловська звертає увагу на наступні обставини. Кримінальні проступки зовсім не підміняють злочини невеликої тяжкості: шляхом корегування санкцій деякі зі злочинів невеликої тяжкості мають перетворитися на кримінальні проступки, а інші — на нетяжкі злочини. Для злочинів невеликої тяжкості, яким автори законопроекту «відмовили» в переведенні в кримінальні проступки, це означає фактичне збільшення ступеня тяжкості, адже вони мають стати нетяжкими злочинами (аналог теперішніх злочинів середньої тяжкості). Поряд з цим, умисний злочин середньої тяжкості (частина 1 статті 185 КК України в чинній редакції) пропонується віднести до числа кримінальних проступків. Таким чином, утворення кримінальних проступків, на думку дослідниці, полягає в дещо довільному перегляді санкцій різних за ступенем тяжкості злочинів, тобто механічній підгонці санкцій під класифікацію кримінальних правопорушень, запропоновану авторами законопроекту № 7279-д [7, с. 306–307].

Останнім напрямом розвитку інституту кримінального проступку, на наш погляд, має стати чітке визначення специфічних кримінально-правових наслідків вчинення кримінального проступку. Не може вчинення злочину та кримінального проступку тягнути за собою однакові наслідки. Необхідно визначитися з тими видами покарань чи інших заходів кримінально-правового впливу, які можуть застосовуватися за вчинення кримінального проступку. Не повинно, на нашу думку, вчинення кримінального проступку тягнути за собою судимість, навіть в такому «урізаному» виді, як пропонується законопроектом, що розглядається. Адже виконання окремих покарань, які законопроектом, що розглядається, можуть застосовуватися до осіб, що вчинили кримінальний проступок, у певних випадках займає не один рік, і весь цей час за особою зберігається статус судимої. Ще раз зауважимо, що за таких умов втрачає сенс розподіл кримінальних правопорушень на злочини та проступки.

Слід підтримати позицію науковців, які зазначають, що відповідальність за кримінально карані діяння необхідно реалізовувати у формі таких заходів впливу, як покарання за вчинення злочинів, яке має тягти за собою судимість, та стягнення за вчинення кримінальних проступків без наслідку у вигляді судимості. Такі наслідки вчинення кримінальних правопорушень повинні мати структурований характер та перебувати в системному зв'язку з класифікацією правопорушень на проступки і злочини і категоризацією самих злочинів [8,

с. 149; 9, с. 175; 10, с. 178; 11, с. 141–142]. На відсутність судимості та застосування стягнення за вчинення кримінального проступку вказує і Концепція реформування кримінальної юстиції України [1].

Висновки. Таким чином, на нашу думку, основними напрямками подальшого розвитку інституту кримінального проступку в кримінальному праві України є: уточнення визначення кримінального проступку; визначення його місця в окремій структурній частині кримінального законодавства; розширення кола кримінальних проступків; чітке визначення специфічних кримінально-правових наслідків вчинення кримінального проступку.

Список використаних джерел

1. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 27. Ст. 838.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: проект Закону України № 7279-д від 20.04.2018. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63928&pf35401=469718>.
3. Бурдін В. М. Арешт як вид кримінального покарання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3–4. С. 215–219.
4. Данилевский А. А., Данилевская Ю. А. Понятие уголовного проступка в уголовном праве Казахстана и Украины. *Актуальные проблемы юридической науки: вопросы теории и практики: материалы межд. науч.-практ. конференции*. Алматы: ООНИИРИП Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, 2017. С. 59–62.
5. Мірошніченко Н. А. Визначення проступку та злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 331–336.
6. Азаров Д. С. Трансформація адміністративних правопорушень у кримінальні проступки: концептуальні засади. *Наука і правоохорона*. 2013. № 1. С. 146–151.
7. Орловська Н. А. Проблеми класифікації кримінальних правопорушень (до питання про запровадження кримінальних проступків). *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 305–308.
8. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / авт. кол.: В. О. Туляков, Г. П. Пімонов, Н. І. Мітріцян та ін.; за заг. ред. В. О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. 424 с.
9. Орловська Н. А. Кримінально-правові заходи за вчинення кримінального проступку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 173–176.
10. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 224 с.
11. Хильченко А. Кримінально-правові наслідки вчинення кримінального проступку. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 140–146.

Данилевский Андрей Александрович,

кандидат юридических наук, доцент

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-9381>

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА

Стаття посвящена анализу перспектив развития института уголовного проступка в уголовном праве Украины. Исследуются основные направления развития института уголовного проступка, выделяются отдельные недостатки и пробелы уголовно-правовой регламентации ответственности за совершение уголовных правонарушений. На основании проведенного анализа предлагаются изменения в действующее законодательство Украины, а также авторское видение дальнейшего развития института уголовного проступка в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: проступок; преступление уголовное правонарушение; ответственность; наказание; уголовный закон

Danylevskiy Andriy Oleksandrovyeh,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

THE PERSPECTIVES OF DEVELOPING THE INSTITUTION OF MISDEMEANOR OFFENSE

The article aims to analyze the perspectives of developing the institution of misdemeanor offense in the criminal law of Ukraine. Based on the analysis of the draft law which may introduce the institution of misdemeanor offense into Ukrainian criminal legislation, the author defines the key directions of its development, determines certain shortcomings and gaps of criminal regulation of the liability for the crimes.

The author considers that the key directions of further development of the institution of misdemeanor offense in criminal law of Ukraine are detailing of the definition of misdemeanor offense, determining its place in the particular part of criminal legislation, enlarging the range of criminal misdemeanors, clear defining the specific criminal consequences of commission of the criminal misdemeanor.

The shortcoming of the definition of criminal misdemeanor outlined in this draft law is overlapping of the elements of criminal offense (the criminal misdemeanor is its variety) and usage of reference to the punishment which is connected with the imprisonment; thus, it renders impossible to consider the criminal misdemeanors as the offenses that involve the arrest. The author's definition of criminal misdemeanor clear of those shortcomings is proposed.

The placement of criminal misdemeanors along with crimes in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is nonoptimal, it contradicts the chapter titles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, complicates the understanding of the criminal law, negates the division of the criminal offenses into crimes and misdemeanors. It seems correct to place the criminal misdemeanor in the separate structural part of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The author proposes to expand the range of the criminal misdemeanors by means of certain administrative offenses that do not impinge on administrative order.

Key words: *misdemeanor; crime; criminal offense; liability; punishment; criminal law.*

Надійшла до редколегії 21.01.2019

УДК 343.41 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-83-90>

Лобач Анатолій Миколайович,

аспірант

(Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-5112>

ПРАВО НА ОТРИМАННЯ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті надано характеристику поняття «право на освіту» відповідно до чинного українського законодавства та міжнародних документів. Виокремлено основні ознаки права на освіту, доведено, що суспільна небезпека порушення права на отримання освіти полягає у відсутності в осіб можливості отримати належний рівень освіти, що позбавляє їх в майбутньому джерела доходів, знижує їх соціальний статус, сприяє виникненню соціальних конфліктів та напруження. Розглянуто соціальну обумовленість криміналізації порушення права на отримання освіти та обґрунтованість застосування заходів кримінально-правового впливу до осіб, винних у вчиненні посягань на право на отримання освіти.

Ключові слова: кримінально-правова охорона; право на освіту; право на отримання освіти; кримінальна відповідальність; соціальна обумовленість; криміналізація

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 53 Конституції України, право на освіту віднесено до основоположних прав і свобод людини і громадянина. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. З метою надання можливості безперешкодної реалізації цього права, законодавцем у ст. 183 Кримінального кодексу України (далі — КК) встановлено кримінальну відповідальність осіб, винних у незаконній відмові в прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності та в незаконній вимозі оплати за навчання в державних або комунальних навчальних закладах. Кримінально-правова охорона права на отримання освіти стала новелою вітчизняного кримінального права. Цим фактом було засвідчено ставлення держави до освіти як до значної соціальної цінності, що вимагає її захисту кримінально-правовими засобами, поряд з іншими правами і свободами людини і громадянина [1, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, яка стосується окремих аспектів обраної теми, в нашій державі розробляли такі науковці, як П. П. Андрушко, В. Г. Гончаренко, О. О. Дудоров, А. С. Залеська, Ж. І. Кабан, С. Г. Киренко, Г. М. Ландіна, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, Є. С. Мнишенко, А. А. Музика, І. П. Лановенко, Ю. А. Пономаренко, Н. А. Савінова, І. В. Сервецький, А. А. Стрижевська, В. О. Туляков, М. С. Удовик, П. Л. Фріс, О. В. Харитонова, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов та інші. Наукові розробки названих авторів мають безсумнівну теоретичну і практичну значущість, однак переважна їх частина присвячена загальним питанням кримінально-правової охорони права на отримання освіти.

Метою цієї статті є узагальнення основних положень й комплексний аналіз проблем кримінально-правової охорони права на отримання освіти, а також розробка та обґрунтування авторських пропозицій з удосконалення відповідних положень чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Освіта є найголовнішим національним капіталом, який повинен посісти пріоритетне місце в структурі політики держави та інтересів громадянського суспільства. Суспільно-економічні відносини в суспільстві безпосередньо впливають на організаційно-дидактичні умови освітнього процесу; закладені теоретичні основи реформування системи національної вищої школи з урахуванням тенденцій розвитку європейської освіти з опорою на ефективні здобутки багаторічного досвіду підготовки фахівців в Україні. Новими орієнтирами професійного навчання у вищому навчальному закладі є необхідність усвідомлення освіти як безперервного процесу, що триває протягом усього життя, готовність до самоосвіти та до набуття нових кваліфікацій відповідно до самопрогнозування можливостей професійної реалізації. Важливим потенціалом розвитку національної освіти є активне впровадження ступеневої системи підготовки висококваліфікованих фахівців, компетентних у передових досягненнях світової науки та здатних креативно мислити та самостійно застосовувати набуті знання, що посилює мобільність випускників навчальних закладів на ринку праці, інтеграцію та укрупнення спеціальностей, розширює можливості молоді знайти роботу за фахом, а моніторинг працевлаштування стане основною підставою щодо визначення престижності вищого навчального закладу в національному рейтингу.

Перспективним для осмислення процесу подальшого розвитку системи вищої освіти України є розгляд проблеми моніторингу основних елементів освітньої діяльності з метою визначення напрямів подальшого розвитку вищих навчальних закладів та своєчасного реагування на зміни в суспільстві.

Ст. 1 Конституції України закріпила положення про те, що Україна є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Отже, одним з основних принципів існування нашої країни є закріплення на законодавчому рівні прав і свобод людини і громадянина, створення правових, економічних, політичних та інших гарантій реалізації цих прав і свобод, а також взаємна відповідальність держави і громадянина щодо питань реалізації й забезпечення реалізації прав і свобод [2].

Виходячи з аналізу положень Конституції України, під правом на освіту слід розуміти гарантовану державою можливість кожної людини і громадянина, незалежно від політичних і релігійних поглядів, расової, соціальної та національної приналежності, отримати обов'язкову безкоштовну початкову освіту, мати вільний доступ до середньої професійно-технічної та вищої освіти, а також до післядипломної освіти, аспірантури, докторантури й самоосвіти, на основі своїх особистих здібностей [2].

Загальна декларація прав людини 1948 року в ст. 13 закріплює право кожної особи на освіту. Під освітою розуміється цілеспрямований процес навчання та виховання в інтересах особи, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення визначених державою освітніх рівнів. Основою оцінки рівня освіти й кваліфікації випускників незалежно від форм здобуття освіти є державні освітні стандарти. Під здобуттям громадянином освіти розуміється досягнення ним певного освітнього рівня, що засвідчується відповідним документом [3].

Основними ознаками права на освіту В. О. Боняк називає: 1) його загальний характер (є невід'ємною складовою конституційно-правового статусу людини і громадянина); 2) індивідуальність суб'єктивного права кожного; 3) можливість його реалізації протягом всього життя; 4) тісний взаємозв'язок з іншими конституційними правами; 5) постійне збагачення його змісту в ході створення відповідних економічних гарантій; 6) гарантованість кожному; 7) неприпустимість протиправних обмежень його реалізації; 8) забезпечення органами державної влади й місцевого самоврядування, громадськими організаціями, політичними партіями, навчальними закладами приватної форми власності [4, с. 9–10].

Право на освіту також закріплене в ключових міжнародних документах у сфері прав людини. Так, ст. 26 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право на освіту; освіта повинна бути безоплатною, принаймні в тому, що стосується початкової та загальної освіти; технічна та професійна освіта має бути загальнодоступною, і вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного [3]. У ст. 13

Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 року зазначається, що держави, які беруть участь в цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту; визнають також, що для повного здійснення цього права початкова освіта повинна бути обов'язковою й безкоштовною для всіх; середня освіта в її різноманітних формах, у тому числі професійно-технічна середня освіта, повинна бути відкритою й зроблена доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів, зокрема поступового введення безкоштовної освіти; вищу освіту має бути зроблено однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів, зокрема поступового введення безкоштовної освіти; елементарна освіта має заохочуватись або інтенсифікуватись, за можливостю, для тих, хто не проходив або не закінчив повного курсу своєї початкової освіти; повинен активно проводитись розвиток мережі шкіл всіх ступенів, повинна бути запроваджена задовільна система стипендій і повинні постійно покращуватись матеріальні умови викладацького персоналу [5]. Крім того, право на освіту закріплене в Декларації прав дитини 1959 року: дитина має право на отримання освіти, яка повинна бути безоплатною й обов'язковою, принаймні на початкових стадіях [6]. Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти 1960 року закріплює рівність громадян у питаннях отримання освіти [7].

Законом України «Про освіту» врегульовані суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти [8].

Проаналізувавши законодавство України у сфері надання права на освіту, можна визначити наступні особливості системи освіти в Україні:

- у сфері освіти діють дві взаємопов'язані категорії, що визначають особливості та порядок отримання освіти: «система освіти» і «структура освіти». Згідно із Законом України «Про освіту», система освіти становить сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними [8];

- законодавство, що регулює питання отримання освіти в Україні, визначає коло осіб, які мають можливість отримати конкретний рівень і вид освіти (за віком, фізичним станом, належністю до громадянства України і за іншими ознаками); перелік видів навчальних закладів, що мають можливість надати освіту конкретного рівня і виду, із зазначенням необхідних ознак таких навчальних закладів;

- закріплює конкретний порядок доступу до отримання освіти певного рівня, а також інші особливості отримання освіти в Україні;

- етапи отримання освіти відповідно до її структури є послідовними, забезпечують наступність освіти; кожен наступний етап базується на попередньому;

- кожен етап у структурі освіти створює умови для можливості отримання знань і умінь з урахуванням конкретних особливостей психологічного і фізичного розвитку особистості в контексті її віку, стану здоров'я та раніше отриманого рівня освіти [1, с. 9–10].

Конституційні права громадян, і зокрема право на освіту, забезпечуються охороною з боку норм різних галузей права, серед яких охорона, що здійснюється нормами кримінального права, належить до найжорсткіших, і, відповідно, за такі посягання законодавцем встановлена найсуворіша юридична відповідальність. Відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України, «Кримінальний кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина...» [9]. Право на освіту є одним із найважливіших конституційних соціальних прав людини і громадянина, регламентованим ст. 53 Конституції України [2], відповідно правове забезпечення права на освіту перебуває у сфері дії КК України.

З прийняттям Кримінального кодексу України 2001 р. законодавець вперше поставив питання про криміналізацію значної кількості діянь, які раніше злочинними не визнавалися: наприклад, була встановлена відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною, за цілу низку посягань проти довілля чи злочинів із використанням обчислювальної

техніки. Тим самим була визнана, по-перше, особлива важливість окремих суспільних відносин, по-друге, недостатність їх захисту та гарантування виключно іншими засобами правової охорони, ніж кримінально-правовими, та, по-третє, необхідність посилення державного переслідування окремих суспільно небезпечних діянь. Таким нововведенням кримінального закону стала ст. 183, що вперше за всю історію розвитку кримінального законодавства нашої держави передбачила відповідальність за порушення права на отримання освіти в Україні, хоча важко говорити про те, що проблеми з отриманням освіти в нашій державі виникли тільки на початку цього століття, що й обумовило необхідність його кримінально-правової охорони [10, с. 334].

Ст. 183 КК України «Порушення права на освіту» встановлює кримінальну відповідальність за незаконну відмову у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності (ч. 1) та незаконну вимогу оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах (ч. 2).

Водночас поняття «право на освіту» є значно ширшим, оскільки його ознаки, навіть на рівні конституційних гарантій, не обмежуються прийняттям до навчального закладу або безоплатністю навчання в державних чи комунальних навчальних закладах. Відповідно до ст. 53 Конституції України, право на освіту визначається так:

«Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [2].

Таким чином, право на освіту характеризується з чотирьох позицій:

1) доступне для реалізації право на отримання освіти (загальний підхід) гарантується державою;

2) забезпечення державою такої доступності та безоплатності освіти на всіх рівнях освіти: дошкільної освіти; повної загальної середньої освіти; професійно-технічної освіти; вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах), на забезпечення чого держава виконує необхідні функції з розвитку всіх зазначених; також державою здійснюється надання державних стипендій та пільг учням і студентам;

3) державою гарантується громадянам реалізація їхнього права безоплатно здобути вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі;

4) громадянам, які належать до національних меншин, державою гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Встановлення кримінально-правової відповідальності за порушення права на отримання освіти не вирішує всіх нагальних проблем у цій сфері. На сьогодні порушення права на отримання освіти мають місце як при вступі до навчальних закладів усіх рівнів, так і під час навчання в таких освітніх закладах. Масові факти порушення права на отримання освіти визнані, зокрема, на рівні вищого керівництва України, яке занепокоєне ситуацією, пов'язаною з фактами порушення прав дітей та учнівської молоді на доступність і безоплатність освіти, зокрема, примусовим збором в окремих дошкільних і загальноосвітніх закладах коштів на проведення різних заходів, поповненням добровільних фондів і нецільовим використанням батьківських внесків. Через значну латентність вказаного злочинного прояву, прак-

тика застосування ст. 183 КК є дуже обмеженою: за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань у 2018 році перебувало на обліку 18 кримінальних проваджень, відкритих за ознаками ст. 183 КК, лише 7 з яких було направлено до суду із обвинувальним актом [11].

На сьогодні освіта має особливе значення у становленні незалежної України як важливий ресурс для покращення життя людей. Можливість кожної людини на території України отримати доступну, якісну, таку, що відповідає світовим стандартам, освіту — це одне з найважливіших завдань, які підлягають вирішенню представниками влади та органів місцевого самоврядування по всій країні. Тож із вищевикладеного можна зробити висновки, що порушення можливості отримання освіти може суттєво вплинути на основи національної безпеки України, а як результат — поставити під загрозу нормальний розвиток суспільства, оскільки освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави, відповідно до Закону України «Про освіту» [8].

Однак питання криміналізації порушення права на отримання освіти в Україні не можна зводити лише до суперечності даного порушення основним принципам українського законодавства. Питання криміналізації є дуже складним, і для правильного розкриття соціальної обумовленості криміналізації права на отримання освіти необхідно також вивчити й інші фактори, оскільки чомусь законодавець вдався в цьому випадку саме до кримінально-правового захисту як найбільш суворого його виду.

Соціальна обумовленість криміналізації права на отримання освіти в Україні виражається в таких факторах: суттєва зміна соціально-економічної ситуації в країні, що спричинила не тільки погіршення об'єктивних умов для отримання освіти (скорочення навчальних закладів, скорочення в них місць), але й суттєве зниження рівня життя працівників освіти (скорочення заробітної плати, скасування соціальних пільг тощо); підвищення інтересу до отримання освіти всіх рівнів у більшості населення країни шляхом зміни в структурі народного господарства, ускладнення виробництва тощо; формування із права на отримання освіти суттєвої суспільної та особистої цінності для кожної людини; виникнення ситуації, коли в результаті першого та другого факторів виникає суспільна небезпека у вигляді зловживання можливістю створення рівних умов для отримання освіти особами з боку уповноважених представників навчальних закладів [10, с. 337].

Причину криміналізації порушення права на отримання освіти, як і будь-якого іншого діяння, не можна зводити лише до протиріччя цього порушення ключовим тенденціям розвитку української державності або моральним нормам. Кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності. Її застосування, по суті, є крайнім заходом державного впливу на праводносини, в результаті якого винна особа несе кримінальне покарання — негативні наслідки, пов'язані з обмеженням певних прав і свобод. Виходячи з положень ст. 11 КК України, кримінальна відповідальність може застосовуватися лише до суспільно небезпечних посягань [9]. Отже, оскільки законодавцем порушення права на отримання освіти було зараховано до переліку суспільно небезпечних діянь, саме встановлення суті його суспільної небезпеки дозволить повною мірою розкрити питання щодо соціальної обумовленості криміналізації порушення права на отримання освіти.

Склад злочину «порушення права на отримання освіти» має значну кількість недоліків, зокрема й щодо визначення суб'єкта даного злочину, застосування таких оціночних категорій, як «незаконна відмова» чи «вимога оплати» тощо. Однак недоліки юридичної техніки не є доказом відсутності підстав і приводів до криміналізації діянь, а головне — не свідчать про відсутність суспільної небезпеки криміналізованого діяння. Наявність недоліків у формулюванні законодавцем складу будь-якого злочину однозначно свідчить лише про необхідність його удосконалення.

На підтвердження цього, деякі фахівці у сфері кримінального права, зокрема С. Я. Лихова, вважають введення до складу Кримінального кодексу статті 183 прикладом надмірної криміналізації діянь. У зв'язку з цим робиться висновок про необхідність декриміналізації порушення права на отримання освіти [12, с. 16–17], при цьому зазначаючи, що застосування ч. 1 ст. 183 КК України спричиняє основну проблему на рівні визначення суб'єкта

даного злочину. Об'єктом криміналізації є дії окремої фізичної особи. У даному випадку мова йде про діяння, що вчиняються, як правило, колективно, адже не одна особа приймає рішення про зарахування до вузу. Відповідальність же за ч. 2 ст. 183 КК України має наставати за ст. 354 КК України або, якщо його суб'єктом є службова особа, — за статтями 364–365, 368 КК України.

За відсутності у КК України складу злочину, передбаченого ст. 183, звичайно, можна вести мову про можливість притягнення винних осіб за посягання на відносини із отримання освіти за іншими статтями КК України, якщо їх склад буде наявний у діях особи. Проте закріплення в КК України окремої норми, що передбачає кримінальну відповідальність саме за посягання на відносини з отримання освіти, свідчить про визнання їх самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Водночас, криміналізуючи порушення права на отримання освіти, законодавець таким чином визнав, що посягання на нормальний перебіг даної групи відносин у формі незаконної відмови у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності або у формі незаконної вимоги оплати за навчання в державних чи комунальних навчальних закладах є суспільно небезпечними. Враховуючи вищевикладені твердження щодо обґрунтованості криміналізації порушення права на отримання освіти, можна зазначити, що у законодавця станом на момент прийняття чинного КК України було достатньо підстав та приводів для його криміналізації. Ступінь суспільної небезпеки порушення права на отримання освіти, звичайно, є оціночною категорією. Однак на момент криміналізації порушення права на отримання освіти основні тенденції в розвитку сфери освіти, як то зменшення кількості навчальних закладів, місць у них, неспіврозмірність розміру плати за навчання із середнім рівнем заробітних плат по країні, постійно зростаючий рівень корупції в даній сфері, масова незадоволеність населення законністю дій представників сфери освіти свідчили на користь суспільно небезпечного характеру подібних посягань. Визначаючи такий самостійний аспект злочину, як «порушення права на отримання освіти», законодавець створив умови для гарантування цього конституційного права громадян та інших осіб, відповідно до чинного законодавства України. Адже на сьогодні, як було доведено вище, будь-які обмеження можливості отримання освіти для людини мають за собою практично такі ж наслідки, як і обмеження прав на свободу, недоторканність та інших основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Висновки. Право на освіту як об'єкт кримінально-правової охорони — це гарантоване Конституцією України право громадян на доступне отримання всіх рівнів освіти відповідно до вимог чинного законодавства доступної і безоплатної за рахунок бюджетного фінансування, і оплатної — у разі навчання на умовах договору.

На сьогодні Україні необхідна ефективна кримінально-правова політика у сфері права на отримання освіти, спрямована не лише на розробку і запровадження в державі дієвої системи протидії суспільно небезпечним посяганням на право на отримання освіти з боку держави, а й виховання правосвідомості та правової культури всіх суб'єктів освітянських відносин щодо недопущення злочинних посягань на гарантоване ст. 53 Конституції України право на доступність і безоплатність отримання всіх видів освіти в державі.

Криміналізація діянь, пов'язаних із порушенням права на отримання освіти, стала послідовним та необхідним законодавчим рішенням, що й знайшло своє втілення у ст. 183 КК України 2001 р.: кримінальній відповідальності стали підлягати незаконна відмова в прийнятті до навчального закладу всіх форм власності та незаконна вимога оплати за навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Порушення права на отримання освіти: проблеми кваліфікації злочину: науково-методичні рекомендації / укл. Є. О. Гладкова. Харків: Вид-во, 2015. 60 с.
2. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 22 с.
5. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: Резолюция 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН 16 декабря 1966 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
6. Декларация прав ребёнка: резолюция 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml
7. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: Генеральна Конференція ЮНЕСКО від 14 грудня 1960 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174
8. Про освіту: Закон від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Залеська А. С. Соціальна обумовленість криміналізації порушення права на отримання освіти в Україні. *Форум права*. 2012. № 1. С. 334–338. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12zacoVu.pdf>
11. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
12. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. 41 с.

Лобач Анатолій Николаевич,

аспірант

(Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ровно)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-5112>

ПРАВО НА ПОЛУЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОБЪЕКТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ

В статье охарактеризовано понятие «право на образование» в соответствии с действующим украинским законодательством и международными документами. Выделены основные признаки права на образование, а также доказано, что общественная опасность нарушения права на получение образования заключается в отсутствии у лиц возможности получить надлежащий уровень образования, что лишает их в будущем источников доходов, снижает их социальный статус, способствует возникновению социальных конфликтов и напряжений. Рассмотрено социальную обусловленность криминализации нарушения права на получение образования и обоснованность применения мер уголовно-правового воздействия к лицам, виновным в совершении посягательств на право на получение образования.

Ключевые слова: уголовно-правовая охрана; право на образование; право на получение образования; уголовная ответственность; социальная обусловленность; криминализация

Lobach Anatolii Mykolaiovych,

postgraduate

(International university of economics and humanities academician
Stepan Demianchuk, Rivne)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-5112>

THE RIGHT TO EDUCATION AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION

The article describes the concept of "right to education" in accordance with the current Ukrainian legislation and international documents. The main features of the right to education have been highlighted, and it has been proven that the public danger of violating the right to education is the lack of opportunities for persons to obtain an adequate level of education, while depriving them of future sources of income, reducing their social status, contributing to social conflicts and tensions. The social conditionality of the criminalization of violation of the right to education and the validity of the application of measures of criminal legal influence on the perpetrators of encroachments on the right to education are considered.

The right to education as an object of criminal law protection is guaranteed by the Constitution of Ukraine the right of citizens to the availability of all levels of education in accordance with the requirements of the current legislation available and free of charge at the expense of budget financing, and paid - in the case of study under the terms of the contract.

Today, Ukraine needs an effective criminal law in the field of the right to education, aimed at not only developing and introducing in the state an effective system of countering a socially dangerous encroachment on the right to education by the state, but also education of the legal consciousness and legal culture of all Educational relations in relation to the prevention of criminal offenses against guaranteed sec. 53 of the Constitution of Ukraine the right to access and free-of-charge access to all types of education in the state.

The criminalization of acts related to the violation of the right to education was a consistent and necessary legislative decision, which was embodied in Art. 183 of the Criminal Code of Ukraine in 2001: the illegal refusal to accept all forms of ownership of an educational institution and the unlawful demand for payment for study at state and municipal educational establishments became the subject to criminal liability.

Key words: *criminal law protection; right to education; criminal liability; social conditionality; criminalization*

Надійшла до редколегії 18.01.2019

УДК 343.346

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-91-98>

Пилипенко Євгенія Олексіївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН ЗМІШАНОЇ ТА ДАЛЕКОСХІДНОЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Статтю присвячено дослідженню кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці відповідно до законодавства країн змішаної та далекосхідної правових систем, а також аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу вказаного злочину. Здійснено порівняльний аналіз видів покарання, які застосовуються до винних у скоєнні залишення в небезпеці осіб у країнах змішаної правової системи (Данії, Швеції) та далекосхідної (Японії, Південній Кореї).

Ключові слова: *правова система; залишення в небезпеці; кримінальна відповідальність; покарання*

Постановка проблеми. Залишення в небезпеці, тобто свідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя становищі і позбавлена можливості вжити заходів щодо самозбереження, визнається злочином згідно із кримінальним законодавством багатьох країн світу романо-германської, англо-американської, змішаної та далекосхідної правових систем.

Україна як держава, характерними рисами правової системи якої є, по-перше, домінування нормативного правового акта як форми (джерела) права; по-друге, поділ системи права на дві підсистеми — публічну і приватну; по-третє, диференціація і кодифікація галузей права (романо-германська правова система); у питаннях удосконалення кримінального законодавства, у тому числі щодо відповідальності за залишення в небезпеці, повинна керуватись досвідом не тільки країн тотожної з нею правової системи, але й держав інших правових систем. Цінним для дослідження є досвід країн змішаної та далекосхідної правових систем, адже ці країни мають найвищий рівень соціального забезпечення населення та одночасно достатньо низький показник скоєння кримінальних порушень проти життя та здоров'я осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці досліджували такі вчені, як В. В. Бабаніна, Ю. О. Власов, І. І. Горелік, О. С. Горелік, Я. О. Миц, П. І. Орлов, М. В. Сенаторов. Проте це питання потребує більш детального дослідження та аналізу, особливо кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці країн змішаної та далекосхідної правових систем.

Метою запропонованої статті є всебічне дослідження та аналіз кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці відповідно до законодавства країн змішаної та далекосхідної правових систем.

Виклад основного матеріалу. Кожна цивілізована країна світу бере на себе зобов'язання приділяти максимум уваги тим особам, які з різних причин позбавлені можливості піклуватися про себе самостійно. На сьогодні це завдання реалізується через систему відносин, де на державу й громадян цілком справедливо покладаються певні обов'язки з надання допомоги людям, які знаходяться саме в небезпечному для життя становищі та не

можуть ужити заходів щодо самозбереження, і встановлюється кримінальна відповідальність за невиконання цих обов'язків. Слід зазначити, що така відповідальність устанавлюється законодавством багатьох країн незалежно від правової системи, до якої вони належать.

Правова система — це комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок та ін.). Тобто правова система — це обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісна система юридичних явищ, що постійно діють внаслідок відтворення й використання людьми та їх організаціями (насамперед державою) для досягнення своїх цілей [1, с. 237].

Між іншим, правові системи мають певну класифікацію. О. Ф. Скакун запропонувала таку класифікацію типів правових систем: 1) романо-германський (країни континентальної Європи: Італія, Франція, Іспанія, Швейцарія, Німеччина, Австрія, Україна тощо); 2) англо-американський (Англія, США, Канада, Північна Ірландія, Австралія, Нова Зеландія); 3) змішаний (Данія, Швеція тощо); 4) релігійно-традиційний (мусульманські країни: Саудівська Аравія, Іран, Лівія; Індія; далекосхідні країни: Японія, Південна Корея; країни африканської групи : Африка, Мадагаскар) [1, с. 524].

Стосовно *змішаного типу правової системи* слід зазначити, що це сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що виявляються в єдності їхніх закономірностей і тенденцій розвитку на основі сприйняття елементів правових систем романо-германського і англо-американського типів. У змішаному типі правової системи домінує нормативний правовий акт як юридичне джерело права. Норма права як еталон поведінки багато важить у регулюванні суспільних відносин. Судова практика багато важить у системі джерела права. Правда, цей тип правової системи можна назвати гібридним. Змішаними можна вважати багато правових систем сучасності. Виділяючи гібридний тип правової системи, мають на увазі групи систем, у яких існують елементи двох класичних типів — романо-германського й англо-американського. Нормативний правовий акт (закон) визнано головним джерелом права. Водночас значну увагу приділено судовій практиці, поширеній у країнах загального права, і визнано роль судового прецеденту. Джерелами (формами) права країн змішаного типу правової системи є *закон, підзаконні акти, правовий звичай, судовий прецедент* [1, с. 576–579].

Залишення в небезпеці як склад злочину закріплений у кримінальному законодавстві країн змішаного типу правової системи, представниками якої можна назвати такі країни, як Швеція та Данія.

Стаття 9 розділу 3 «Про злочини проти життя та здоров'я» КК Швеції передбачає кримінальну відповідальність за створення іншою особою через грубу необережність смертельно небезпечної ситуації або небезпеки заподіяння тяжкого тілесного ушкодження чи серйозного захворювання [2, с. 39].

Параграф 250 розділу 25 «Насильницькі злочини проти особи» КК Данії передбачає кримінальну відповідальність за створення для потерпілого безпорадного становища та залишення його в таких умовах особою, що була зобов'язана піклуватися про потерпілого, а також тоді, коли це призвело до смерті або тяжких тілесних ушкоджень [3, с. 187].

Отже, об'єктами залишення в небезпеці в зазначених країнах є життя та здоров'я особи, на відміну від КК України, де об'єктом залишення в небезпеці є тільки життя особи.

Об'єктивна сторона залишення в небезпеці, відповідно до кримінального законодавства Данії, як і України, характеризується діянням у формі бездіяльності, а саме: 1) бездіяльності-невтручання, тобто залишення потерпілого без необхідної допомоги; 2) бездіяльності, що зумовлена попередніми діями винної особи, тобто створенням для потерпілого небезпечного для життя та здоров'я становища. Оскільки залишення в небезпеці, згідно із КК Данії (§ 250), передбачає виникнення можливих тяжких наслідків для потерпілого у вигляді смерті або завдання тяжких тілесних ушкоджень, то цей делікт може бути злочином як із

формальним, так і з матеріальним складом. У разі, коли залишення в небезпеці призвело до виникнення тяжких наслідків для потерпілого, об'єктивна сторона злочину буде характеризуватися не тільки діянням, але й суспільно небезпечними наслідками та причинним зв'язком між діянням та наслідками.

Власне, об'єктивна сторона залишення в небезпеці, згідно із КК Швеції, може характеризуватися тільки діянням у формі бездіяльності, що зумовлена попередніми діями винної особи, тобто створенням для потерпілого небезпечного для життя та здоров'я становища. Більш того, склад досліджуваного злочину (залишення в небезпеці), що передбачений ст. 9 КК Швеції, не охоплює виникнення шкідливих наслідків для потерпілого, а отже, буде вважатися злочином із формальним складом, що відрізняє його від злочину, передбаченого ст. 135 КК України.

Суб'єкт залишення в небезпеці, відповідно до кримінального законодавства Данії, є *спеціальним*, тобто ним є особа, яка повинна піклуватися про потерпілого, але сама створила небезпечне для його життя та здоров'я становище й залишила його в такому стані.

Проте суб'єктом залишення в небезпеці, згідно із кримінальним законодавством Швеції, може бути будь-яка особа, яка своїми діями створює для іншої особи смертельну небезпеку або небезпеку завдання їй тяжких тілесних ушкоджень, тому він (суб'єкт) є *загальним*.

Суб'єктивну сторону залишення в небезпеці, відповідно до кримінального законодавства Данії, у тому числі й України, характеризує намір щодо діяння та необережність щодо наслідків. Однак суб'єктивна сторона залишення в небезпеці, відповідно до кримінального законодавства Швеції, має суттєву відмінність від суб'єктивної сторони цього злочину як України, так і Данії: суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 9 КК Швеції, щодо діяння характеризується тільки необережністю, що прямо зазначено в редакції статті.

За залишення в небезпеці до винної особи, відповідно до КК Данії, застосовується покарання у вигляді позбавлення волі; згідно із КК Швеції — аналогічно (позбавлення волі) або штраф [3, с. 187; 2, с. 39].

Також не слід залишати без уваги кримінальне законодавство таких країн далекогосхідної правової системи, як Японія та Південна Корея, оскільки в цих країнах злочинам щодо залишення в небезпеці приділяється велика увага, а в Кримінальному кодексі Японії цьому виду злочину навіть присвячено окремий розділ.

Як відомо, Кримінальний кодекс Японії був прийнятий ще 27 квітня 1907 року і є досі чинним.

Розділ 30 КК Японії «Злочини щодо залишення потерпілого напризволяще» містить у собі три статті (ст. ст. 217–219), зміст яких відповідає покаранню за залишення в небезпеці [4, с. 131–133].

Ст. 217 КК Японії зазначає, що особа, котра залишила потерпілого, який через певні причини (недоліток чи, навпаки, похилого віку; має фізичні вади або хворіє) не може піклуватися про себе, карається позбавленням волі з примусовою фізичною працею на строк до одного року.

Ст. 218 КК Японії *встановлює кримінальну відповідальність* за залишення напризволяще потерпілого особою, яка зобов'язана була дбати про потерпілого, але не надала йому необхідної допомоги й опіки, та *покарання* у вигляді позбавлення волі з примусовою фізичною працею на строк від трьох місяців до п'яти років. Якщо злочин було скоєно членом родини по прямій лінії, то строк позбавлення волі збільшиться і буде складати від шести до семи років із примусовою фізичною працею.

Ст. 219 КК Японії зазначає таке: якщо скоєння злочинних дій, передбачених ст. 217–218 КК, стало причиною смерті потерпілого або тілесних ушкоджень, то покарання признається саме за нанесення таких ушкоджень, якщо ці покарання більш суворі, ніж ті, що зазначені в ст. 217–218 КК.

Об'єктом посягання злочинних дій, передбачених ст. ст. 217–219 КК Японії, є життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона (ст. ст. 217–219 КК Японії), як і в Україні, полягає в злочинній бездіяльності, тобто особа залишає потерпілого в небезпечному для життя та здоров'я становищі. Потерпілим, як видно із цієї статті, визнається фізична особа, яка через малоліття, похилий вік, фізичні вади або хвороби не може піклуватися про себе.

Суб'єкт злочину, що передбачений ст. 217 КК Японії, *загальний*, тобто ним може бути будь-яка фізична особа, що досягла віку кримінальної відповідальності. У Японії до кримінальної відповідальності притягуються фізичні особи, які на час скоєння злочину досягли 14-річного віку. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 218 КК Японії, як і злочину, передбаченого ст. 135 КК України, є *спеціальним*, а саме ним може бути особа, що була зобов'язана дбати про потерпілого, та не надала йому необхідної допомоги та опіки. Однак, на відміну від ст. 135 КК України, ст. 218 КК Японії призначає більш суворе покарання для суб'єкта злочину, що має родинні зв'язки по прямій лінії з потерпілою особою.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. ст. 217–219 КК Японії, характеризується наміром по відношенню до самого діяння, до наслідків, що виникли, вина ж характеризується тільки необережністю. Тобто зазначені злочини характеризуються змішаною формою вини.

Ст. 219 КК Японії встановлює кваліфікований вид злочинів, передбачених ст. ст. 217–218 КК Японії, а саме встановлює кримінальну відповідальність за скоєння злочинних дій, передбачених ст. 217–218 КК Японії, якщо вони спричинили смерть або тілесні ушкодження потерпілому.

За скоєння злочинів, передбачених ст. 217–219 КК Японії, до винної особи застосовується покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк з обов'язковим залученням до примусової фізичної роботи.

Також треба приділити увагу дослідженню складу залишення в небезпеці в Південній Кореї.

Кримінальний кодекс Південної Кореї був затверджений Законом № 293 від 18.09.1953 та набув чинності в жовтні того ж року.

Розділ 27 «Злочини, пов'язані з відмовою та поганим поведінням» містить у собі ст. 271, яка складається із чотирьох частин [5, с. 176–177].

Ч. 1 ст. 271 КК Кореї зазначає, що особа, що відмовляє іншій особі в допомозі, яка через малоліття, старість, хвороби не може собі допомогти, але мала обов'язок дбати та турбуватися про потерпілого, визнається винною та підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років або штрафу в розмірі не більше п'яти мільйонів вон.

Ч. 2 ст. 271 КК Кореї зазначає, що у випадку, якщо злочин, зазначений у ч. 1 ст. 271 КК, скоєно відносно близького родича винного по прямій лінії, то особа підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років або штрафу в розмірі не більше п'ятнадцяти мільйонів вон.

Ч. 3 ст. 271 КК Кореї зазначає, що особа, яка внаслідок скоєння нею злочину, зазначеного в ч. 1 ст. 271 КК, ставить під загрозу життя іншої особи, підлягає покаранню у вигляді каторжних робіт на строк не більше семи років.

Ч. 4 ст. 271 КК Кореї зазначає, що особа, яка внаслідок скоєння нею злочину, зазначеного в ч. 2 ст. 271 КК, ставить під загрозу життя іншої особи, підлягає покаранню у вигляді каторжних робіт на строк не менше двох років.

Об'єктом посягання злочинних дій, передбачених ст. 271 КК Кореї, є життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 271 КК Кореї, як і відповідно до ст. 135 КК України, виявляється у 2-х формах: 1) злочинній бездіяльності-невтручанні, коли особа залишає потерпілого в небезпечному для життя та здоров'я становищі; 2) бездіяльності, що зумовлена попередніми діями суб'єкта злочину. Потерпілим, відповідно до цієї статті, визнається фізична особа, яка через малоліття, похилий вік, фізичні вади або хвороби не може піклуватися про себе.

Суб'єкт злочину, що передбачений ст. 271 КК Кореї, як і відповідно до ст. 135 КК України, є *спеціальним*, тобто ним може бути особа, яка зобов'язана була дбати та турбуватися про потерпілого, та не надала йому необхідної допомоги. Однак, на відміну від кримінального законодавства України, ч. 2 та ч. 4 ст. 271 КК Кореї призначає більш суворе покарання для суб'єкта злочину, що має родинні зв'язки по прямій лінії з потерпілою особою. Подібна норма в ст. 135 КК України відсутня.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 271 КК Кореї, характеризується змішаною формою вини, а саме наміром по відношенню до самого діяння, до наслідків, що виникли, і буде характеризуватися тільки необережністю.

Серед видів покарання, що застосовують до винної особи, можна виокремити такі: штраф, каторжні роботи або позбавлення волі на певний строк.

Основні характеристики складу залишення в небезпеці країн змішаної та далекосхідної правових систем можна відобразити у вигляді таблиці.

Склад залишення в небезпеці окремих країн змішаної правової системи

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Об'єкт залишення в небезпеці
1.	Швеція	Ст. 9	Життя та здоров'я особи
2.	Данія	§ 250	Життя та здоров'я особи

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Об'єктивна сторона залишення в небезпеці
1.	Швеція	Ст. 9	Характеризується тільки діянням у формі бездіяльності, що зумовлена попередніми діями винної особи, тобто створенням для потерпілого небезпечного для життя та здоров'я становища
2.	Данія	§ 250	Характеризується діянням у формі 1) бездіяльності-невтручання, тобто залишення потерпілого без необхідної допомоги; 2) бездіяльності, що зумовлена попередніми діями винної особи, тобто створенням для потерпілого небезпечного для життя та здоров'я становища. Передбачає можливість виникнення тяжких наслідків для потерпілого у вигляді смерті або спричинення тяжких тілесних ушкоджень

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Суб'єкт залишення в небезпеці
1.	Швеція	Ст. 9	Загальний
2.	Данія	§ 250	Спеціальний

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці
1.	Швеція	Ст. 9	Щодо діяння характеризується тільки необережністю
2.	Данія	§ 250	Характеризується наміром щодо діяння та необережністю щодо наслідків

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Покарання за залишення в небезпеці
-------	--------	----------------------	------------------------------------

1.	Швеція	Ст. 9	Штраф або позбавлення волі до 2-х років
2.	Данія	§ 250	Позбавлення волі до 8-и років, якщо залишення в небезпеці призвело до смерті або тяжких тілесних ушкоджень

Склад залишення в небезпеці деяких країн далекосхідної правової системи

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Об'єкт залишення в небезпеці
1.	Японія	217–219	Життя та здоров'я особи
2.	Південна Корея	271	Життя та здоров'я особи

№ з/п	Країна	Частина, стаття КК (параграф)	Об'єктивна сторона залишення в небезпеці
1.	Японія	217	Полягає в злочинній бездіяльності, тобто особа залишає потерпілого в небезпечному для життя та здоров'я становищі. Потерпілим, згідно із цією статтею, визнається фізична особа, яка через малоліття, похилий вік, фізичні вади або хвороби не може піклуватися про себе
		218	Виражається в бездіяльності, що полягає в залишенні напризволяще потерпілого особою, що зобов'язана була піклуватися про потерпілого, та не надала йому необхідної допомоги та турботи
		219	Полягає у скоєнні злочинних діянь, передбачених ст. 217–218 КК, що спричинили настання смерті або тілесні ушкодження потерпілому
2.	Південна Корея	ч. 1 ст. 271	Виражається в бездіяльності, що полягає у відмовлянні особи допомогти іншій, котра через малоліття, старість, хвороби не може собі допомогти, а винна особа мала обов'язок дбати та турбуватися про потерпілого
		ч. 2 ст. 271	Діяння, передбачене ч. 1 відносно близького родича винного по прямій лінії
		ч. 3 ст. 271	Діяння, передбачене ч. 1, що ставить під загрозу життя іншої особи
		ч. 4 ст. 271	Діяння, передбачене ч. 2, що ставить під загрозу життя іншої особи

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Суб'єкт залишення в небезпеці
1.	Японія	217	Загальний
		218	Спеціальний
		219	Загальний та спеціальний
2.	Південна Корея	271	Спеціальний

№ з/п	Країна	Стаття КК (параграф)	Суб'єктивна сторона залишення в небезпеці
-------	--------	----------------------	---

1.	Японія	217–219	Характеризується наміром по відношенню до самого діяння, до наслідків, що виникли; форма вини буде характеризуватися тільки необережністю
2.	Південна Корея	271	Характеризується наміром по відношенню до самого діяння, до наслідків, що виникли; форма вини буде характеризуватися тільки необережністю

№ з/п	Країна	Частина, стаття КК (параграф)	Покарання за залишення в небезпеці
1.	Японія	217	Позбавлення волі з примусовою фізичною працею на строк до 1-го року
		218	Позбавлення волі від 6-и до 7-и років з примусовою фізичною працею
		219	Покарання призначається залежно від виду завданих тілесних ушкоджень
2.	Південна Корея	ч. 1 ст. 271	Позбавлення волі на строк не більше 3-х років або штраф у розмірі не більше 5-и мільйонів вон
		ч. 2 ст. 271	Позбавлення волі на строк не більше 10-и років або штраф у розмірі не більше 15-и мільйонів вон
		ч. 3 ст. 271	Каторжні роботи на строк не більше 7-и років
		ч. 4 ст. 271	Каторжні роботи на строк не менше 2-х років

Що стосується позитивного для України досвіду встановлення кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, згідно із законодавством країн змішаної та далекосхідної правових систем, це насамперед необхідність закріплення на законодавчому рівні об'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці», не тільки життя, але й здоров'я особи, адже такий злочин, у тому числі особливо кваліфікований, передбачений ч. 3 ст. 135 КК України, може завдати тяжкої шкоди саме здоров'ю потерпілого.

Також позитивним для законодавства України у сфері кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці є запозичення досвіду країн змішаної та далекосхідної правових систем щодо встановлення такого виду покарання, як штраф. На наш погляд, цей крок є доцільним та виваженим, оскільки для кожної людини її матеріальний добробут займає в житті важливе місце. В умовах економічної кризи, масового безробіття та стрімкого росту цін, який поєднується зі зниженням купівельної спроможності населення, уведення покарання у вигляді стягнення певної грошової суми на користь держави (штрафу) за залишення в небезпеці надасть можливість більш ефективного виконання мети покарання — попередження вчинення подібних злочинів. Крім того, виплата певної грошової суми на користь держави буде причиною зменшення прибуткової частини заробітку особи, що вчинила злочин, унаслідок чого вона відчуватиме певні незручності, оскільки не зможе дозволити собі бажані матеріальні блага, які мала раніше.

Також слід зазначити, що введення штрафу як виду покарання за залишення в небезпеці матиме позитивний характер для держави взагалі, а саме для її бюджетної системи, оскільки грошові кошти від сплати штрафу будуть надходити до державного бюджету України, і які, головне, можна використовувати саме для покращення стану соціальної сфери держави — фінансування медичних закладів, закладів соціально-виховного характеру тощо, а також фінансування правоохоронних органів, судових установ і под.

Висновок. На наш погляд, дослідження та аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн є одним із напрямів більш глибокого та предметного дослідження національ-

ного законодавства, пошуку оптимальних кримінально-правових конструкцій, використання яких надасть можливість уникнути певних помилок та скористатися найкращим зарубіжним досвідом щодо удосконалення кримінально-правових норм, у тому числі тих, що встановлюють кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 320 с.
3. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и предисл. С. С. Беляева; перевод с дат. и англ. С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 230 с.
4. Уголовный кодекс Японии / науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева; перевод с япон. В. Н. Яремина. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 226 с.
5. Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева; перевод с корейского В. В. Верхоляка. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 242 с.

Пилипенко Евгения Алексеевна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОСТАВЛЕНИЕ В ОПАСНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ СТРАН СМЕШАННОЙ И ДАЛЬНЕВОСТОЧНОЙ ПРАВОВЫХ СИСТЕМ

Статья посвящена исследованию уголовной ответственности за оставление в опасности по законодательству стран смешанной и дальневосточной правовых систем, а также анализу объективных и субъективных признаков состава указанного преступления. Осуществлён сравнительный анализ видов наказания, применяемых к виновному в совершении оставления в опасности лицу в странах смешанной правовой системы (Дании, Швеции) и дальневосточной (Японии, Южной Кореи).

Ключевые слова: правовая система; оставление в опасности; уголовная ответственность; наказание

Pilipenko Evheniia Alekseevna,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4044-5421>

CRIMINAL LIABILITY FOR THE ABANDONMENT IN DANGER IN COUNTRIES OF MIXED AND FAR EASTERN LAW SYSTEMS

The article discloses the criminal liability for the abandonment in danger in countries of American and English law system and also the analysis of objective and subjective signs of the composition of abandonment in danger. A comparative analysis of the criminal responsibility and punishment for abandonment in danger in countries which belong to Mixed law family (Denmark, Sweden) and Far Eastern law family (Japan, South Korea).

The object of abandonment in danger in countries which belong to Mixed law family (Denmark, Sweden) and Far Eastern law family (Japan, South Korea) is the person's life and health, while in Ukraine one of the objects is only human life. In Sweden, abandonment in danger if it is committed intentionally, and in Denmark, Japan, South Korea it will be a crime if is committed inadvertently. In this regard, there are differences in the punishment appointment for abandonment in danger. In countries which belong to Mixed law family (Denmark, Sweden) and Far Eastern law family (Japan, South Korea), the object is human life and health, and in Ukraine only human life. Since abandonment in danger is a crime against human's life and health, and it can cause health damage in the form of bodily harm, borrowing the foreign experience in the scope of abandonment in danger is necessary for Ukraine.

Key words: law system; abandonment in danger; criminal liability; punishment

Надійшла до редколегії 28.01.2019

УДК 343.9.02

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-99-106>

Сорокіна Любов Володимирівна,

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0776-1246>

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Статтю присвячено кримінологічному аналізу особи злочинця, яка вчиняє корисливі злочини в соціально-економічній сфері, зокрема пенсійного забезпечення, та досліджено особу злочинця як елемент кримінологічної характеристики злочинів. У статті вперше комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу та узагальнення виявлено, описано особу злочинця, яка вчиняє корисливі злочини у сфері пенсійного забезпечення. Зроблено висновок про вагомості значення з'ясування глибинних мотивів, що лежать в основі поведінки людини, яка займає відповідальні посади й становище в державі, як у запобіганні злочинам у соціально-економічній сфері, так і в кадровій політиці.

Ключові слова: соціально-економічна сфера; пенсія; пенсійне забезпечення; злочини; кримінологічна характеристика; особа злочинця

Постановка проблеми. Особа злочинця є сукупністю інтегрованих у ній соціально значущих негативних властивостей, що сформувалися в процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми.

Необхідно враховувати, що навіть у такій специфічній сфері, як злочин людина діє в якості соціального суб'єкта. Отже, особа є індивідуальною формою буття суспільних відносин, а особа злочинця, як більш окреме явище — індивідуальною формою буття неблагополучних суспільних відносин.

Зрештою, це не означає, що злочинна поведінка є лише результатом негативних впливів зовнішнього середовища на людину, а вона сама в цьому бере участь. У злочинній поведінці відображені та генетично обумовлені задатки й схильності, темперамент, характер тощо [8, с. 24].

Зовнішні умови не безпосередньо породжують злочинну поведінку. Кожен індивід як особистість — продукт не тільки існуючих відносин, а й власного розвитку та самоконтролю. Одне й те ж за об'єктивними ознаками суспільне становище, по-різному сприйняте й оцінене особою, спонукає її до вчинення різних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вивчення особи злочинця, яка вчиняє корисливі злочини в соціально-економічній сфері, зокрема пенсійного забезпечення, значний внесок зробили такі вчені, як Ю. М. Антонян, М. І. Гернет, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, Н. М. Клейменов, О. Г. Колб, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецова, О. Г. Кулик, І. П. Лановенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, Г. М. Міньковський, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. І. Шакур та ін.

Водночас запобігання корисливим злочинам у соціально-економічній сфері, зокрема пенсійного забезпечення, повсякчас потребують доопрацювання та вдосконалення. Зазначене і зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є кримінологічний аналіз особи злочинця, яка вчиняє корисливі злочини в соціально-економічній сфері, зокрема пенсійного забезпечення. У статті досліджується особа злочинця як елемент кримінологічної характеристики злочинів. Проведено аналіз наукових досліджень формування кримінологічного вчення про особу злочинця як самостійної окремої кримінологічної теорії.

Завданнями статті є:

- розкриття системного підходу у використанні кримінологічної моделі особи злочинця, яка вчиняє корисливі злочини в соціально-економічній сфері, зокрема пенсійного забезпечення;
- висвітлення проблемних питань та закономірностей формування особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення;
- здійснення спроби формування надійної методологічної бази, необхідної для визначення закономірностей кримінальної та кримінологічної політики щодо здійснення індивідуальної профілактики особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат теорії протидії злочинам у цій сфері та особи злочинця, яка вчиняє корисливі злочини у сфері пенсійного забезпечення. Завдяки системно-структурному методу досліджено стан, структуру і визначено основні тенденції протидії злочинності у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Історико-правовий, порівняльно-правовий та логіко-нормативний методи використано для ретроспективного аналізу стану організації та здійснення запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу.

Система ставлення людини до різних соціальних цінностей і сторін дійсності, норм та інститутів, груп і под. залежить як від зовнішніх обставин, так і від внутрішніх станів.

Інакше кажучи, особа, яка вчинила злочини, повинна бути предметом кримінологічного пізнання, що має величезне практичне значення насамперед для запобігання злочинам.

Особливо слід відзначити наукову коректність у використанні поняття «особа злочинця». У прямому сенсі воно містить у собі певну психологічну або соціальну установку. Правильніше було б вживати більш точне словосполучення — «особа людини (індивіда), що вчинила злочин».

Зазначимо ще раз, що кримінологічне вивчення особи злочинця здійснюється, головним чином, для виявлення та оцінки тих її властивостей і рис, які зумовлюють злочинну поведінку, з метою її профілактики. У цьому виявляється єдність трьох ключових кримінологічних проблем: особи злочинця, причин і механізму злочинної поведінки, профілактики злочинів.

Однак особа злочинця є центральною в тому сенсі, що її кримінологічні особливості первинні, оскільки виступають джерелами, суб'єктивною причиною злочинних дій, а тому саме вони, а не дії й поведінка повинні бути об'єктом профілактичних зусиль. Те, що ці внутрішні особливості можуть призвести до вчинення злочинів, складає сутність суспільної небезпеки особи злочинця, а сама злочинна поведінка — похідне від них.

Наведене вище, звісно, аж ніяк не означає ігнорування зовнішніх соціальних факторів, необхідності вивчення та врахування їх. По-перше, криміногенні риси особи формуються під впливом указаних факторів. Однак «закріплені» в особі, вони перетворюються на самостійну силу, применшувати значення якої не варто. По-друге, учинення злочину може сприяти, навіть провокувати на це ситуаційні обставини, зовнішнє середовище. Злочин є наслідком реалізації криміногенних особливостей особи, яка взаємодіє із ситуативними факторами.

Вивчення особи злочинця має будуватися та твердій правовій основі, тобто повинна вивчатися така особа, яка згідно із законом визнається суб'єктом злочину.

Проте слід вивчати не тільки тих, хто вже вчинив злочин, а й тих, чий спосіб життя, спілкування, погляди й орієнтації ще тільки свідчать про можливість учинення злочину.

Тобто у сфері кримінологічних інтересів знаходяться також і ті особи, поведінка яких має антигромадський характер.

Отже, предметом вивчення кримінології є не тільки особа власне злочинця, а й ті, хто може стати на злочинний шлях, що вкрай важливо для боротьби зі злочинністю. Вивчення цих питань допомагає розкрити причини злочинів і розробити ефективніші заходи щодо запобігання їм. Це, по-перше, формування особи злочинця у взаємодії з конкретною життєвою ситуацією до і під час вчинення злочину; по-друге, особа злочинця в процесі здійснення правосуддя у зв'язку із вчиненням ним злочину; по-третє, особа злочинця в період відбування покарання.

Знання про особу злочинця є науковою теорією [9, с. 506–507; 4, с. 20–22]. По-перше, не просто сукупність або сума знань, а складно організована, систематизована, внутрішньо замкнута, логічно побудована і загалом несуперечлива система, що має свої принципи, ідеї, судження, факти та понятійний апарат. По-друге, ця область кримінології має у своєму розпорядженні перевірені практикою дані, може досить повно описати та пояснити причини й закономірності свого предмета пізнання. По-третє, теорія, що аналізується, відповідає вимогам мінімізації, тобто у своїй основі має мінімум вихідних ідей і понять. По-четверте, вона дає принципову можливість прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, розробляє методику такого прогнозування. По-п'яте, справжня теорія служить підставою для численних практичних пропозицій і рекомендацій, які широко використовуються у здійсненні запобігання злочинам і виправлення злочинців.

Вибіркові кримінологічні дослідження та статистичні дані свідчать про те, що серед злочинців, які вчиняють злочини у сфері пенсійного забезпечення, більше жінок, ніж чоловіків. Жінок-розкрадачів порівняно більше серед працюючих у соціально-бюджетній сфері, системі торгівлі, легкій і харчовій промисловості [2, с. 76]. Серед тих, хто вчинив посадові злочини та розкрадання майна замаскованими способами, переважають злочинці старші 40 років.

Серед злочинців чимало осіб з яскраво вираженою індивідуальністю, лідерськими здібностями, великою заповзятливістю та ініціативою. У сфері боротьби зі злочинністю значення індивідуальності визначається необхідністю поліпшення індивідуальної профілактики, індивідуалізації кримінальних та інших покарань, індивідуального підходу й виправлення злочинців.

Часто ці злочини вчиняються внаслідок впливу колег, групи, де й формуються установки та ціннісні орієнтації, які містять у собі способи вирішення життєвих ситуацій і проблем. Це дуже важливий момент, оскільки не завжди є протиправними самі мотиви й цілі поведінки, такими частіше є способи реалізації мотивів і досягнення мети.

Наприклад, протиправне не саме прагнення розбагатіти, а те, яким способом отримують бажані кошти. Кримінально караним способом отримання коштів може навчити і близьке оточення, але частіше це робить саме група, до якої належить той чи інший працівник установи [5, с. 92–93]. Настрої та думки, що панують у групі, часто передаються її членам.

Ураховуючи наведені дані, можна сказати, що особа злочинця відрізняється від особи законослухняного громадянина негативним змістом морально-нормативної системи та стійкими психологічними особливостями, поєднання яких має криміногенне значення й специфічне саме для злочинців. Ця специфіка їхнього морально-психологічного образу є однією з передумов для вчинення ними злочину, що не є психологізацією причин злочинності, оскільки моральні особливості формуються під впливом тих соціальних відносин, у які був включений індивід, тобто мають соціальне походження.

Якщо говорити про потреби людини, то цей процес можна уявити у вигляді елементів, які послідовно пов'язані між собою: потреби людини — її можливості — ціннісні орієнтації — мотиви поведінки — життєва ситуація — прийняття рішення діяти — вчинок — результат [3, с. 89].

До потреб належать так звані проблемні ситуації, які можна визначити як сукупність обставин, що потребують негайного вирішення.

Що може стати причинами проблемних ситуацій?

По-перше, перед суб'єктом виникають такі життєві (поведінкові) завдання, які йому, залежно від тих чи інших причин, важко вирішити звичайними способами, що повсякденно використовуються.

По-друге, раніше існуючі можливості вирішення проблеми обмежені цими способами.

По-третє, з'являються нові можливості вирішення, у тому числі такі, що обходять соціальну норму і суперечать їй. Це, наприклад, труднощі матеріального характеру, сімейний або виробничий конфлікт, вибір службової кар'єри, політичні події, що змінюють життя людини.

Отже, особу злочинця можна визначити так: це людина, яка *вчинила злочин*, по-перше, унаслідок властивих їй психологічних особливостей, антигромадських поглядів, негативного ставлення до моральних цінностей і вибору суспільно небезпечного шляху для задоволення своїх потреб; по-друге, не виявивши необхідної активності щодо запобігання негативному результату [7, с. 127–128].

Потрібно зазначити, що кримінологію також цікавить типологія особи корисливих злочинців за характером злочинних дій: розтратники, шахраї, розкрадачі, особи, які вчиняють злочини у сфері фінансової та економічної діяльності. Такі засуджені в 44 % випадків уважали, що вчинені ними діяння несправедливо віднесені до числа злочинів; 48 % — що за вчинення ними злочину встановлені надмірно суворі покарання; 4 % — були готові вчинити злочин навіть у разі неминучого притягнення до кримінальної відповідальності.

Пізнання властивостей особи суб'єктів корупційної діяльності являє особливий і підвищений інтерес у кримінологічно-психологічному плані. При цьому очевидно, що особа корупціонера істотно відрізняється від особи інших злочинців.

Колись до підкупу або продажності були більше схильні державні службовці, за ними — працівники торгівлі, що було закономірно для того часу. З переходом до ринкових відносин підкуп або продажність «увійшли» у нові сфери діяльності — соціально-бюджетну, банківську систему, земельних відносин, приватизації тощо.

У боротьбі зі злочинами у сфері пенсійного забезпечення, як і в будь-якій іншій, необхідно враховувати специфіку її суб'єктів. Однак складанню кримінологічної характеристики суб'єктів злочинів у цій сфері ставав на заваді високий ступінь латентності таких злочинів.

На основі проведеного анкетування серед пенсіонерів, інтерв'ювання працівників органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, та вивчення кримінальних проваджень структуру особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення розглянуто за такими критеріями, як:

- 1) соціально-демографічні, у числі яких необхідно виділити статеві характеристики, сімейний стан;
- 2) рівень освіти та професіоналізму;
- 3) моральні якості особи;
- 4) психологічні особливості особи злочинця;
- 5) займане службове становище.

Вивчення особи та поведінки суб'єктів у кримінальних провадженнях дозволило встановити їхні соціально-демографічну та соціальну характеристики. Встановлення соціально-особистісних характеристик (стать, вік, соціальний стан, матеріальне становище, національність тощо) злочинців необхідне для складання кримінологічного портрета злочинця у сфері пенсійного забезпечення.

Соціальний статус злочинців визначають класифікаційною ознакою у досліджуваній сфері, тому правопорушників можна розділити на такі категорії:

- пенсіонери або особи, які претендують на отримання пенсії;
- службові особи;
- треті особи, що сприяють незаконному отриманню пенсій.

Говорячи про злочини у сфері пенсійного забезпечення, уважаємо обов'язковим їх розмежування на посадових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, і посадових осіб підприємств, установ і організацій, що видають документи для призначення пенсії.

При цьому, видаючи документи для призначення пенсії з неправдивими відомостями, посадові особи підприємств, організацій і установ частіше діють із корисливих мотивів, а посадова особа органу, що здійснює пенсійне забезпечення, призначає за такими документами пенсію, головним чином, через недбалство, тому що у випадку ґрунтовного вивчення наданих документів, а за потреби, їхньої перевірки незаконного призначення пенсії можна уникнути. В окремих випадках не виключається і користь із цього боку.

Для встановлення соціального статусу правопорушників у галузі пенсійного забезпечення необхідно з'ясувати їхню вікову характеристику, зокрема в аспекті соціально-психологічних властивостей певного віку.

Важливими елементами такої характеристики є переконання та ціннісні орієнтації, мотивація поведінки й спрямованість особи взагалі, ставлення до виконання службових обов'язків.

Не менш важливе значення в характеристиці особи злочинця має освітній рівень. Близько 70 % злочинців мають вищу освіту. До того ж освітній рівень, сприяючи інтелектуальному розвитку людини, не перешкоджає виникненню в неї установок антигромадської спрямованості.

У мотиваційній сфері переважають матеріальні потреби, які мають безліч градацій. Являючись рушійною силою кримінальної активності, користь виявляється в прагненні людини задовольнити матеріальні потреби. У системі корисливої мотивації злочинців у сфері пенсійного забезпечення необхідно виділити кілька її видів, зокрема споживацьку, престижну, паразитну, службову, легковажну, сімейну [1, с. 235].

Особливе значення має соціальне середовище особи:

а) наявність у ньому осіб з високим рівнем матеріального добробуту, а тим більше досягнутого за рахунок корупційної та іншої кримінальної діяльності;

б) матеріально забезпечене середовище в умовах розвитку особи та різке зниження цієї забезпеченості надалі. Прагнення до матеріальної забезпеченості може спровокувати обрання злочинного варіанту розв'язання проблеми;

в) спрямованість до стандартів заможного життя, а отримувана заробітна плата не сприяє цьому;

г) наявність дорогих звичок та інтересів.

За ступенем суспільної небезпечності особи та її кримінальної активності можна виділити такі типи особи у зазначеній сфері:

1) активні антисоціальні — особи зі стійкою антисоціальною злочинною установкою;

2) асоціальні — злочинці з нестійкою установкою, яких легко залучити до злочинної діяльності за допомогою матеріальної вигоди;

3) ситуативні — особи, суспільна небезпека яких недостатньо виражена, але вони надзвичайно залежні від ситуації, у яку потрапляють досить часто.

Для складання психологічної характеристики особи злочинця у цій сфері визначальними є типи темпераменту:

1) сангвінічний;

2) флегматичний;

3) холеричний;

4) меланхолійний [10, с. 127].

Злочинцеві вказаної сфери характерні флегматичний та сангвінічний типи темпераменту, з огляду на умови діяльності в пенсійній системі. Особи із зазначеними типами темпераменту належать до антисоціального типу. Злочинцям-сангвінікам властива швидкість та обдуманість прийнятих рішень; їх вирізняє з-поміж інших рішучість і сміливість. Злочинці-флегматики мають усвідомлену рішучість та сміливість, проте ці якості в них сильні тільки під час виконання тих завдань, до яких вони спеціально готувалися. До асоціального типу

належать злочинці-холерики. Холерики виявляють неусвідомлену рішучість та сміливість, водночас вони можуть відчувати непідзвітний, а тому особливо сильний страх. Злочинців-меланхоліків зараховують до третього типу — ситуативного. Їхні рішучість та сміливість є короткочасними і виявляються лише під час подолання значних перешкод.

Отже, період переходу до ринку характеризується, крім наявності корупції в традиційно криміногенних галузях народного господарства, і активною криміногенною поразкою новостворюваних і різноманітних сфер діяльності. При цьому слід мати на увазі, що невиявленими залишаються більшість корупціонерів. Більш того, як свідчить досвід, як правило, до кримінальної відповідальності бувають притягнуті корупціонери нижчого і дуже рідко середнього рівня.

Корупцію, як відзначають провідні кримінологи [6, с. 111], сьогодні слід розглядати як певний стійкий сектор кримінального ринку — обігу того, що прямо заборонено законом, або обігу з порушенням певних спеціальних норм і правил. Причини цього явища ми бачимо в такому:

- 1) перетворення корупції в головний інструмент просування та закріплення на державно-службовому терені;
- 2) недосконалість чинного законодавства щодо запобігання корупції і про відповідальність за корупційні злочини;
- 3) утвердження корупції в якості загального способу життя більшої частини населення;
- 4) зростання професіоналізму в діяльності злочинних співтовариств, учасниками яких нерідко вчиняються корупційні злочини.

Корупціонерів важко виявляти ще й тому, що кримінальній відповідальності підлягають як вони самі, так і особи, що їх підкупили. І ті, й інші зацікавлені зберігати свою злочинну діяльність у таємниці, протидіючи розслідуванню в найрізноманітніших формах.

Виявлення та вивчення мотивів злочинної поведінки, розробка типології особи корупціонера важливі не тільки для розслідування корупційних злочинів, а й для вирішення завдань профілактики корупційної злочинності.

Розробка типології особи корупціонера у сфері пенсійного забезпечення необхідна передусім для того, щоб наочно представляти те місце, яке займає особа корупціонера в типології особи злочинця загалом.

Саме за цим критерієм доцільно виділити такі основні типи особи корупціонера, як корисливий, престижний та ігровий.

Корупціонер корисливого типу послідовно, цілеспрямовано й постійно прагне щонайперше задоволення своїх, головним чином, матеріальних потреб; збільшення та збереження особистого добробуту, використовуючи для цього всі наявні в нього можливості: посадове становище, владні повноваження, вигідні стосунки і под.

Для престижного типу характерне прагнення не стільки забезпечити себе матеріально, скільки за допомогою кримінальних грошей створити й постійно підтримувати свій особистий статус, імідж. Для цього він легко використовує фінансові та інші резерви, здобуті в результаті злочинної, корупційної діяльності.

Для ігрового типу важливі насамперед не гроші, а сам процес реалізації влади. Для цього він прагне створити для себе максимально комфортні умови та можливості, звичайно ж, порушуючи закон. Таким чином він «йде до влади».

Висновок. Отже, виділення будь-яких типів злочинців має умовний характер. Разом з тим, з'ясування глибинних мотивів, що лежать в основі поведінки людини, яка займає відповідальні посади та становище в державі, може надати істотну допомогу як у запобіганні злочинам у соціально-економічній сфері, так і в кадровій політиці.

Загальноновизнаною на сьогодні є теза про те, що ніяке багатство або підвищення рівня оплати праці чиновників, співробітників правоохоронних органів та інших працівників виконавчих органів державної влади не може служити надійною гарантією від корупції, якщо в них відсутні державно-патріотична, професійна й моральна установки на рівні індивідуальної свідомості, що перешкоджають усіляким спокусам. Пошук, заклик і орієнтування на

людей з необхідними позитивними установками і є головне завдання суспільства та держави.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование: монография. Москва: Норма: Инфра-М, 2010. 368 с.
2. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. Н. Личность корыстного преступника: учеб. пособие. Томск: изд-во Томского ун-та, 1989. 160 с.
3. Барановский Н. А. Социальные и личностные детерминанты отклоняющегося поведения: учеб. пособие. Минск: Ин-т социологии НАН Беларуси, 1993. 142 с.
4. Коваленко В. В. Особистість «економічного» злочинця. *Міліція України*. Київ, 2004. № 2. С. 20–22.
5. Кваша О. Лідерство в кримінальній групі. *Право України*. 2001. № 8. С. 92–95.
6. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.
7. Методика криминологічного аналізу злочинності в Україні: навч. посіб. / О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 192 с.
8. Рубинштейн С. Л. О личностном подходе. *Психология личности в трудах отечественных психологов*: хрестоматия. Санкт-Петербург, 2000. С. 24–27.
9. Українська криминологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків — Київ: Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ; Криминол. асоц. України. Харків: Золота миля, 2017. 804 с.
10. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. Москва: Изд. центр «Академия», 2003. 288 с.

Сорокина Любовь Владимировна,

соискатель

(Национальная академия внутренних дел, г. Киев)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0776-1246>

ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА, СОВЕРШАЮЩЕГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Статья посвящена криминологическому анализу личности преступника, совершающего корыстные преступления в социально-экономической сфере, в частности пенсионного обеспечения, и исследованию личности преступника как элемента криминологической характеристики преступлений.

В статье впервые комплексно, с использованием современных методов познания, учётом новейших достижений науки о праве на системном уровне анализа и обобщения установлена и описана личность преступника, совершающего корыстные преступления в сфере пенсионного обеспечения.

Сделан вывод о весомом значении выяснения глубинных мотивов поведения человека, который занимает ответственные должности и положение в государстве, как в предотвращении преступлений в социально-экономической сфере, так и в кадровой политике.

Ключевые слова: социально-экономическая сфера; пенсия; пенсионное обеспечение; преступления; криминологическая характеристика; личность преступника

Sorokina Lyubov Volodymyrivna,

Applicant

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0776-1246>

THE IDENTITY OF THE OFFENDER COMMITTING CRIMES IN THE FIELD OF PENSIONS

Purpose of the article is a criminological analysis of the identity of the offender committing acquisitive crimes in the socio-economic sphere, in particular, retirement benefits. The article examines the identity of the offender as an element of criminological characteristics of crimes. The analysis of the research of the formation of criminological theory of the identity of the offender as an independent separate criminological theory. As a classification feature, the social position held by the individual was taken into account, on the basis of which offenders are divided into categories: pensioners; officials; third parties contributing to the

commission of crimes and provided their characteristics. The features of the criminal offender are highlighted. The system of human relations to various social values and aspects of reality, norms and institutions, groups, etc. depends on both external and internal, personal circumstances. The person who committed the crimes must be the subject of criminological knowledge, and is of great practical importance, primarily for the prevention of crimes. Criminological study of the identity of the offender is carried out mainly to identify and evaluate those of its properties and qualities that give rise to criminal behaviour in order to prevent it. This shows the unity of the three key criminological problems: the identity of the offender, the causes and mechanism of criminal behaviour, crime prevention. However, the identity of the criminal is central in the sense that its primary criminological features are the sources, the subjective cause of criminal acts, and therefore it is they, and not actions and behaviour that should be the object of preventive efforts. The fact that these internal features can lead to the commission of crimes is the essence of the social danger of the identity of the criminal, and the criminal behaviour itself is a derivative of them. This, of course, does not at all mean ignoring the external social factors, the uselessness of studying and taking them into account. First, the criminogenic features of the face are formed under the influence of these factors. However, "fixed" in the face, they turn into an independent force, which should not be minimized. Secondly, the commission of a crime may contribute, even provoke situational circumstances, to the external environment. The crime is a consequence of the implementation of the criminal characteristics of the person, interacting with situational factors. Thus, the allocation of any types of criminals is conditional. At the same time, finding out the deep motives underlying the behaviour of a person holding a responsible position and position in the state can provide substantial assistance both in preventing crimes in the socio-economic sphere and in personnel policy.

The study of the identity of the offender must be built on a solid legal basis, i.e. the face of those who are legally recognized as the subject of the crime should be studied. However, it is necessary to study not only those who have already committed a crime, but also those whose way of life, communication, opinions and orientations only indicate the possibility of committing a crime. That is, those who commit other antisocial manifestations are also in the sphere of criminological interests. So, the subject of studying criminology includes not only the person of the actual criminal, but also those who can take the criminal path, which is extremely important for the fight against crime. Studying these issues helps uncover the causes of crime and develop effective measures to prevent them. First, the formation of the identity of the offender in conjunction with a specific life situation before and during the commission of the crime; secondly, the identity of the offender in the administration of justice in connection with the commission of a crime; thirdly, the identity of the offender in the period of punishment.

Key words: socio-economic sphere; pension; pension benefits; crimes; criminological characteristics; criminal identity

Надійшла до редколегії 18.02.2019

Розділ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98.06

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-107-112>

Войчишена Марина Вадимівна,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛІДКІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА ФАКТАМИ ОБІГУ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ

У статті розглянуто поняття наслідків вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовому та криміналістичному значенні, проаналізовано наукові дослідження і висновки щодо сутності даного поняття. Визначено поняття і зміст наслідків вчинення кримінального правопорушення як елемента криміналістичної характеристики. Досліджено взаємозалежності між наслідками вчинення кримінальних правопорушень та іншими елементами криміналістичної характеристики. Розглянуто суспільно небезпечні наслідки, які настають у результаті обігу порнографічних предметів, а саме деформацію суспільної моралі та психічного здоров'я населення.

Ключові слова: наслідки кримінального правопорушення; криміналістична характеристика; методика розслідування; суспільна небезпека; суспільна мораль; психічне здоров'я

Постановка проблеми. Наслідки вчинення кримінального правопорушення є кримінально-правовим поняттям, що розглядається науковцями як елемент складу кримінального правопорушення.

Більшість учених-криміналістів не виокремлюють наслідки вчинення кримінальних правопорушень як окремий елемент криміналістичної характеристики методики розслідувань, проте дана категорія потребує детального дослідження та аналізу. На нашу думку, необхідно розглянути зазначене поняття як елемент криміналістичної характеристики методики розслідувань кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане поняття розглядалось у наукових працях М. М. Клемпарського, В. В. Кузнецова, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, О. В. Одерія, І. Ф. Пантелеєва, А. В. Старушкевича, В. В. Тіщенко, Ю. Ж. Шайгородського та ін. У контексті методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності у сфері статевих відносин поняття наслідків вчинення кримінального правопорушення знайшло своє відображення в наукових працях А. В. Ландіної, В. О. Малярової, Д. Г. Паляничко, О. П. Рябчинської, С. В. Хільченка.

Метою цієї статті є визначення поняття і змісту наслідків вчинення кримінального правопорушення, аналіз наукових досліджень даного поняття; розкриття значення наслідків

вчинення кримінального правопорушення як елемента криміналістичної характеристики; визначення наявності взаємозалежностей між наслідками та іншими елементами криміналістичної характеристики та суспільно небезпечних наслідків, що настали в результаті обігу порнографічних предметів.

Виклад основного матеріалу. «Будь-який злочин тягне за собою небезпечні шкідливі наслідки, які виражаються в заподіянні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони» [1, с. 68]. Поняття наслідків кримінального правопорушення широко використовують у кримінально-правовому значенні, проте під час дослідження кримінального правопорушення в контексті криміналістичної характеристики методики розслідувань, можливо отримати необхідну для розслідування криміналістичну інформацію.

На думку В. О. Образцова, під злочинним результатом (наслідками злочину) в кримінально-правовому вченні про кримінальне правопорушення розуміють ті передбачені кримінальним законом зміни в навколишньому середовищі, які виникають під впливом дії або бездіяльності суб'єкта і належать до об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Ці наслідки прямо або побічно завдають моральну, фізичну, майнову шкоду громадянам, іншим охоронюваним законом відносинам [2, с. 37]. Незважаючи на це, В. О. Образцов, розглядаючи загальну характеристику об'єкта практичного пізнання в кримінальному судочинстві, виділяє наслідки кримінального правопорушення, що настали (або реально можливі), і причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) злочинця і наслідками вчиненого, як окремі елементи типової криміналістичної характеристики злочину об'єкта практичного пізнання [2, с. 30–31]. Отже, В. О. Образцов підкреслює значення наслідків не тільки в кримінально-правовій науці, а й у криміналістиці.

І. Ф. Пантелеев зазначає, що цей елемент об'єктивної сторони кримінального правопорушення має істотне значення для кваліфікації скоєного і визначення міри кримінальної відповідальності [3, с. 464]. Проте науковець зауважує на необхідності розгляду наслідків у криміналістичному значенні як складової криміналістичної характеристики, а саме: сукупність відомостей про типові реальні наслідки тієї чи іншої групи (виду) злочинів є необхідним елементом їхньої криміналістичної характеристики [3, с. 464].

І. І. Когутич розглядає наслідки вчинення кримінального правопорушення у взаємодії зі слідовою картиною та пов'язує їх зі змінами в навколишньому середовищі. Автор зазначає, що «наслідки у вигляді будь-яких матеріальних навколишніх змін (слідова картина), обумовлених злочином, виражені у фізичній матеріальній шкоді або ж відображені в матеріальній обстановці злочину (характерні сліди пошкоджень, викликані злочинними діями, їх локалізація і взаємозв'язок), і моральній шкоді, заподіяній злочином» [4, с. 547]. На нашу думку, поняття наслідків є ширшим, тому недостатньо розглядати його у взаємодії «наслідки — слідова картина — обстановка вчинення кримінального правопорушення».

Традиційно, криміналістичною характеристикою називається система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів [5, с. 16].

О. В. Одерій зазначає, що криміналістична характеристика «на сьогодні розглядається у двох значеннях: як теоретична основа формування методик розслідування окремих видів (груп) злочинів і як робочий інструментарій слідчого, котрий він використовує при розслідуванні конкретного злочинного вияву» [6, с. 53]. Не можливо не погодитись, адже криміналістична характеристика, на нашу думку, є підґрунтям побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. У ході дослідження та аналізу сукупності ознак кримінальних правопорушень певного виду формується криміналістична характеристика, на основі якої створюється криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень.

Класичною та загальноприйнятою вважається структура криміналістичної характеристики, яка, на думку професора А. Ф. Волобуєва, складається з таких 6 елементів: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб учинення злочину (підготовки, вчинення та приховування);

3) типові сліди злочину (або слідова картина); 4) характеристика особи потерпілого (жертви); 5) характеристика особи злочинця; 6) обставини вчинення злочину (зброя, місце, час та обстановка вчинення злочину) [7].

Так, О. В. Одерій, розглянувши дослідження науковців щодо структури криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля, включає до неї окремий елемент «механізм (спосіб) учинення злочину (що дозволить установити причинний зв'язок злочинної дії та шкідливих наслідків, які настали або можуть настати, джерело забруднення)» [6, с. 60].

Проаналізувавши погляди науковців щодо досліджуваного поняття, ми можемо дійти висновку, що наслідки кримінального правопорушення, як елемент криміналістичної характеристики, необхідно розглядати в сукупності з такими елементами, як спосіб вчинення кримінального правопорушення, особа правопорушника, обстановка та типові сліди правопорушення, що надасть можливість отримання повної криміналістичної інформації при розслідуванні. Дані про злочинні наслідки концентрують у собі важливу інформацію про мотиви й цілі злочину, про механізм і обстановку злочину, про злочинця та інші обставини злочину [8, с. 145].

Не можемо не погодитися з В. В. Тіщенко, який зазначає, що наслідки злочину включають у себе всі зміни, що сталися внаслідок дій особи щодо підготовки, скоєння та приховування злочину як у матеріальній обстановці, так і в психічній і фізичній сферах життя людей, що мали зіткнення певною мірою з даним злочином [8, с. 144]. Наслідки кримінального правопорушення — це моральна, фізична і майнова шкода, що завдається як окремим громадянам, так і охоронюваним державою суспільним відносинам і може бути виражена в змінах у матеріальній обстановці та типових слідах, а також викарбовуватися в пам'яті людини, залишати слід в її моральному та психічному стані.

Розглядаючи поняття наслідків, спричинених у результаті обігу порнографічних предметів, необхідно визначитися з об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301 КК України, до нього належать «певні суспільні відносини, які забезпечують основні принципи суспільної моральності у сфері статевих стосунків» [9, с. 33]. Таким чином, до об'єкта вищевказаних кримінальних правопорушень ми пропонуємо віднести дотримання принципів статевої моралі, сексуального і морального виховання дітей, психічне здоров'я громадян.

А. В. Ландіна зазначає, що «більш небезпечними, ніж саме вчинення зазначених у ст. 301 КК України злочинних діянь з порнографічними предметами, є наслідки, які можуть потягнути такі протиправні дії» [10, с. 137], а О. П. Рябчинська стверджує, що «суспільна небезпечність вказаного злочину полягає в публічності та не контролюваності розповсюдження порнографічних предметів» [11, с. 8]. Суспільна небезпечність дій, пов'язаних із розповсюдженням порнографічних предметів, полягає в тому, що вони є доволі серйозною формою порушення принципів статевої моралі, що спричиняє шкоду моральному вихованню людей шляхом створення викривленого уявлення, особливо у молоді, про міжстатеві стосунки як засіб незаконного збагачення [12, с. 622].

Законом України «Про захист суспільної моралі» визначено суспільну мораль як систему етичних норм, правил поведінки, що склалися в суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [13]. Значення в даному випадку мають моральні цінності, які склалися в суспільстві протягом століть, та суспільне здоров'я населення, яке сьогодні зазнає значного негативного впливу.

У результаті вчинення даного виду кримінальних правопорушень у суспільстві складаються хибні уявлення і поняття про сексуальні відносини, відбувається негативна зміна моральних засад про сексуальне виховання і гідну поведінку. Як зазначає О. П. Рябчинська, «під впливом розповсюдження порнографічних предметів створюється викривлене уявлення про інтимні стосунки між статями, що особливо негативно відбивається на свідомості неповнолітніх» [11, с. 8].

В. О. Малярова вказує на те, що «ціна злочинності проти моральності принципово не може бути виміряна у грошовому еквіваленті, адже завдає непоправних збитків генофонду нації: діти та молодь найбільш вразливі до деформаційних процесів ціннісної системи координат, зазнають як психологічної, так і фізичної шкоди» [14, с. 10]. Не можливо не погодитись, адже даний вид кримінальних правопорушень залишає відбиток на психічному здоров'ї населення, при чому ставить під загрозу моральний та психологічний розвиток дитини, спотворює уявлення дітей про гідну поведінку і моральність. «Найзгубнішими наслідками злочинних дій, пов'язаних із дитячою порнографією, є психологічні та фізичні травми дітей» [15, с. 94].

На думку Д. Г. Паляничко, «до наслідків злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, належать сліди, що доводять факт створення, виготовлення й поширення предметів дитячої порнографії, зокрема: 1) сліди та предмети, що доводять факт створення предметів дитячої порнографії; 2) сліди та предмети, що доводять факт виготовлення предметів дитячої порнографії; 3) сліди та предмети, що доводять факт поширення продукції дитячої порнографії» [15, с. 94].

На підставі вищезазначеного, доцільно визначити, що до структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень за фактом обігу порнографічних предметів входять: 1) предмет злочинного посягання; 2) особа правопорушника; 3) особа потерпілого; 4) знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) обстановка вчинення кримінального правопорушення; 6) типові сліди кримінального правопорушення; 7) наслідки вчинення кримінального правопорушення.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика — це сукупність взаємопов'язаних типових характеристик і ознак окремого виду кримінального правопорушення, отриманих у результаті аналізу багаторічної судової та слідчої практики, які мають взаємопов'язані властивості та в сукупності є моделлю кримінального правопорушення.

До основних елементів криміналістичної характеристики науковці відносять: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб учинення злочину (підготовки, вчинення та приховування); 3) типові сліди злочину (або слідову картину); 4) характеристику особи потерпілого (жертви); 5) характеристику особи злочинця; 6) обставини вчинення злочину (знаряддя, місце, час та обстановку вчинення злочину) [7].

Проаналізувавши розбіжні погляди науковців на структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у контексті специфічного виду кримінальних правопорушень щодо обігу порнографічних предметів, ми дійшли висновку, що ця категорія має містити такий елемент, як наслідки вчинення кримінального правопорушення, які включають в себе низький духовний рівень населення, погіршення морального та фізичного життя неповнолітніх, деформацію суспільної моралі та психічного здоров'я населення, негативні зміни в моральному вихованні дітей та викривлення уявлень про сексуальні відносини і поняття про гідну поведінку, що завдає значної шкоди охоронюваним державою суспільним відносинам щодо дотримання суспільної моральності у сфері статевих стосунків.

Список використаних джерел

1. Клемпарський М. М. Суспільно небезпечні наслідки у злочинах з формальним складом: кримінальні та кримінальні процесуальні аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 67–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2015_2_12 (дата звернення: 07.03.2019).
2. Криминалистика / под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Образцова. Москва: Юристь, 1997. 760 с.
3. Криминалистика: ученик / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. Москва: Юрид. лит., 1988. 672 с.
4. Когутіч І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ : Атіка, 2009. 888 с.
5. Криминалистическая характеристика преступления: учебное пособие / под ред. А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. Харьков: Юридический институт, 1985.

6. Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довілля: проблеми побудови та використання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 51–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2012_12_10 (дата звернення: 02.03.2019).
7. Волобуев А. Ф. Криміналістика. URL: <http://westudents.com.ua/knigi/424-kriminalstika-volobuv-af.html> (дата звернення: 05.03.2019).
8. Тищенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: монографія. Одеса: Юридична література, 2002. 360 с.
9. Науково-практичний коментар статей 300, 301 розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини Кримінального кодексу України / В. С. Березняк [та ін.]. Дніпропетровськ, 2012. 46 с. URL: <http://dduvs.in.ua/biblioteka/biblioteka-studenta-dduvs/pidruchniki-posibniki/naukovo-praktychnyj-komentar/> (дата звернення: 28.02.2019).
10. Ландіна А. В. Охорона моральності за Кримінальним кодексом України: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. 204 с.
11. Рябчинська О. П. Борьба с розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.К., 2005. 848 с.
13. Про захист суспільної моралі: закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 02.03.2019).
14. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків: Діса плюс, 2013. 422 с.
15. Паляничко Д. Г. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-1. Том 4. С. 91–95. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_4/20.pdf (дата звернення: 01.03.2019).

Войчишена Марина Вадимовна,

аспірант

(Донецький юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛЕДСТВИЙ СОВЕРШЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПО ФАКТАМ ОБОРОТА ПОРНОГРАФИЧЕСКИХ ПРЕДМЕТОВ

В статье рассмотрено понятие последствий совершения уголовных правонарушений в уголовно-правовом и криминалистическом смысле, проанализированы научные исследования и выводы относительно значения данного понятия. Определено понятие и содержание последствий совершения уголовного правонарушения как элемента криминалистической характеристики. Исследована взаимозависимость между последствиями совершения правонарушений и другими элементами криминалистической характеристики. Рассмотрены общественно опасные последствия, которые наступают в результате оборота порнографических предметов, а именно: деформация общественной морали и психического здоровья населения.

Ключевые слова: последствия уголовного правонарушения; криминалистическая характеристика; методика расследования; общественная опасность; общественная мораль; психическое здоровье

Voichyshena Maryna Vadumyvna,

postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF THE CONSEQUENCES OF CRIMINAL LEGAL EXECUTION ON THE FACTS OF COVER OF PORNOGRAPHIC SUBJECTS

The article deals with the concept of the consequences of a criminal offense in the criminal-legal and forensic sense, analyzes the scientific research and conclusions about the meaning of this concept. The concept and content of the consequences of committing a criminal offense as an element of forensic characteristics are defined. The interdependence between the consequences of criminal offenses and other elements of forensic characteristics such as the method of committing a criminal offense, the person of the offender, the situation and typical traces of the offense are investigated. Considered the socially dangerous consequences that result

from the circulation of pornographic subjects, namely deformation of public morality and mental health of the population. The concept of the consequences of a criminal offense is widely used in the criminal law sense, but when detecting it as the forensic description part of the methodology of investigation it is possible to obtain the necessary forensic information to detect. Most criminal scientists do not distinguish the consequences of committing criminal offenses as a separate element of the forensic description of the investigative technique, but this category needs detailed research and analysis. The consequences of a criminal offense are expressed in the form of moral, physical and property damage that affect both individual citizens and the state protected by social relations and can be expressed in changes in the material conditions and typical tracks. As well as copied in the memory of a person, to leave the mark in his moral and mental condition. The consequences of committing criminal offenses on the facts of the circulation the pornographic subjects should be considered low spiritual level of the population, the deterioration of moral and physical life of minors, deformation of public morality and mental health of the population, negative changes in the moral children's education and distortion of representations about sexual relations and the concept of decent behavior, which causes the significant damage to public relations by the State under guard with respect to the observance of public morality in the field of sexual relations.

Key words: *consequences of a criminal offense; forensic characteristics; methods of investigation; social danger; public morality; mental health*

Надійшла до редколегії 16.02.2019

УДК 393.98

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-113-119>

Волобоев Артур Олегович,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7138-5847>

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ ТА БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ¹

Статтю присвячено аналізу та узагальненню результатів наукових досліджень та правозастосовної практики щодо організації і планування розслідування незаконного поведження зі зброєю та бойовими припасами. Аргументовано вагоме значення організаційно-практичної моделі розслідування досліджуваного кримінального правопорушення. Здійснено аналіз складових елементів організації і планування. Визначено наявність умов, що впливають на якість розслідування. Наголошено на кваліфікованому підході проведення організації і планування діяльності слідчого для швидкого розкриття кримінального правопорушення.

Ключові слова: організація; планування; незаконне поведження зі зброєю та бойовими припасами; діяльність слідчого; взаємодія; організаційно-практична модель розслідування

Постановка проблеми. Цілеспрямована діяльність слідчого з розкриття кримінального правопорушення не може бути ефективною без належного упорядкування процесу розслідування за допомогою організації та планування. Планування, по суті, становить логічну основу організаційного процесу, що конкретизує та визначає основні структурні елементи такої діяльності, а організація є утворюючим початком розслідування, від своєчасності та якості якої створюються сприятливі умови для встановлення істини в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та планування ґрунтовно досліджували Р. С. Белкін, С. А. Величкін, Н. Б. Водянова, В. І. Гаєнко, А. І. Дерев'янка, Л. Я. Драпкін, В. Д. Зеленський, А. Н. Колесніченко, В. Є. Корноухов, А. М. Ларін, О. М. Литвінов, І. М. Лузгін, Г. А. Хань, Є. В. Цехомська, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін та ін. Значну увагу вчені-криміналісти приділяли їх співвідношенню, формулюючи організацію як сингуляр, що визначає різноманітність діяльності слідчого з принципу планування. Як наслідок, планування розслідування часто включають до організації як складовий елемент (частину). У даному питанні ми підтримуємо погляди Р. С. Белкіна, Л. П. Дубровицької, В. Д. Зеленського, В. Є. Коновалової, І. Ф. Пантелєєва та інших, які вважають планування більш вузьким поняттям, ніж організація. Разом з тим сьогодні досі відсутні теоретичні дослідження цих дефініцій у рамках розслідування незаконного поведження зі зброєю та бойовими припасами.

¹ Під зброєю та бойовими припасами автор розуміє тільки ручну вогнепальну зброю та бойові припаси до неї.

Метою цієї статті є висвітлення окремих теоретичних аспектів щодо організації та планування розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами з урахуванням сучасних реалій та потреб правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Поняття «організація» (англ. organization) походить від давньогрецького слова «органон», що позначає знаряддя або інструмент. Воно багатозначне і широко вживається в різних науках (філософії, математиці, економіці, соціології та ін.) і в практичній діяльності. Найчастіше «організація» трактується як: внутрішня упорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи); сукупність процесів або дій, що забезпечують досягнення цілей системи; об'єднання людей, спільна діяльність яких спрямована на реалізацію встановлених програм на основі певних правил і процедур. Тобто, це поняття означає об'єкт, властивості об'єкта та діяльність (процес) і вживається для позначення різних семантичних категорій: соціальної організації або інституту (статика) і процесу управління як упорядковуючої та свідомо координуючої діяльності (динаміка) [1]. Як правильно визначив Г. А. Хань, поняття «управління» відображає способи впливу на систему, «структура» — це статичний опис елементів і зв'язків системи, а поняття «організація» описує динамічну складову системи, спрямовану на виконання функцій координації і субординації [2, с. 98].

У криміналістичній літературі Р. С. Белкін одним із перших, не відходячи від етимологічного значення досліджуваного поняття, виділив рівні організації діяльності з розкриття, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень. На його думку, існують чотири рівні організації розслідування кримінальних правопорушень, що характеризують її як збірне поняття [3, с. 147–148]. Всі рівні організації розслідування взаємодіють. Кожен із них певною мірою залежить від інших, визначаючи, своєю чергою, інші рівні. Сукупно вони утворюють організаційний процес системи розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 65].

Г. А. Туманов, здійснивши аналіз думок провідних учених-криміналістів щодо організації та управління, наголосив на абстрактно-логічному, конкретно-логічному, управлінсько-організаційному, організаційно-управлінському та спонтанно-організаційному підходах вчених. Залежно від цих підходів, організація — частина управління; організація — функція управління; управління потребує організації. На думку автора, організація та управління — це близькі, але різні поняття. Г. А. Туманов відмічає, що організація — це діяльність зі створення структури впорядкованості об'єкта [5, с. 38–45].

Схожу думку висловив і В. Д. Зеленський. Автор зробив акцент впливу управління на організації розслідування. Запропоновані автором тези змістовно розширили описані Р. С. Белкіним рівні організації, що стало й підґрунтям для виокремлення ним підрівнів організації в територіальному та структурному планах [4, с. 60–65].

В. О. Олішевський згрупував розуміння досліджуваного терміну, у результаті чого дійшов висновку, що сьогодні існуючі в криміналістичній науці визначення «організація розслідування» поділяються на два концептуальні підходи: 1) організація розслідування кримінальних правопорушень — це забезпечення розслідування; 2) організація розслідування кримінальних правопорушень — це створення структури розслідування. Сам автор визначає організацію розслідування кримінальних правопорушень як допоміжну до розслідування діяльність, що здійснюється шляхом упорядкування елементів розслідування та створення сприятливих для нього умов [6, с. 78–79].

Зазначені вище погляди свідчать про загальну тенденцію: «організація — постійно діючий фактор, іманентно властивий діяльності з боротьби зі злочинністю» [7, с. 31]. У соціальній діяльності організація та управління пов'язані діалектичним взаємозалежним процесом із формуванням структури системи, її упорядкування та реалізації через управління. Організація розслідування — це супутня діяльність з упорядкування шляхом визначення основних структурних елементів, що створює умови для методики розслідування та її реалізації в практичній діяльності.

Що стосується елементів організації розслідування, то слід зазначити найбільш правильну, на наш погляд, позицію, що належить В. Д. Зеленському, який виокремлює цільовизначення, планування та якісні умови, акцентуючи увагу на керівництві розслідуванням, що охоплює взаємодію слідчого з іншими учасниками розслідування [4, с. 155]. Фактично ці ж елементи, певною мірою, виокремлювалися й іншими авторами. Головна відмінність судження В. Д. Зеленського від опонентів полягає у виокремленні цільовизначення, що робить розслідування системно-орієнтованим. Значення цього організаційного елемента полягає в тому, що цільовизначення разом із плануванням фактично становлять «інтелектуальну частину організації розслідування кримінального правопорушення» [8, с. 7], і з цим варто погодитись. Всі вказані елементи мають рівне організаційне значення і взаємодоповнюють один одного.

У ході дослідження нами встановлено, що організацію розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами в практичній діяльності сприймають як типову модель, що складається з вивчення вихідної інформації про обставини скоєного кримінального правопорушення, висування версій, формування цілей та планування розслідування. Тобто, передусім якість і результативність такого розслідування залежить від об'єму вихідної та першочергової інформації, на підставі якої відбувається процес побудови діяльності слідчого в кримінальному провадженні.

Версія, як засіб пізнання, є інструментом для визначення цілей розслідування та передумовою для планування, що орієнтує слідчого в процесі збору, дослідження й оцінки доказів.

Цілі формуються шляхом аналізу обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні. Виявлення та дослідження інших, проміжних, обставин (наприклад, встановлення місцезнаходження винної особи, її затримання) конкретизують окремі завдання розслідування. Ці завдання зумовлені тактикою провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а саме: визначенням їх цілей, організації й тактики проведення.

Практика свідчить, що формування цілей та окремих завдань розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами залежить від ряду умов для визначення структури розслідування, якості його провадження. До таких умов належать:

- знання слідчим особливостей криміналістичного механізму встановлення обставин скоєного кримінального правопорушення;
- уміння слідчого визначати тактичний напрям розслідування, керуючись об'ємом орієнтуючої інформації, доказами в кримінальному провадженні;
- наявність засобів криміналістичної техніки, матеріально-технічного забезпечення та необхідних сил для оперативного застосування;
- готовність слідчого до вибору і провадження відповідних дій і заходів, залежно від характеру слідчої ситуації на початковому та наступному етапах розслідування;
- поінформованість слідчого про учасників розслідування, форми їх співпраці, ступеня протидії зі сторони підозрюваного та інших зацікавлених осіб.

Планування полягає у визначенні слідчим найбільш ефективних способів та засобів вирішення завдань розслідування в оптимальні строки [9, с. 87]. Матеріальним вираженням цього процесу є письмовий план розслідування в кримінальному провадженні. Однак, як слушно зауважив О. Резван, планування може і не зводитися до складання письмово формалізованого документа. Під плануванням слід розуміти творчу, інтелектуальну діяльність, що починається з початку розслідування в кримінальному провадженні, встановлення обставин скоєного кримінального правопорушення і перевірки версій [10, с. 80].

Різні автори розглядають планування як розумовий процес, умови цілеспрямованої організації розслідування, пізнавальний процес, тактичний прийом, метод розслідування, метод організації. Не вступаючи в дискусію з провідними вченими-криміналістами, на наш погляд, планування розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припа-

сами є складним розумовим процесом слідчого з вибору способів, сил і засобів для успішного вирішення заздалегідь сформованих цілей, перевірки версій, визначення послідовності дій та заходів, їх змісту і строку виконання.

Найтипівіші недоліки планування такого розслідування пов'язані з:

- відсутністю організаційно-практичної моделі розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами;
- тактичними помилками під час збору доказів та первинної інформації, які спотворюють уяву про злочинну діяльність;
- відсутністю чітко окреслених цілей розслідування, поінформованості учасників розслідування, координації їхньої діяльності;
- спрощеністю алгоритму первинних дій (заходів), що зводиться до проведення огляду, призначення експертного дослідження та опитування осіб;
- відсутністю чіткого (деталізованого) алгоритму подальших дій (заходів), визначення часу їх проведення, конкретних виконавців, прямого зв'язку з версіями;
- порушенням послідовності проведення запланованих дій (заходів), часу їх проведення;
- не якісним налагодженням взаємодії між учасниками розслідування, залучення співробітників без досвіду роботи в таких розслідуваннях;
- відсутністю письмового плану розслідування (особливо при так званій «інформаційній різноманітності») або його несвоечасного складання; шаблонністю; недотриманням комплексності й системності; відсутністю індивідуального підходу планування;
- відсутністю практичного досвіду самого слідчого з оптимізації роботи в кримінальному провадженні, зокрема організації та планування розслідування.

Процес планування розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами складається з таких елементів: 1) аналіз слідчої ситуації; 2) вибір тактичного напрямку розслідування; 3) визначення сил і засобів; 4) складання письмово плану; 5) контроль виконання та корекція плану.

Практика свідчить, що для інсталяції діяльності в кримінальному провадженні, зокрема організаційно-управлінського аспекту, аналіз змісту слідчої ситуації вимагає від слідчого творчого, інтелектуального підходу. Оскільки інформація, що міститься в матеріалах кримінального провадження на початковому етапі розслідування, лише на 27 % відповідає дійсності. У зв'язку з цим слідчий повинен насамперед встановити її достовірність та реальність, тобто своєчасно приділити належну увагу визначенню: місця і часу проведення первинних слідчих (розшукових) дій (заходів); учасників дій та виконання ними конкретних функцій; кола і послідовності обставин, які підлягають з'ясуванню; дотримання прав, свобод і недоторканності осіб. Навіть більш обґрунтоване рішення основних питань організації роботи не забезпечує слідчому досягнення цілей розслідування, якщо первинні слідчі (розшукові) дії будуть проводитися ним неорганізовано, без плану і без належної взаємодії.

Визначившись зі слідчою ситуацією, слідчий планує хід розслідування та окреслює коло необхідних дій, що потребували б якомога менше сил та засобів для ефективного та швидкого розслідування даної категорії кримінальних правопорушень. Це один із відповідальних елементів планування. Тому обрання тактичного напрямку розслідування передбачає визначення оптимального алгоритму дій, його внутрішньоструктурної послідовності, строків, місця проведення та кола виконавців.

На початковому етапі розслідування, що характеризується інформаційною недостатністю, напрямків розслідування може бути декілька [11, с. 7]. Проте найбільш часто плануються та використовуються:

- слідчі (розшукові) дії, зокрема огляд місця події (49,2 %), особистих речей затриманого (18,9 %), документів (5,7 %); вилучених нелегальних об'єктів озброєння (87,3 %); об-

шук (30,4 %); допит свідків (94,1 %), спеціалістів (13 %) та інших осіб, яким відома інформація, що має значення для кримінального провадження (16,1 %); освідування особи (4,9 %); призначення експертного дослідження вилучених об'єктів озброєння (98,7 %);

– оперативно-розшукові заходи, зокрема обстеження місця події (41,3 %); дослідження речей (15,1 %) та документів (2,1 %); збір зразків для порівняльного дослідження (0,9 %); опитування (79,5 %); наведення довідок (37,8 %); ототожнення особистості винного (37,6 %); отримання письмових довідок, актів, копій документів (46,4 %).

Слід зазначити, що в більшості випадків (78,9 %) розслідування здійснюється в некофліктній ситуації з мінімальним рівнем протидії, де слідчий є єдиним виконавцем. В інших випадках, за наявності дефіциту орієнтуючої та доказової інформації, ускладнення розслідування, виявлення додаткових епізодів злочинної діяльності, зокрема й сукупності однорідних, різнорідних та незакінчених кримінальних правопорушень, слідчий персоніфікує діяльність учасників розслідування та налагоджує з ними взаємодію з метою оптимізувати роботу в кримінальному провадженні. Для цього створюються слідчі (9,5 %) або слідчо-оперативні групи (18,6 %).

Найбільш ефективні, водночас найпопулярніші, форми взаємодії, притаманні розслідуванню незаконного поведіння зі зброєю та бойовими припасами:

– спільне планування (розслідування кримінального правопорушення; конкретних СРД та НСРД; вироблення стратегії й тактики отримання інформації оперативним шляхом);

– оперативне супроводження під час досудового розслідування;

– постійний обмін інформацією;

– сприяння в проведенні окремих СРД;

– виконання доручень слідчого щодо проведення оперативно-розшукових заходів та реалізації НСРД;

– спільна організація та проведення тактичних операцій або комбінацій.

Водночас відмічається доволі неоднозначна позиція слідчих щодо складання письмового плану розслідування незаконного поведіння зі зброєю та бойовими припасами. Більшість із них проводять досудове розслідування механічно за типовим алгоритмом дій, що сформований на багаторічному власному досвіді та вимогах слідчої практики. Інші складають план розслідування тільки або за окремими епізодами злочинної діяльності, або при розслідуванні складних, багатоепізодних кримінальних проваджень. У зв'язку з цим зазначимо, що незалежно від характеру, складності та об'єкта кримінального провадження, пов'язаного з незаконним поведінням зі зброєю та бойовими припасами, письмовий план повинен бути складений обов'язково. Винятком є брак часу на початковому етапі розслідування та необхідність терміново в найкоротші строки здійснити ряд першочергових дій (заходів), де слідчий може тимчасово обмежитись складанням усного плану. Наявність письмового плану допомагає слідчому більш ефективно розподілити свій час, визначити об'єм роботи в кримінальному провадженні, спрямовувати діяльність учасників розслідування, спостерігати за ритмом виконання запланованих дій (заходів) та аналізувати ситуацію з позиції додержання строків, необхідності зміни напрямку розслідування, підвищення організаційної складової.

Контроль за виконанням та корекція плану, як останній елемент планування, відбувається за фактичної реалізації запланованих дій та заходів. На цьому етапі слідчий повною мірою керує розслідуванням, конкретизує та координує дії учасників з кожного окремого пункту плану, концентрує увагу на збір необхідних відомостей. Забезпечуючи контроль, слідчий одночасно аналізує та оцінює наявну (отриману) інформацію, вносить необхідні корективи та інформує про це учасників розслідування.

Висновки. Наведене вище дає нам підстави стверджувати, що планування, як метод організації, є складним розумовим процесом слідчого щодо створення організаційно-практичної моделі розслідування незаконного поведіння зі зброєю та бойовими припасами. І

тільки при кваліфікованому проведенні планування та організації діяльності можливо раціонально розподілити робочий час, обрати напрям розслідування, визначити сили і засоби для швидкого та якісного досягнення результату — розкриття та розслідування кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Поняття організації. Навчальний матеріал «Основи менеджменту». URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-5412.html>. (Дата звернення: 05.03.2019).
2. Хань Г. А. Теоретичні засади планування та організації розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 221 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Изд. 2-е доп. Москва: Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
4. Зеленский В. Д. Теоретические вопросы организации расследования преступлений: монография. Краснодар: КубГАУ, 2011. 156 с.
5. Туманов Г. А. Организация как функция государственного управления. Советское государство и право. Москва, 1986. Вып. № 1. С. 38–45.
6. Олішевський О. В. Поняття організації розслідування злочинців. Боротьба зі злочинністю та забезпечення громадського порядку. Проблеми теорії та практики. Харків: ХНУВС, 2009. С. 75–79
7. Можаяева И. П., Степанов В. В. Организационные основы деятельности следователя по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений: монография. Москва: «Юрлитинформ», 2007. 152 с.
8. Цехомская Е. В. Организация криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2013. 23 с.
9. Литвинов А. Н., Степанюк Р. Л. Прогнозирование и планирование в криминалистике: монография. Москва: «ЮРКНИГА», 2004. 160 с.
10. Белкин Р. С. Криминалистика: учеб. пособие. М., 1959. 458 с.
11. Сергеев Л. А., Соя-Серко Л. А., Якубович Н. А. Планирование расследования: учеб. пособие. Москва, 1975. 116 с.

Волобоев Артур Олегович,

аспирант

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7138-5847>

ПЛАНИРОВАНИЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ НЕЗАКОННОГО ОБРАЩЕНИЯ С ОРУЖИЕМ И БОЕВЫМИ ПРИПАСАМИ

Статья посвящена анализу и обобщению результатов научных исследований и правоприменительной практики по организации и планированию расследования незаконного обращения с оружием и боевыми припасами. Аргументировано большое значение организационно-практической модели расследования исследуемого уголовного преступления. Проведен анализ составляющих элементов организации и планирования. Определены условия, влияющие на качество расследования. Сделан акцент на квалифицируемый подход проведения организации и планирования деятельности следователя для быстрого раскрытия уголовного преступления.

Ключевые слова: организация; планирование; незаконное обращение с оружием и боевыми припасами; деятельность следователя; взаимодействие; организационно-практическая модель расследования

Voloboev Arthur Olegovich,

aspyrant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7138-5847>

ORGANIZATION AND PLANNING OF INVESTIGATION OF UNLAWFUL HANDLING WITH WEAPONS AND AMMUNITION

Formulation of the problem. The deliberate activity of an investigator on disclosure of a criminal offense cannot be effective without properly ordered the investigation process through organization and planning. Planning, in essence, constitutes the logical basis of the organizational process, which specifies and defines the basic structural elements of such activity, and the organization is the beginning of the investigation, from the timeliness and quality of which favorable conditions are created for establishing the truth in criminal proceedings.

Analysis of the recent research and publications. The issues of organization and planning were adequately researched by leading criminologists. Considerable attention was paid to their correlation. As a consequence, planning of an investigation often involves the organization as an integral element (part). In this issue, we are in agreement with the opinion of scholars who consider planning a narrower notion than organization. At the same time, there are still no theoretical studies of these definitions as part of the investigation into the unlawful handling of weapons and ammunition.

The purpose of the article is to highlight some theoretical aspects of organization and planning of investigation into the unlawful handling of weapons and ammunition, taking into account current realities and needs of law enforcement practice.

The article analyzes and summarizes the results of scientific research and enforcement practice in organization and planning of investigation into the unlawful handling of weapons and ammunition. The significance of the organizational-practical model of investigation of the researched criminal offense is substantiated. An analysis of the constituent elements of organization and planning is carried out. The existence of conditions influencing the quality of the investigation has been determined. It is emphasized on the qualified approach of organization and planning of the investigator's activity for quick disclosure of the criminal offense.

Key words: *organization; planning; unlawful handling of weapons and ammunition; investigator's activity; interaction; organizational-practical model of investigation*

Надійшла до редколегії 16.03.2019

УДК 343.18

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-120-125>

Городецька Марина Сергіївна,

докторант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ЗА ТЕРИТОРІАЛЬНИМ КРИТЕРІЄМ ЩОДО ЗВЕРНЕНЬ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено визначенню предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження. Проведено аналіз кримінальних процесуальних норм та практики їхньої реалізації стосовно предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження. Виявлено недоліки врегулювання предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження.

Ключові слова: предмет відання; слідчий суддя; територіальна юрисдикція; підсудність; досудове розслідування; права людини

Постановка проблеми. Правильне визначення предмета відання лежить в основі встановлення «законного» суб'єкта кримінального провадження, зокрема такого суб'єкта досудового розслідування, як слідчий суддя. Визначення «законного» слідчого судді становить певні труднощі для уповноважених суб'єктів застосування кримінального процесуального права [1]. Для представників сторони захисту та для інших учасників кримінального провадження така невизначеність зростає в рази, що становить неабияку проблему, оскільки коли ми кажемо про правову визначеність, то насамперед ми маємо на увазі визначеність для простих громадян — учасників кримінального провадження, права та свободи яких мають бути захищеними в кримінальному процесі; учасників, яким саме і забезпечується доступ до суду, передумовою якого і є вказана правова визначеність. Тому визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження є актуальним питанням для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предмет відання в кримінальному провадженні досліджувався в роботах таких вчених-процесуалістів, як Р. Г. Ботвінов, І. В. Гловюк, А. Ю. Гнатюк, Ю. М. Грошевий, І. В. Єна, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, М. А. Погорецький, С. В. Пшенічко, О. Ю. Татаров та інших. Але слід зазначити, що вчені не акцентували увагу на визначенні предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження.

Метою наукового дослідження є визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження. З огляду на мету, слід виконати такі завдання: 1) провести аналіз положень кримінального процесуального законодавства та практики їхньої реалізації стосовно предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження; 2) виявити можливі недоліки регламентування предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм щодо звернень учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне процесуальне законодавство, хоча і неякісно, проте визначає правила територіальної підсудності слідчого судді щодо звернення

сторони обвинувачення. Однак щодо звернення сторони захисту територіальна підсудність звернень до слідчого судді визначена лише в деяких випадках. Так, статтею 147 КПК визначено звернення особи з клопотанням про скасування ухвали про накладення на неї грошового стягнення до того ж слідчого судді, суду, який виніс ухвалу про накладення грошового стягнення, а статтею 201 КПК визначено правило територіальної підсудності подання клопотання підозрюваного, обвинуваченого про зміну запобіжного заходу до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Інші випадки подання звернення не врегульовані.

Окремо слід розглянути процедуру оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. Відповідно до ч. 1 ст. 306 КПК України, скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 КПК. У вказаних статтях, до яких відсилає нас ця норма, територіальний предмет відання суду, слідчого судді не регламентовано. Щодо судового розгляду предмет відання суду за територіальним критерієм урегульовано ст. 32 «Територіальна підсудність», у якій встановлено правило визначення предмета відання суду передусім за місцем вчинення кримінального правопорушення, а у разі неможливості встановлення такого місця — за місцем закінчення досудового розслідування. При цьому вказана норма встановлює додаткові правила щодо кримінальних проваджень, які містять кілька епізодів злочинної діяльності. Також окремо розписано територіальну підсудність щодо кримінальних правопорушень, які розслідуються детективами Національного антикорупційного бюро України (далі — НАБУ). При цьому зазначено, що предмет відання суду має обов'язково територіально відрізнятись від місцезнаходження підрозділу НАБУ, який здійснював розслідування. Тобто це правило є протилежним звичному — «за місцем знаходження органу розслідування», яке пунктиром проходить крізь кримінальні процесуальні норми. Отже, можна зробити висновок, що в ході оскарження рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування предмет відання слідчого судді за територіальним критерієм має визначатись за місцем вчиненого кримінального правопорушення. Але впевнено заявляти про обґрунтованість та вичерпність такого висновку не можна. Законодавець не надає прозорих правил вказаної процедури оскарження в частині визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм, що залишає місце для сумніву і, зрозуміло, для помилки. Остання у вказаній процедурі має цілком визначені процесуальні наслідки у вигляді повернення поданої скарги, якщо скарга не підлягає розгляду в цьому суді, згідно з ч. 2 ст. 304 КПК. Але як особа може знати точно, до якого саме суду звертатися, зважаючи на таку нечіткість законодавства?

На проблемні питання визначення територіальної підсудності в кримінальному процесі звертають увагу юристи, які ведуть практичну діяльність у галузі кримінального процесу зі сторони захисту. Так, на VIII Форумі Асоціації адвокатів України з кримінального права та процесу представник адвокатського об'єднання «Скляренко, Сидоренко та партнери» Андрій Тригуб підкреслив, що, незважаючи на визначене у ст. 132 КПК України загальне правило під час подання клопотання про обрання заходів забезпечення кримінального провадження щодо визначеної підсудності місцевих судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться орган досудового розслідування, деякі питання залишились поза межами правового регулювання. Між іншим, А. Тригуб наголошує на такому питанні: куди подавати скаргу на бездіяльність прокурора, якщо такий прокурор знаходиться в межах територіальної юрисдикції одного суду, а орган досудового розслідування — в іншому районі? Тут же автор пояснює, що судова практика в цьому випадку схиляється до територіальної юрисдикції суду за місцезнаходженням прокурора, проте автор дає пораду подавати скаргу в обидва суди [2].

Отже, можемо спостерігати повну плутанину. Так, ми бачимо, що учасники кримінального провадження, а саме захисники, обирають між прив'язкою до місцезнаходження ор-

ганів досудового розслідування чи до місцезнаходження прокурора, коли йде мова про бездіяльність прокурора. Хоча вище ми зробили висновок про загальне визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм під час розгляду скарги на бездіяльність прокурора та органів розслідування за місцем вчинення кримінального правопорушення. Але адвокати, що практикують у кримінальних провадженнях, взагалі пропонують звертатися зі скаргю одночасно в декілька судів, щоб напевне «потрапити» правильно хоча б в один суд до «законного» слідчого судді.

Під час дослідження територіальних меж предмета відання доцільно вказати на загальну теорію територіальної юрисдикції. Наприклад, досліджуючи юрисдикцію міжнародних судових установ, Н. В. Дрьоміна зазначає, що «доктрина територіальної юрисдикції, чи «територіальний принцип», має загальне визнання». Територіальна юрисдикція полягає в тому, що держава створює і здійснює нагляд за правилами поведінки в межах її кордонів. Цей принцип більше за будь-який інший є виявом суверенітету. Усі держави твердо дотримуються територіальної юрисдикції, заснованої на принципі суверенної рівності держав. У ході здійсненого Н. В. Дрьоміною аналізу можна виокремити кілька правил територіальної юрисдикції, що склалися історично. Перше правило полягає в тому, що для переслідування й покарання злочинців компетентний виключно суд місця вчинення злочину (*forum delicti commissi*); друге правило відображає принцип компетенції суду місця піймання злочинця (*forum deprehensionis*) [3, с. 18].

Отже, загальними правилами територіальної юрисдикції судового органу можна назвати: 1) юрисдикцію суду місця вчинення правопорушення; 2) юрисдикцію суду за місцем знаходження правопорушника. Коли ми говоримо про предмет відання слідчого судді, то під правопорушенням ми розуміємо не кримінальне правопорушення, яке стало приводом до кримінального провадження, а певне порушення чи можливе обмеження прав та свобод людини, стосовно якого звертаються до слідчого судді за судовим контролем. Отже, пристосовуючи вказані загальні правила визначення судової юрисдикції, буде правильним говорити про місце порушення прав та свобод людини (чи таких, що планується обмежити), або про місце знаходження порушника. Порушниками в цьому випадку можуть бути як суб'єкти кримінального судочинства, що здійснюють кримінальне переслідування, так і учасники кримінального провадження, які своєю наявною чи потенційною поведінкою дають законні підстави для обмеження їхніх прав та свобод.

Отже, щодо сторони захисту та інших учасників досудового розслідування можна використовувати таке правило для визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм, як юрисдикція місця порушення права особи (під час подання скарги особою, оскарження дій державних органів суб'єктів, що ведуть кримінальний процес), тобто звернення до слідчого судді, юрисдикція якого поширюється на місце порушення прав особи.

Наведемо приклад рішення слідчого судді. Особа звернулася до слідчого судді Жовтневого районного суду м. Дніпра, відповідно до ст. 303 КПК України, зі скаргю на бездіяльність уповноважених осіб слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління Державної фіскальної служби (далі — ДФС) у Дніпропетровській області, а саме ігнорування розгляду клопотання від 17 грудня 2018 року. В обґрунтуванні скарги зазначається, що нею 17 грудня 2018 року до слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління ДФС у Дніпропетровській області було подано клопотання в кримінальному провадженні № 12018040030002259 про залучення її в якості потерпілої, відповідь на яке так і не отримала. Від старшого слідчого О. С. Кліпи слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління ДФС у Дніпропетровській області надійшла письмова заява, у якій службовець повідомляє про те, що кримінальне провадження № 12018040030002259 скеровано за підслідністю до слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління ДФС у Київській області. Ураховуючи наведене вище, суд приходять до висновку про відсутність підстав для зобов'язання слідчого управління

фінансових розслідувань Головного управління ДФС у Дніпропетровській області розглянути клопотання особи, оскільки матеріали кримінального провадження вже не перебувають у вказаному органі досудового розслідування. Між іншим, суд зобов'язав уповноважених посадових осіб слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління ДФС у Дніпропетровській області надати особі письмову відповідь щодо органу досудового розслідування, у якому на сьогодні перебувають матеріали кримінального провадження № 12018040030002259, а також відповідь щодо клопотання від 17 грудня 2018 року [4].

Отже, маємо ситуацію щодо звернення особи з оскарженням бездіяльності слідчого до суду за місцем розташування органу досудового розслідування, оскільки за адресою Головного управління ДФС у Дніпропетровській області закріплено саме Жовтневий районний суд м. Дніпра (Соборний район м. Дніпра після перейменування у зв'язку з декомунізацією) [5]. У зв'язку з переданням матеріалів провадження за підслідністю до слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління ДФС у Київській області особа, яка поскаржилась до слідчого судді, не змогла захистити свої права. Наразі скаржнику необхідно встановити місцезнаходження нового органу розслідування, з'ясувати там щодо вирішення свого питання, а потім, можливо, знову оскаржувати бездіяльність уже «нового» слідчого щодо незалучення в якості потерпілого. Такий складний механізм поновлення порушених прав особи на досудовому розслідуванні є недопустимим. Тим більше, що він є виправним з технічної точки зору.

Так, під час оскарження бездіяльності слідчого або прокурора особа, як заведено, звертається до слідчого судді за місцем розташування органу досудового розслідування. Проте, як ми бачимо, особі необхідно встановлювати місце знаходження органу досудового розслідування. У результаті аналізу системи розподілу територіальних та спеціалізованих органів досудового розслідування прокуратури, Служби безпеки України та ДФС можна зазначити, що встановлення такого місця розташування є справою нелегкою. Органи не надають на офіційних сайтах вичерпної інформації про структурну будову органів розслідування, розташування їхніх територіальних підрозділів та точні адреси тощо. Під час здійснення дослідження автор, тобто особа, яка має практичний досвід роботи в правоохоронних органах та уявлення про їхню структуру, з'ясування територіальної та спеціалізованої структури слідчих органів, зазнав відчутних труднощів. Для особи, яка є випадковою людиною у сфері кримінального провадження, необізнаною щодо особливостей будови відповідних державних органів, така задача в деяких випадках виявляється майже непосильною. А це, звичайно, обмежує особу в її праві на доступ до суду.

Наведений приклад служить додатковим аргументом проти застосування правила розподілу предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм (за місцем розташування органу досудового розслідування). Доцільним, на нашу думку, є застосування правила «місця порушених прав». За місцем порушення прав вказана особа має звернутися до слідчого судді. У цьому разі в контексті наведеного прикладу особа має звернутися за місцем невизнання її потерпілою, а отже, за місцем розслідування, тобто до того ж Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська. Але відмінність полягає в тому, що у випадку з'ясування, що провадження знаходиться вже в іншому органі розслідування, розгляд скарги особи має відбуватися в тому ж Жовтневому районному суді м. Дніпропетровська — за місцем порушення її прав. Особа не повинна відшукувати орган розслідування, його адресу, щоб з'ясувати, куди подавати скаргу з метою поновлення її порушених прав.

Висновки. 1. Аналіз кримінального процесуального законодавства та правозастосовної діяльності дає підстави зробити висновок про існування чималих прогалин в кримінальному процесуальному регулюванні визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм стороною захисту та іншими учасниками кримінального провадження. Урегулювання окресленого питання забезпечить правову визначеність у встановленні предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм під час звернення учасників кримінального провадження до слідчого судді. 2. Для учасників досудового розслідування мо-

жна використовувати таке правило для визначення предмета відання слідчого судді за територіальним критерієм, як *юрисдикція місця порушення права особи* (під час подання скарги особою, оскарження дій державних органів суб'єктів, що ведуть кримінальний процес), тобто звернення до слідчого судді, юрисдикція якого поширюється *на місце порушення прав особи*.

З метою здійснення подальших наукових розвідок можна визначити такі напрями діяльності: 1) дослідження інших аспектів предмета відання слідчого судді; 2) визначення предмета відання за територіальним критерієм інших суб'єктів кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Городецька М. С. Визначення предмета відання слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4 (61). С. 164–171.
2. Как избежать ошибок с территориальной подсудностью в уголовном производстве, рассказал Андрей Тригуб. *Адвокатское объединение «Скляренко, Сидоренко и партнеры»*: веб-сайт. URL: <https://s-partners.org/-492?fbclid=IwAR1-BZmHgaBuHskct-F1MeBgOuZefzMyqgCExttLfJ-y7VrFgEotrctZs4g>. (дата звернення: 11.01.2019).
3. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005. 240 с.
4. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська в справі № 201/14088/18 від 29 грудня 2018 року за кримінальним провадженням №12018040030002259. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79040605> (дата звернення: 01.03.2019).
5. Контактна інформація Головного управління Державної фіскальної служби в Дніпропетровській області. *Офіційний сайт територіальних органів ДФС у Дніпропетровській області*. URL: <http://dp.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/golov-upr/kontakti/> (дата звернення: 01.03.2019).

Городецкая Марина Сергеевна,
докторант
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРЕДМЕТА ВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННОГО СУДЬИ ПО ТЕРРИТОРИАЛЬНОМУ КРИТЕРИЮ ПРИ ОБРАЩЕНИИ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Статья посвящена определению предмета ведения следственного судьи по территориальному критерию при обращении участников уголовного производства. Проведен анализ уголовных процессуальных законодательных норм и практики их применения относительно предмета ведения следственного судьи по территориальному критерию при обращении участников уголовного производства. Выявлены недостатки регулирования предмета ведения следственного судьи по территориальному критерию при обращении участников уголовного производства.

Ключевые слова: предмет ведения; следственный судья; территориальная юрисдикция; подсудность; досудебное расследование; права человека

Horodetska Maryna Sergeevna,
Doctoral studies
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

DEFINITION OF THE AREA OF JURISDICTION OF THE INVESTIGATIVE JUDGE ACCORDING TO THE TERRITORIAL CRITERION IN THE TREATMENT OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Article is devoted to the definition of the area of jurisdiction of the investigative judge according to the territorial criterion in the treatment of participants in criminal proceedings. The analysis of standards of the criminal procedural legislation and practice of their realization concerning the area of jurisdiction of the investigative judge according to the territorial criterion in the treatment of participants in criminal proceedings is carried out. Shortcomings of an area of jurisdiction of the investigative judge according to the territorial criterion in the treatment of participants in criminal proceedings are revealed.

It is defined that settlement of territorial jurisdiction of the investigative judge in the location of body of investigation in certain cases serves as the reason of difficulties in human rights protection.

The analysis of criminal procedural legislation and enforcement activities gives grounds for concluding that there are significant gaps in the criminal procedural regulation of determining of the area of jurisdiction of the investigative judge according to the territorial criterion in the treatment of participants in criminal proceedings. Settlement of this issue will ensure legal certainty in establishing the area of jurisdiction of the investigative judge according to the territorial criterion in the treatment of participants in criminal proceedings.

For the defense and other participants in the pre-trial investigation, one can use the rule to determine the area of jurisdiction of the investigative judge according to the territorial criterion: the jurisdiction of the place of violation of the right of the person (when filing a complaint by a person, appealing actions of state bodies of the subjects conducting a criminal proceeding), that is, to the investigating judge, whose jurisdiction extends to the place of the violated rights of the individual.

Key words: *area of jurisdiction; investigative judge; providing measures; jurisdiction; jurisdiction; pre-judicial investigation; human rights*

Надійшла до редколегії 13.03.2019

УДК 343.137.9

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-126-132>

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

Тарасенко Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук

(Міністерство внутрішніх справ України, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0369-520X>

НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЕПУТАТСЬКОГО ІМУНІТЕТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто окремі нормативно-правові аспекти врегулювання імунітету народного депутата в кримінальному процесі України. Зосереджено увагу на важливості коректного нормативного відображення правових критеріїв імунітету народного депутата під час здійснення кримінального провадження. Наголошено на необхідності перегляду окремих норм, що відображають зміст та регулюють порядок реалізації імунітету народного депутата на предмет уникнення розбіжностей між ними. Наведений авторський погляд щодо відображення редакцій чинних норм права, які визначають зміст імунітету народного депутата в кримінальному провадженні.

Ключові слова: імунітет народного депутата; обмеження імунітету; притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності

Постановка проблеми. Сучасні реалії політичного життя

нашої держави та постійна політична боротьба, яка точиться між представниками влади, потребують вчасного реагування з боку законодавця на швидкоплинність процесу зміни політичної кон'юнктури та оперативного корегування нормативного визначення окремих правових положень, що стосуються правового статусу учасників внутрішніх політичних процесів. Це, безумовно, стосується і статусу народних депутатів не лише в контексті політичної діяльності, а і їх статусу як учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із визначенням імунітету народного депутата в кримінальному провадженні, досліджувались такими науковцями, як В. В. Агафонов, А. А. Безуглов, С. Г. Волкотруб, О. М. Дороніна, С. В. Лукошкіна, О. О. Майданник, Л. А. Шалланд та іншими.

Метою цієї статті є аналіз чинного законодавства України, зокрема галузевого кримінального процесуального законодавства у сфері визначення імунітету народного депутата України. Вказане здійснюється з метою оптимізації чинної нормативної складової імунітету народного депутата в кримінальному провадженні, а також задля нормативного урегулювання змісту норм різних галузей права, що регулюють реалізацію імунітету народного депутата під час здійснення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання імунітету виборних та посадових осіб, окремої уваги заслуговує розгляд імунітету депутатів України. Питання депутатського імунітету привертає значну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Залежно від країни походження того чи іншого депутатського корпусу, існують різноманітні погляди щодо сутності імунітету народних обранців. Ключовим елементом сутнісної характеристики депутатського імунітету є питання його обсягу. Саме цей критерій депутатського імунітету породжує дискусії серед науковців.

Так, С. В. Лукошкіна зазначає, що некритичне сприйняття ідеї незалежності законодавчої гілки влади призвело до гіпертрофування ролі депутатів та свого роду кругової поруки в їхньому середовищі [1, с. 69]. Відомий письменник О. І. Солженіцин, коментуючи наявність у депутатського корпусу імунітету, зазначав, що це явище являє собою приманку для криміналітету [1, с. 81]. Взагалі з моменту проголошення незалежності України у політикумі держави не рідкими є випадки так званої «політичної кризи». Перманентна політична боротьба, яка точиться в органі законодавчої влади країни, здебільшого викликає у пересічних громадян відчуття недовіри до представників законодавчої гілки влади, породжуючи негативні настрої в суспільстві. У зв'язку з цим досить скептичне ставлення українського суспільства до народних депутатів України було яскраво відображене в результатах всеукраїнського референдуму 2000 року. Відповідно до результатів його проведення, 89,91 % громадян, які взяли участь у референдумі (26 730 432 голосів), висловились за скорочення депутатського корпусу з 450 до 300 осіб. Своєю чергою, 89 % громадян (26 461 382 голосів) висловились за обмеження депутатської недоторканості [2].

На жаль, з того часу рівень суспільної довіри до органу законодавчої влади в Україні мало змінився. Так, у 2016 році Київський міжнародний інститут соціології провів власне опитування громадської думки «Омнібус». Опитування проводилося у 110 населених пунктах (PSU) в усіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим, за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. Методом інтерв'ю опитано 2040 респондентів. Відповідно до результатів опитування, найбільшою довірою серед українців користуються церква, волонтери та збройні сили України, а найменшою — уряд України, російські ЗМІ та Верховна рада України (цим інституціям довіряє менше 10 % українців). Загалом лише 5,3 % опитаних осіб довіряють органу законодавчої влади України та його представникам. Відповідно 82,1 % опитаних висловились щодо недовіри Верховній Раді України [3].

Отже, з моменту проголошення незалежності нашою державою представники єдиного законодавчого органу користуються в суспільстві вкрай низькою довірою з боку пересічних громадян. На причинах цього ми зупинятися не будемо, оскільки це виходитиме за межі дослідження. Слід лише зазначити, що, на наше переконання, подібна тенденція залишатиметься й надалі. Таке вкрай негативне явище породжує в суспільстві закономірні ідеї щодо звуження, зменшення або, взагалі, скасування депутатської недоторканості. Однак, на наш погляд, запропоновані кроки навряд чи змінять ситуацію на краще. В умовах, коли в державі політичну еліту формують особи, які прагнуть влади лише задля того, щоб відстоювати особисті або корпоративні інтереси певного кола осіб, регулювання реалізації правового імунітету таких осіб не матиме потрібного ефекту для вирішення ситуації на краще. Навпаки, кардинальні кроки щодо звуження або навіть скасування депутатської недоторканості призводитиме до посилення політичної боротьби та намагання більш впливових осіб утвердитися на політичній арені за рахунок інших. Таке явище, відповідно, не кращим чином вплине на дієве функціонування органу законодавчої юрисдикції. Тому підхід до нормативного визначення обсягу та змісту правового імунітету народних депутатів має здійснюватися вельми обережно, у правовому сенсі цього слова.

У контексті розгляду цього питання, доцільно погодитись з О. Майданник, яка зазначала, що, вирішуючи проблему депутатського імунітету в Україні, слід враховувати, що повна його ліквідація, як і нечітке врегулювання якогось з його елементів, не узгоджується з

міжнародними стандартами та зарубіжною практикою. Вдосконалення конституційного регулювання депутатського імунітету повинно сприяти, по-перше, найбільшій гласності, прозорості діяльності народних депутатів України, по-друге, що особливо важливо, — підвищенню їх відповідальності та запобіганню їхній безкарності [4, с. 7]. Досліджуючи актуальні питання реалізації депутатського імунітету, О. Майданник пропонує окремі нормативні зміни до положень Конституції, що регулюють порядок кримінально-правового впливу на народного депутата, у випадку вчинення ним кримінального правопорушення. Авторка зазначає, що з метою приведення структури і змісту положень Конституції України у відповідність до міжнародних стандартів у питаннях статусу депутата парламенту необхідно чітко врегулювати порядок притягнення парламентарія до відповідальності, а саме встановити: 1) у разі вчинення депутатом злочину прокуратура має порушити справу без згоди парламенту на притягнення його до відповідальності, а суд — розглянути таку справу; 2) у разі винесення звинувачувального вироку суду щодо народного депутата не потрібна згода ВРУ на ув'язнення засудженого [4, с. 7].

Розмірковуючи над позицією автора, необхідно зазначити, що спроба нормативним чином визначити шляхи обмеження депутатського імунітету обрані не достатньо коректно. Так, у ч. 2 ст. 482 КПК зазначено, що притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (далі — ВРУ). Своєю чергою, відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК, притягнення до кримінальної відповідальності — стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, дослівний зміст вказаних процесуальних норм дозволяє дійти висновку, що представникам правоохоронних органів немає потреби отримувати згоду ВРУ для початку кримінального провадження щодо народного депутата, адже стадія притягнення народного обранця до кримінальної відповідальності ще не настала. Тому один з аргументів О. Майданник щодо надання прокуратурі права порушити справу без згоди парламенту на притягнення депутата до відповідальності виглядає не зовсім актуальним.

Досліджуючи питання депутатського імунітету, слід погодитися з А. А. Безугловим, який вказував, що враховуючи наявність у депутатському імунітеті елементів як державно-правових, так і кримінально-процесуальних відносин, дана проблема повинна бути предметом комплексного дослідження відповідних галузей правової науки [5, с. 27]. Використання комплексного підходу до дослідження питання імунітету народного депутата, здійснюючи при цьому аналіз нормативно-правових актів різних галузей права, дозволить винайти найбільш оптимальні шляхи вирішення вказаного питання.

Отже, продовжуючи розгляд питання реалізації депутатського імунітету у кримінальному процесі, необхідно дослідити питання щодо особливостей обмеження дії депутатської недоторканності в кримінальному провадженні, розпочатому щодо народного обранця. Розпочавши подібне кримінальне провадження, представник правоохоронних органів врешті-решт зіткнеться з проблематикою використання запобіжних заходів. Виходячи зі специфіки кримінального провадження, запобіжні заходи можуть бути у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту. Відповідно до ч. 2 ст. 482 КПК, такі різновиди запобіжних заходів мають застосовуватися лише за згодою ВРУ. До речі, у цьому аспекті ця кримінальна процесуальна норма не співпадає зі змістом ч. 1 ст. 27 ЗУ «Про статус народного депутата України», адже в цій нормі йдеться про погодження з ВРУ затримання чи арешту депутата. На наш погляд, доцільно здійснити збалансування змісту вказаних правових норм та ч. 1 ст. 27 ЗУ «Про статус народного депутата України» й викласти в такій редакції: «Народному депутату гарантується депутатська недоторканність на весь строк здійснення депутатських повноважень. *Притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України*». Запропонована редакція, на наш погляд, є більш доречною та змістовною. Така редакція дозволяє уникнути й

тавтології у ч. ч. 1, 2 ст. 27 ЗУ «Про статус народного депутата України», адже в цих обох нормах йдеться про наявність обов'язкового дозволу ВРУ щодо затримання народного депутата.

Розглядаючи питання затримання народного депутата в умовах реалізації депутатського імунітету, окремої уваги заслуговує наступний аспект застосування цього тимчасового запобіжного заходу. Так, у ч. 2 ст. 482 КПК зазначено, що затримання народного депутата має здійснюватись лише за згоди ВРУ. При цьому законодавець у вказаній кримінальній процесуальній нормі не деталізує формальні аспекти цієї згоди. У цьому сенсі доцільно проаналізувати зміст ч. 3 ст. 482 КПК, у якій законодавець зазначив, що затримання народного депутата допускається лише в разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності.

Отже, редакція ч. 3 ст. 482 КПК передбачає обов'язкову наявність саме згоди ВРУ на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності з тим, щоб у межах цієї згоди застосувати щодо нього тимчасовий запобіжний захід у вигляді затримання. Таким чином, зазначена процесуальна норма не передбачає отримання представниками правоохоронних органів додаткової згоди від ВРУ задля затримання народного депутата. Знов-таки, у ч. 2 цієї ж норми йдеться про окремі кримінальні процесуальні дії щодо народного депутата, які обов'язково мають здійснюватись виключно за згодою ВРУ. Це, по-перше, початок та реалізація стадії кримінального провадження у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата; по-друге, застосування тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання народного обранця; по-третє, застосування до народного депутата запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту. У вказаній кримінальній процесуальній нормі законодавцем наведено вичерпний перелік дій, які виконуються виключно за згодою ВРУ. Водночас у ч. 3 ст. 482 КПК перелік процесуальних дій, що проводяться стосовно народного депутата, значно збільшений порівно зі змістом ч. 2 цієї ж норми. До того ж задля провадження цілої низки процесуальних дій, як ми вже зазначали, достатньо отримання згоди ВРУ на притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності.

Досліджуючи вказане питання, Д. Коноваленко вказує на невідповідність подання Генерального прокурора вимогам ЗУ «Про регламент ВРУ» (зокрема внесення на розгляд одного подання про притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт замість трьох, як того вимагає Регламент). У цьому аспекті слід погодитися з автором, оскільки у ч. 2 ст. 218 ЗУ «Про регламент ВРУ» дійсно зазначено про необхідність надання ВРУ окремих подань щодо кожного виду запобіжного заходу [6].

Цей факт можна підтвердити, враховуючи наявність фактичних рішень ВРУ щодо позбавлення депутатів недоторканності. Так, наприклад, у постанові ВРУ від 17.09.2015 № 706-VIII «Про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт народного депутата України Мосійчука І. В.» вказано, що ВРУ приймає рішення щодо зазначеного народного депутата на підставі подання Генерального прокурора України про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт [7]. Отже, для представників органу законодавчої юрисдикції нашої держави достатньо наявності лише одного комплексного подання щодо притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт народного депутата, щоб вчиняти вказаний перелік процесуальних дій щодо народного депутата.

Проте зазначений мінімалізм в одночасному вирішенні декількох актуальних питань щодо притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, затримання чи

арешт, який відображається в одному комплексному рішенні (постанові), є вельми суперечливим кроком представників органу законодавчої юрисдикції. З приводу цього питання Конституційний Суд України (далі — КСУ) висловив свою позицію у рішенні від 26.06.2003 року № 12-рп/2003 у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності). Відповідно до цього рішення, положення частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно затримання народного депутата України в контексті положень частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так, що затримання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата України до кримінальної відповідальності [8].

Таким чином, рішення щодо притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт має оформлюватись окремими правовими актами. Таке положення, звісно, певним чином ускладнює роботу ВРУ, оскільки кожне із вказаних вище рішень потребує окремої процедури розгляду. Також це ускладнюватиме й без того не просту ситуацію зі здійсненням правоохоронними органами кримінального провадження щодо народного депутата України. Але навіть попри наявність численності правових процедур щодо врешті-решт притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, підготовка та подальше надання правоохоронними органами окремих подань щодо вказаного питання, а значить, щодо затримання та арешту народного обранця — відповідатиме сучасним правовим реаліям та не буде суперечити позиції КСУ.

Ураховуючи викладене вище, вважаємо, що наведена позиція КСУ має бути відповідним чином відображена у нормативно-правових актах, що регулюють процедуру притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності. Також це має стосуватись і положень чинного кримінального процесуального закону.

У рамках досліджуваного питання додатково доцільно звернути увагу на окремий аспект правової процедури притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 219 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», голова ВРУ доручає комітету, до предмета відання якого належать питання регламенту, надати висновок щодо подання Генерального прокурора про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата згідно із законом. Своєю чергою, відповідно до ч. 1 ст. 220 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», підготовку цього питання комітет здійснює в терміновому порядку, але в строк не більш як 20 днів.

На наше переконання, визначені в законі часові рамки підготовки комітетом ВРУ рішення щодо питання притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності встановлені законодавцем не зовсім коректно. Так, використання словосполучення «у терміновому порядку» разом з кінцевим терміном вирішення питання у 20 днів, виглядає досить суперечливим кроком з боку законодавця, адже визначення «терміновий», відповідно до «Великого тлумачного словника сучасної української мови», означає «який вимагає негайного виконання, вирішення; спішний» [9, с. 1444]. Отже, негайність або спішність у вирішенні комітетом ВРУ питання щодо притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, а рівно питання щодо затримання чи арешту дисонує із окресленим у законі

максимальним терміном у 20 днів. Такий багатоденний відрізок часу аж ніяк не можна сприйняти як споріднений до визначення «терміново», оскільки вони за своїм змістом є різної полярності. Враховуючи це, вважаємо, що їх одночасне використання для визначення в законі часових меж прийняття певного рішення є вельми суперечливим положенням.

На наш погляд, у випадку якщо законодавець має за мету суттєво не обмежувати час розгляду членами комітету ВРУ вкрай важливого питання щодо притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності, його затримання або арешт, встановивши термін у 20 днів, використання при цьому терміну «негайно» виглядає недоречним та зайвим. Враховуючи це, ч. 1 ст. 220 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» потребує певного корегування з боку законодавця в контексті коректного визначення часових меж надання висновку щодо подання про притягнення нардепа до кримінальної відповідальності, а рівно і його затримання або арешт.

Також слід зазначити, що, враховуючи чинний зміст ч. 1 ст. 220 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», члени комітету, визначені в цій правовій нормі, мають фактично правовий дозвіл на відступ від «терміновості» надання висновку щодо питання притягнення нардепа до кримінальної відповідальності та ін. У цій нормі навіть не йдеться про умови, за яких члени комітету ВРУ можуть відступати від «терміновості» надання висновку щодо зазначеного питання та цілком законно розглядати його упродовж 20 днів. Таким чином, така «неповність» вказаної правової норми фактично нівелює часову полярність між «терміново» та «в строк не більш як 20 днів». Адже не важко спрогнозувати, що за відсутності в законі обов'язкових умов, за яких члени комітету ВРУ можуть відійти від обов'язку термінової підготовки висновку за певним питанням та готувати цей висновок протягом 20 днів, фактичне опрацювання цього питання, у більшості випадків, відбуватиметься протягом окресленого терміну. У зв'язку з цим, на наш погляд, вказана правова норма потребує опрацювання на предмет визначення обов'язкових умов використання терміну у 20 днів замість термінового вирішення питання по суті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що забезпечення реалізації імунітету народного депутата в кримінальному провадженні має за мету дотримання прав посадових осіб, які мають привілейований правовий статус у суспільстві. Цей тезис має суттєвий вплив не лише на особливості процедури здійснення кримінальних проваджень відповідної категорії, а й наповнений змістом, що виходить за межі регулювання кримінальних процесуальних правовідносин. Враховуючи значущість наслідків подібної категорії кримінальних проваджень, які мають суттєвий вплив на суспільно-політичне життя нашої держави, кримінально процесуальна процедура їх здійснення має бути чітко законодавчо регламентована. Наявність будь-яких правових прогалин у цій сфері кримінальної процесуальної дійсності не лише суттєво ускладнюватиме реалізацію кримінальних проваджень з реалізацією в них імунітету народних депутатів, а й викликатиме негативну оцінку з боку суспільства щодо функціонування всієї системи кримінального правосуддя. У зв'язку з цим висловлені нами позиції щодо удосконалення окремих норм чинного законодавства щодо реалізації імунітету народного депутата в кримінальному провадженні врешті-решт матимуть позитивний вплив на реалізацію кримінальних проваджень вказаної категорії.

Список використаних джерел

1. Лукошкина С. В. Иммунитеты в российском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Иркутск, 2005. 224 с.
2. Всеукраїнський референдум 2000. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/BC_2000 (дата звернення: 10.03.2019).
3. Зленко С. Довіра соціальним інституціям. Прес-реліз. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> (дата звернення: 10.03.2019).
4. Майданник О. Конституційно-правовий імунітет народного депутата України: проблеми та перспективи. *Юридична Україна*. 2015. № 4–5. С. 7

5. Безуглов А. А. Теоретические проблемы правового статуса советского депутата: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1971. С. 32.
6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 10.03.2019).
7. Про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт народного депутата України Мосійчука І. В. від 17.09.2015 р. № 706-VIII URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/706-19> (дата звернення: 10.03.2019).
8. Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. № 12-рп/2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03> (дата звернення: 10.03.2019).
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. Бусел В. Т. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Пилипенко Дмитрій Алексеевич,

кандидат юридических наук

(Донецький юридический институт МВД України, г. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

Тарасенко Александр Сергеевич,

кандидат юридических наук

(Министерство внутренних дел Украины, г. Киев)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0369-520X>

НОРМАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕПУТАТСКОГО ИММУНИТЕТА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены отдельные нормативно-правовые аспекты урегулирования иммунитета народного депутата в уголовном процессе Украины. Сосредоточено внимание на важности корректного нормативного отражения правовых критериев иммунитета народного депутата при осуществлении уголовного производства. Отмечена необходимость пересмотра отдельных норм, отражающих содержание и регулирующих порядок реализации иммунитета народного депутата во избежание разногласий между ними. Приведенный авторский взгляд на редакции действующих норм права, которые определяют содержание иммунитета народного депутата в уголовном производстве.

Ключевые слова: иммунитет народного депутата; ограничение иммунитета; привлечение народного депутата к уголовной ответственности

Pilipenko Dmitriy Alexeyevich,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

Tarassenko Alexandr Sergeevich,

PhD in Law

(Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kiev)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0369-520X>

REGULATORY ASPECTS OF THE SETTLEMENT OF DEPUTY IMMUNITY IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article discusses the individual regulatory aspects of the settlement of the people's immunity of the people's deputy in the criminal process of Ukraine. The focus is on the importance of a correct normative mapping of the legal criteria for the immunity of a people's deputy in criminal proceedings. It noted the need to revise individual standards, reflecting the content and regulate the procedure for implementing the MP's immunity in order to avoid disagreements between them. The given author's view on the reflection of the editorial boards of the existing rules of law, which determines the content of the MP's immunity in criminal proceedings. The proposed changes to existing regulations governing the implementation of the MP's immunity in criminal proceedings will not only have a positive impact on the rights of elected officials in criminal proceedings, but will also have a positive impact on the quality of criminal proceedings of the relevant category. Improving the law governing the implementation of the MP's immunity in criminal proceedings provides not only optimization of the criminal procedural sphere, but also regulatory legal acts, belongs to the state-legal sphere in the context of the regulatory support of the legislative jurisdiction of Ukraine. All this is of significant importance in the conditions of constant political struggle in Ukraine, because political opponents sometimes try to use the criminal justice system to put political pressure on their opponents. At the same time, a perfect and understandable current legislation regulating the implementation of the MP's immunity in criminal proceedings will be a fundamental legal bastion on the way to counteract the negative aspects mentioned above.

Key words: immunity of a people's deputy; immunity restrictions; bringing a people's deputy to criminal responsibility

Надійшла до редколегії 16.03.2019

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 378.374.36.34

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-133-138>

Павлиш Тетяна Григорівна,
кандидат педагогічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

У статті акцентовано увагу на проблемі розвитку професійної мобільності викладачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Здійснено аналіз сутності понять «професійна мобільність» та «розвиток професійної мобільності». З'ясовано, що професійна мобільність викладача закладу вищої освіти — це інтегративна якість особистості, що виявляється в готовності до змін та швидкої адаптації в мінливих умовах освітньої діяльності. Наголошено на необхідності розвитку професійно мобільних якостей особистості викладача закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Ключові слова: мобільність; професійна мобільність; професійна мобільність викладача; розвиток професійної мобільності

Постановка проблеми. Реформаційні процеси в суспільстві обумовлюють потребу модернізації орієнтованої на інноваційний розвиток вищої освіти. Це об'єктивно вимагає нових підходів до організації підготовки викладачів з високим рівнем професіоналізму та творчої активності в педагогічній діяльності. Тому визначальними в характеристиці сучасного викладача закладу вищої освіти є мотивація до безперервної освіти й постійного професійного вдосконалення; здатність самостійно й ефективно виконувати варіативні професійні завдання будь-якої складності та оперативно приймати ситуативно виправдані педагогічні рішення; адаптація до мінливих умов освітнього середовища, що вимагає від нього високої професійної мобільності.

Професійна мобільність викладача закладу вищої освіти (далі — ЗВО) розглядається як запорука стабільності соціальної й професійної позиції та джерело забезпечення конкурентоспроможності фахівця на сучасному ринку освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування й розвитку професійної мобільності педагогів були присвячені роботи таких науковців, як Л. Амірова, О. Безпалько, В. Гринько, С. Желтова, Б. Ігошев, С. Морозова, О. Нікітіна, Р. Пріма, І. Хорєв та ін. Водночас проблема розвитку професійної мобільності викладачів ЗВО зі специфічними умовами навчання недостатньо досліджена і потребує подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження проблеми професійної мобільності викладачів закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. За матеріалами термінологічних словників та енциклопедій з різних галузей сучасної науки: філософії, соціології, психології та педагогіки — автори й упорядники довідникової літератури визначають поняття «мобільність» як здатність до швидкого пересування, рухливість, спроможність швидко орієнтуватися в ситуації, знаходити потрібні форми діяльності.

Отже, мобільність — це вияв активності, рухливості, здатності й готовності особистості до швидкого набуття необхідних для професійної діяльності знань та вмінь.

У трактуваннях науковцями поняття «професійна мобільність» чітко виокремлюється декілька підходів.

Досліджуючи психологію професійної мобільності особистості, Ю. Дворецька пропонує тлумачити відповідне поняття як «механізм адаптації, який дозволяє людині керувати ресурсами суб'єктності і професійною поведінкою» [3, с. 13]. Іншою є думка Л. Пілецької, котра вважає, що професійна мобільність — це «інтегративна якість особистості, яка поєднує в собі сформовану внутрішню потребу в професійній мобільності та поведінковий, когнітивний та інтегративно-особистісний компоненти, а також самоусвідомлення особистістю процесу професійної мобільності» [6, с. 290]. На думку науковця, мобільна особистість повинна володіти певними психологічними особливостями, а саме активністю, пластичністю, відкритістю, прагненням до самоактуалізації, які дозволять зберегти цілісність в умовах, які змінюються, що й буде проявом мобільності.

Ми погоджуємося з трактуванням поняття «професійна мобільність» Б. Ігошева, який визначає професійну мобільність педагогів як «динамічну якість особистості, що зумовлює успішність її адаптації до мінливих умов професійної діяльності; здатність освоювати інновації в освіті; готовність до самовдосконалення; саморозвиток і реалізація себе в педагогічній діяльності і професійному співтоваристві» [4, с. 31]. На його думку, професійна мобільність (як інтегральна якість особистості) характеризується, по-перше, відкритістю, що обумовлює схильність до всього нового, невідомого, незвичного, несподіваного; по-друге, здатністю відмовлятися від стереотипів і шаблонів у сприйнятті дійсності та в діяльності; по-третє, активністю, що забезпечує постійну готовність до діяльності, зовнішнього прояву намірів, освоєння нових форм і видів діяльності та перетворення зовнішнього професійного й соціального середовища тощо; по-четверте, адаптивністю, тобто здатністю ефективно пристосовуватися до мінливих умов професійної й соціальної діяльності; по-п'яте, комунікативністю — готовністю встановлювати необхідні зв'язки й контакти із суб'єктами освітньої діяльності; по-шосте, креативністю.

Суголосною є думка В. Гринько, яка вважає, що *формами розвитку професійної мобільності педагогів у системі освіти можуть бути:*

інноваційна педагогічна діяльність, що виявляється в засвоєнні й застосуванні нових форм, методик, технологій навчання й виховання, різних видів професійної педагогічної діяльності; у впровадженні педагогічних інновацій; в участі щодо реалізації інноваційних проєктів; у науково-дослідницькій діяльності тощо;

засвоєння суміжних педагогічних професій і сфер педагогічної діяльності, що здійснюється на основі отриманої базової педагогічної освіти (учитель-предметник може працювати в установах додаткової освіти дітей, громадських або некомерційних організаціях педагогічного профілю, соціально-педагогічних установах, засобах масової інформації педагогічної спрямованості тощо);

управлінська діяльність у сфері навчання й виховання, що вимагає особливих якостей і здібностей, які забезпечують розуміння педагогічної освіти та практичного педагогічного досвіду в контексті менеджменту, політичного та стратегічного бачення проблем і цілей розвитку освіти й педагогічної професії;

підвищення кваліфікації, котре забезпечує динамічне професійне становлення особистості й конкурентоспроможність педагогів у сучасних мінливих умовах;

взаємодія із соціумом і професійно-педагогічною спільнотою, що забезпечує відкритість усьому новому, розвиток соціального партнерства й соціальну гнучкість в освітньому процесі;

опанування непедагогічними професіями, необхідність чого може бути обумовлена різними причинами й обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Завжди має соціальну значущість, оскільки дозволяє людині вирішувати свої життєві проблеми, самовизначатись у реалізації своїх професійних інтересів і здібностей та знаходити їм ефективніше застосування, що відповідає потребам розвитку суспільства [2, с. 46–47].

Дослідження порушеного питання дозволило Л. Аміровій визначити професійну мобільність педагогів як «інтегративно-особистісну якість, яка виражається в оперативному реагуванні на ситуацію професійно-педагогічної діяльності через мобілізацію всіх зовнішніх і внутрішніх ресурсів» [1, с. 37].

На переконання Р. Пріми, професійна мобільність — це «складне системне утворення, інтегральна якість особистості та діяльності педагога, що формується і виявляється в процесі професійної підготовки, перепідготовки, самовиховання і творчої самореалізації фахівця, тобто розуміється як можлива стратегія професіоналізації педагогічних кадрів» [7, с. 73].

Існуючи в надзвичайно мобільному й динамічному світі та володіючи при цьому високою психологічною гнучкістю, людина буде здатною в певній ситуації здійснити потрібний вибір і творчо перетворювати навколишній простір.

Професійна мобільність викладача ЗВО визначається І. Хорєвим як його готовність та здатність до швидкої зміни завдань і видів професійно-педагогічної діяльності; інтеграції змісту суміжних навчальних дисциплін і його відповідного дидактичного опрацювання та майстерного викладу студентам; продуктивного опанування суміжними навчальними курсами, посадами науково-педагогічних працівників і спеціалізаціями в межах спеціальності, галузі науки; опанування новими спеціальностями науково-педагогічних працівників та змінами у своїй та суміжних галузях науки; творчої зміни стилю та змісту своєї діяльності відповідно до нових підходів у професії та суміжних професійних галузях; планування та здійснення саморозвитку, попередження професійних деформацій. Фахова мобільність викладача передбачає системне сприйняття своєї професії, володіння високим рівнем узагальнення системи знань у своїй та суміжних галузях науки й уміння їх ефективного застосування [9, с. 73].

Проаналізувавши дослідження науковців, слід зазначити, що професійна мобільність виступає інноваційною умовою розвитку закладів вищої освіти, тому вимагає від викладача професійного зростання, інновацій, гнучкості, динамічності. Процес формування та розвитку професійної мобільності викладача ЗВО має зигзагоподібну форму, тому науковці виділяють вертикальну і горизонтальну мобільність. Горизонтальна мобільність — це рівнозначний перехід у межах одного закладу вищої освіти без зміни соціального статусу, перехід до нового або зміненого, це, головним чином, інноваційна діяльність викладача. Засобами горизонтальної мобільності є курси перепідготовки, стажування, друга вища освіта, аспірантура, докторантура. Вертикальна мобільність (висхідна) — це підвищення соціального статусу (підвищення на посаді, більш повна професійна реалізація).

Професійна мобільність викладача виявляється в його здатності до творчого засвоєння нових видів діяльності та подолання стереотипів, які склалися раніше. Вона також *передбачає* відкритість усьому новому та впевненість у власних можливостях щодо його засвоєння; широту й багатогранність мислення; здатність змінювати способи діяльності; гнучкість особистісних установок викладача, які дозволяють регулювати дії в умовах, що постійно змінюються; критичність, здатність адекватно оцінювати свої результати та бачити нові перспективи.

На думку В. Серікова, «орієнтація на навчання впродовж усього життя вимагає від викладачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання формувати в тих, хто здобуває освіту, уміння навчатися й розвиватися самостійно за будь-яких обставин. Цілоком

недоречним є зведення навчання тільки до формальної передачі знань, відпрацювання навичок та формування практичних умінь. На сучасному етапі розвитку освіти викладач втрачає статус одноосібного «утримувача» наукових знань і зростає його роль як партнера, експерта й консультанта, що допомагає студентам (курсантам та слухачам) орієнтуватись у масивах наукової інформації» [8].

Отже, професійна мобільність викладача ЗВО зі специфічними умовами навчання — це інтегративна якість особистості, що виявляється в готовності до швидкої адаптації в мінливих умовах освітньої діяльності, у прагненні до постійного самовдосконалення, самостійного опанування спеціальними знаннями з підготовки майбутніх фахівців у правоохоронній галузі, умінні поєднувати теоретичну підготовку та практичну складову професії поліцейського з метою забезпечення гідного фахівця у сфері забезпечення громадського порядку та в боротьбі зі злочинністю; здатності до освоєння і впровадження інновацій; адекватного оцінювання результатів праці; визначення перспектив власної педагогічної діяльності.

Зауважимо, що формування професійно мобільних якостей особистості викладача відбувається в процесі його навчання в закладі вищої освіти, а продовжує розвиватися протягом усієї професійної діяльності за умов стійкої мотивації до високого професіоналізму.

Як бачимо, професійно мобільний викладач ЗВО — це успішний викладач-лідер, який упевнений у собі під час публічних виступів, у спілкуванні в освітньому середовищі; готовий до отримання нових знань, упровадження інновацій, швидко перелаштовуватися з одного виду діяльності на інший у процесі професійної діяльності відповідно до поставлених завдань.

Розвиток професійної мобільності викладачів ЗВО зі специфічними умовами навчання — це специфічний безперервний процес зміни особистості, що передбачає набуття нею нових компетенцій, знань, умінь та навичок, які використовуються або будуть використовуватись у професійній діяльності.

На думку М. Павленко, розвиток професійної мобільності педагога — це явище, що інтегрує соціально-педагогічний досвід, професійні знання та вміння, ще й особистісні риси фахівця. Розвиток професійної мобільності педагога є чинником успішної діяльності, показником потенційних можливостей педагога щодо реалізації функціональних обов'язків і виявляє свій зовнішній прояв у педагогічній діяльності, забезпечує соціальну й професійну самоорганізацію особистості, відкритість до змін і творчого пошуку, здатність до самовираження та самотворення, готовність і спроможність адаптуватися до певного професійного середовища [5, с. 497].

На основі теоретичного аналізу наукових досліджень були визначені *якості професійно мобільної особистості* викладача закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а саме:

професійна компетентність, тобто здатність особистості орієнтуватись у потоці інформації та працювати з різними її джерелами, знаходити й обирати необхідний матеріал, класифікувати його, узагальнювати, уміти на основі отриманих знань ефективно розв'язувати конкретні завдання освітньої діяльності;

професійна і соціальна активність — постійна готовність до діяльності, зовнішнього прояву намірів, засвоєння нових форм і видів діяльності та перетворення зовнішнього (професійного й соціального) середовища;

комунікативність як здатність і готовність установлювати необхідні зв'язки й контакти із суб'єктами освітньої діяльності;

ініціативність — здатність і схильність до активних і самостійних дій; постановка нових завдань і їхнє виконання; прагнення отримання нових знань, нового досвіду; наполегливість, принциповість у вирішенні освітніх задач; здатність до новаторства;

креативність — здатність викладача до втілення нестандартних ідей і подолання стереотипності суджень; готовність до швидкого розв'язування проблемних ситуацій і досягнення оперативності; гнучкість, оригінальність мислення;

саморозвиток — знаходження шляхів удосконалення професійної саморегуляції, готовність до безперервного навчання, вироблення власного творчого стилю роботи;

самоосвіта — постійне підвищення професійної компетентності, що зводиться до засвоєння, поглиблення й осучаснення знань; узагальнення та впровадження досвіду шляхом зорієнтованої на саморозвиток і самовдосконалення цілеспрямованої й планомірної самоосвіти.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, професійна мобільність викладача ЗВО зі специфічними умовами навчання — це необхідна для професійної діяльності інтегративна якість особистості, що виявляється в *здатності* до освоєння та впровадження інновацій, до швидкої адаптації в мінливих умовах професійної діяльності, до адекватного оцінювання результатів праці та окреслення перспективи власної педагогічної діяльності; в *готовності* до саморозвитку та самоосвіти.

Реалізація професійної мобільності викладача ЗВО відбувається через інноваційну педагогічну діяльність, освоєння суміжних професій, управлінську діяльність у сфері освіти, підвищення кваліфікації, стажування за кордоном, вивчення іноземних мов, оволодіння інформаційно-комп'ютерними технологіями.

Професійна мобільність викладача ЗВО зі специфічними умовами навчання піддається цілеспрямованому формуванню й розвитку, а також саморозвитку за умов відповідної підтримки цього процесу (тренінгів із розвитку професійно мобільних якостей викладачів, курсів підвищення кваліфікації чи підвищення педагогічної майстерності тощо). Наявність професійної мобільності свідчить про високий професіоналізм викладача ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Список використаних джерел

1. Амирова Л. А. Развитие профессиональной мобильности педагога в системе дополнительного образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Уфа, 2009. 44 с.
2. Гринько В. О. Психологічні засади розвитку професійної мобільності викладача вищої школи: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2012. 207 с.
3. Дворецкая Ю. Ю. Психология профессиональной мобильности личности: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01. Краснодар, 2007. 24 с.
4. Игошев Б. М. Системно-интегративная организация подготовки профессионально мобильных педагогов: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Москва, 2008. 39 с.
5. Павленко М. С. До проблеми сутності поняття «розвиток професійної мобільності». Молодий вчений: наук. журнал. 2017. № 1 (41). С. 494–498.
6. Пілецька Л. С. Соціально-психологічні основи професійної мобільності особистості: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05. Київ, 2014. 400 с.
7. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2009. 368 с.
8. Професійні складові освітньої діяльності викладачів вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання. URL: https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00870564_0.html#text. — Заголовок з екрану.
9. Хорев І. Теоретичні проблеми дослідження наукових засад професійної мобільності викладача вищої школи. Вісник Львівського університету. 2009. Вип. 26. С. 242–249.

Павльш Татьяна Григорьевна,

кандидат педагогических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

К ПРОБЛЕМЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ЗАВЕДЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ

В статье акцентировано внимание на проблеме развития профессиональной мобильности преподавателей ЗВО со специфическими условиями обучения. Осуществлен анализ сущности понятий «профессиональная мобильность» и «развитие профессиональной мобильности». Установлено,

что профессиональная мобильность преподавателя ЗВО — это интегративное качество личности, проявляющееся в готовности к изменениям и быстрой адаптации в меняющихся условиях образовательной деятельности. Отмечена необходимость развития профессионально мобильных качеств личности преподавателя ЗВО со специфическими условиями обучения.

Ключевые слова: мобильность; профессиональная мобильность; профессиональная мобильность преподавателя; развитие профессиональной мобильности

Pavlysh Tatiana Grigorievna,
PhD in Pedagogics
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-5301>

TO THE PROBLEM OF TEACHER'S PROFESSIONAL MOBILITY DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

The article focuses on the problem of professional mobility development of the teachers of higher education establishments with specific learning conditions since a dynamic society is seeking a specialist capable of adapting quickly to difficult conditions of social and professional reality, making self-sustained decisions, and who is oriented to progress and self-development. Such specialists can be trained only by a professional mobile teacher, who is constantly improving and developing.

The essence analysis of the concepts "professional mobility" and "development of professional mobility" is carried out. It is defined that professional mobility of a teacher of a higher education establishment is an integrative characteristic of an individual that is manifested in the ability to master and implement innovations, to quickly adapt to changing conditions of professional activity, to adequately assess the results of the work and outline the perspective of their own pedagogical activity; in readiness for self-development and self-education.

The development of professional mobility of teachers of higher education institutions with specific learning conditions is a specific, continuous process of changing his personality, which involves acquiring new competencies, knowledge, skills, and experience that he uses or will use in his professional activities.

The implementation of the professional mobility of an academician takes place through innovative pedagogical activities, the development of related professions, management in the education sector, training, internship abroad, foreign languages learning, information and computer technology acquisition.

The necessity of the development of professionally mobile personal characteristics of the teacher of a higher education establishment with specific learning conditions is emphasized; these are professional competence, professional and social activity, ability to communicate, initiative, creativity, self-development, and self-education.

Key words: mobility; professional mobility; professional mobility of the teacher; development of professional mobility

Надійшла до редколегії 16.02.2019

УДК 304.4 + 316.422.42

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-139-143>

Сабельникова Тамара Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ Й СУСПІЛЬНИЙ ПРОГРЕС

У статті розглядається роль національної культури в суспільному житті держави, визначається її пріоритетне значення в процесах успішного реформування політики й економіки. Обґрунтовується необхідність включення національної культурної політики до сфери національної безпеки. Автор також аналізує сучасний стан культурної політики в Україні, зарубіжний досвід у цій галузі, окреслює перспективи державного регулювання національної культурної політики. Одним із пріоритетних напрямів цієї роботи визначається сфера освіти.

Ключові слова: національна культура; культурна політика; суспільний прогрес; національна безпека; технологія «м'якої сили»

На сьогодні незаперечною є істина, що національна культура — одна з основоположних складових фундаменту в розбудові суспільства. Це доводять як численні наукові дослідження, так і історичний досвід багатьох народів. Саме культура виступає тією першоосновою і тим скріплювальним ядром, яке цементує й об'єднує суспільство і дає поштовх розвитку інших сфер суспільного життя. Отже, зважаючи на це, дослідження стану національної культури, її місця в суспільному житті не втрачають своєї актуальності і мають значні перспективи.

Сучасний світ полікультурний і політика багатьох передових держав спрямована на збереження культур усіх народів, на культурний діалог, що є одним із найбільш дієвих способів зняття агресії, подолання конфліктів і гармонійного розвитку світової спільноти.

Наше дослідження має на меті охарактеризувати роль культури в розвитку суспільства та в системі національної безпеки, окреслити стратегічні перспективи національної культурної політики, визначити місце освіти у формуванні цієї стратегії.

М. Попович стверджував, що людство є культурно дискретним, «як біологічно дискретний вид у світі живого» [1, с. 5]. Тобто хоча етнічна єдність часто усвідомлюється як біологічна, «кровна», спорідненість, насправді вона є насамперед культурною спорідненістю [1, с. 4–5].

Разом з тим, як наголошує Є. Маланюк, культура є величиною «сталою» і її кордони є непорушними, на відміну від політичних кордонів, які є «змінними», адже політика — це функція організованості влади, функція її сили [2, с. 8–9]. Далі дослідник стверджує, що не буває культури безнаціональної, без генетичної лінії, без коріння [2, с. 8].

Роль і значення пам'яті про минуле в розбудові культурної, у тому числі й політичної, ідентичності на прикладі високих культур давнього часу досліджував німецький вчений Я. Ассман [3].

Стирання культурної пам'яті має трагічні наслідки для народу аж до його повного знищення. На цьому наголошували ще вчені XIX століття, обстоюючи право українців на розвиток власної мови й культури. Зокрема, О. Потебня з цього приводу писав: «Взагалі денаціоналізація зводиться на дурне виховання, на моральну хворобу: на неповне користування

наявними засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; на мерзоту запустіння на місці витіснених, але нічим не заміненних форм свідомості; на ослаблення зв'язку поколінь, що підростають, з дорослими, який замінюється лише слабким зв'язком з чужими; на дезорганізацію суспільства, аморальність, спідлення...» [4, с. 231].

Є. Маланюк найважливішим завданням українців як національної спільноти вважає пізнання себе, пов'язуючи поразку української держави 1917 року з тим, що «справа пізнання себе стояла слабо» [2, с. 5]. Українська наука в досить несприятливих умовах бездержавності мала значні на той час напрацювання, але вони були мало відомі серед широкого загалу [2, с. 5].

За часів радянської влади в Україні не було створено фундаментальної наукової праці з історії української культури. 1931 року вийшов нарис А. Козаченка «Українська культура, її минушина і сучасність». Під час хрущовської відлиги, 1961 року, з'являється «Історія української культури (З найдавніших часів до середини XVII ст.)» М. Марченка. І це все протягом сімдесяти років. Причину такої «неуваги» до проблем вітчизняної культури І. Дзюба пояснює таким чином: «Режим не був зацікавлений у культурному самопізнанні й самоусвідомленні українського народу, а атмосфера несвободи, поліцейного нагляду за наукою, маніакального вишукування і викорінення «націоналізму» робила неможливим адекватне осмислення національного буття і його вищого продукту — національної культури» [5, с. 13].

Можна сказати більше, тих, хто захищав рідну культуру, режим просто знищував. Так було з учителем із Донеччини Олексою Тихим, який активно виступав проти штучної асиміляції українців на Донбасі: «Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, природи, історії — ось зерна, які ми повинні б сїяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, і в комсомолі, і через літературу, кіно, телебачення. А на Донеччині сходи цих зерен безжалісно, по-варварському знищуються, і виростає в душах дітей чортополох (міщанство, дармоїдство, хуліганство, пияцтво)...» [6, с. 15]. Подальші слова вчителя виявилися пророчими. Ще в 70-х роках минулого століття він застерігав, що байдужість інтелігенції Донбасу до національної культури й мови призведе до трагічних наслідків. О. Тихий, зокрема, писав: «...ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насування загибелі і мовчав, хто в угоду череву забув, якого він роду-племені, зрадив свій народ, з чужих рук брав отруйну зброю асиміляції та допомагав нищити українську мову» [6, с. 16]. Власне, справдження цього застереження можемо спостерігати вже зараз, коли відбувається збройний конфлікт на Сході України. Та виник він не спонтанно, не на пустому місці. Підґрунтя формувалося ще в ті далекі часи. На нашу думку, в основі цього протистояння лежить саме культурно-ідеологічна складова, яку реакційні політичні сили сусідньої держави вміло використали для маніпулювання свідомістю місцевого населення. У той же час свою негативну роль відіграло нехтування українським політикумом проблемами національної культури.

Останнім часом все більше стали з'являтися дослідження про значення культури для суспільного прогресу та національної безпеки. Так, в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень «Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки» зазначається, що політика національної безпеки повинна бути спрямована «на подолання конфлікту цінностей та формування національної ідентичності» [7]. Разом з тим визнається той факт, що сучасні політичні та соціально-економічні конфлікти часто стають наслідками деструктивних процесів у гуманітарній сфері, оскільки культура визнається ціннісною складовою сталого розвитку суспільства і «спроможність упровадження кардинальних соціально-економічних реформ має пряму залежність від розвитку культури» [7]. Міжнародна спільнота визнає культуру однією із засад створення стратегій, а культурну політику складовою політики національної безпеки. Про це зокрема йдеться в резолюції Декларації Ханчжоу, яка була схвалена під час Міжнародного конгресу «Культура: ключ до сталого розвитку», який проходив під егідою ООН у Ханчжоу в 2013 році.

Крім того, досвід країн, що є політичними лідерами у світі, демонструє дієвість такої технології, як «м'яка сила» (soft power), тобто використання культурного впливу країни на довколишній світ. Це особливо актуально для сучасної України, зважаючи на реалії сьогодення, адже зазначена технологія є дієвою силою у протистоянні зовнішній агресії і створенні позитивного іміджу держави на міжнародному рівні, а також у ліквідації наслідків агресії у свідомості населення тих територій, що постраждали внаслідок бойових дій. На жаль, Україна поки що не належить до списку тих країн, що досягли успіху у використанні технологій «м'якої сили» [7].

Основні засади державної політики у сфері культури визначено в ст. 3 Закону України «Про культуру»: визнання культури одним із основних факторів самобутності українського народу, сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереження цілісності культури, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури [8].

Дослідниця І. Г. Ігнатченко ще 2011 року звертала увагу на декларативність багатьох положень Закону, на послаблену національну складову порівняно з текстом законопроекту, поданого на розгляд Верховної Ради 2006 року, який, до речі, просувався досить складно [9, с. 328]. І з цим важко не погодитись.

Нині існує низка законів, що підтримують національний культурний продукт, зміцнюють роль української мови у творенні й побутуванні національної культури. Це, зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» [10], Закон України «Про кінематографію» [11] тощо. Та хочемо наголосити, що створення безпосередньо культурного продукту є вторинним. Первинною повинна бути його якість, яка напряму залежить не лише від професійних навичок творця, а й від його особистості. Надзвичайно важливим завданням є спрямувати талант на утвердження найвищих духовних цінностей. Отже, в підготовці фахівців у різних галузях культури разом із формуванням професійних навичок пріоритетним завданням має стати формування особистості.

Про це задекларовано в Законі України «Про освіту». Зокрема, у ст. 6 визначено засади державної політики у сфері освіти. Серед них хочемо звернути увагу на такі, як єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями [12]. Натомість реалії сьогодення не відповідають зазначеним засадам. Освіта, особливо коли йдеться про негуманітарні спеціальності, все більше набуває утилітарного характеру. Спостерігається тенденція до максимального скорочення курсів з історії України та історії української культури, до злиття останніх і відведення на їх вивчення мінімальної кількості годин. Та не слід забувати, що випускники закладів вищої освіти поповнять лави національної еліти, яка має розбудовувати державу, формувати і вдосконалювати громадянське суспільство. Зважаючи на викладене вище, саме розвиток національної культури є запорукою прогресу суспільства, його безпеки і навіть існування як такого. І це мають розуміти не лише самі діячі культури, а кожен громадянин, особливо той, що претендує працювати у політичних структурах, займатися організацією суспільного життя.

Вивчення вітчизняної історії та культури передбачає не лише запам'ятовування фактів та дат, а передусім усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей історичних та культурних процесів, розуміння глибинних основ національного менталітету та його впливу на подальший розвиток суспільства тощо. Без таких знань серед більшої частини населення, особливо серед представників правлячих кіл, які й досі вважають історію та культуру другорядними порівняно із політикою та економікою, Україна не зможе увійти до списку країн, що досягли успіху у використанні технологій «м'якої сили». Як відомо, ці країни, зокрема Велика Британія, Німеччина, США, Франція, Канада [7], йдуть попереду і в галузі економіки та політики.

В освітніх програмах університетів і коледжів зазначених країн обов'язково вивчаються дисципліни, спрямовані на розвиток особистості. Зокрема навчальною програмою зі спеціальності «Економіка» Стардклайдського університету (Велика Британія) передбачається вивчення курсів сучасної європейської літератури й історії; а програми вищих закладів освіти США включають курси історії та культурології [13, с. 63]. Слід також зазначити, що Європейська комісія прийняла програму досліджень та інновацій «Горизонт 2020» на період 2014–2020 рр. з бюджетом 80 млрд. євро, у якій було офіційно визнано важливість гуманітарних наук [13, с. 62].

Позитивним є той факт, що дослідженнями у цій галузі стали займатися фахівці з державного управління. Так, Л. А. Маслова у своїй дисертації називає інститути освіти та виховання ключовим суб'єктом системи духовної безпеки [14, с. 95].

Таким чином, спираючись на численні вітчизняні дослідження, ми визначили, що культура є одним із провідних чинників суспільного прогресу і безпеки суспільства. На жаль, сучасна політична еліта не виявляє розуміння цього факту, вважаючи питання розвитку культури другорядними. Такий стан справ не сприяє гармонійному розвитку суспільства і ослаблює державу в протистоянні зовнішнім загрозам. Автори аналітичної довідки про пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки ставлять завдання перед Міністерством культури України щодо створення Стратегії розвитку української культури і наголошують на необхідності пов'язати її з політикою національної безпеки [7]. Це є надзвичайно важливою метою, але, на нашу думку, вона повинна стояти і перед Міністерством освіти і науки України, яке має забезпечити єдність освіти й виховання, не зменшуючи ролі національної історії та культури у підготовці фахівців з вищою освітою.

Список використаних джерел

1. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 2001. 728 с.
2. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ: АТ «Обереги», 1992. 80 с.
3. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
4. Потебня А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 616 с.
5. Дзюба І. «Українська культура» в контексті української культури. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. К.: Либідь, 1993. 592 с.
6. Тихий О. Думки про рідний Донецький край. Хто ж такий Олекса Тихий. Статті, спогади, роздуми. Олексієво-Дружківка, 2008. 41 с.
7. Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2130>
8. Закон України «Про культуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
9. Ігнатченко І. Г. Закон України «Про культуру»: питання вдосконалення правового регулювання. Форум права. 2011. № 4. С. 327–331.
10. Закон України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації». URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/zakon-ukrajiny/stattya-mova-audiovizualnih-elektronnih-325526.html>
11. Закон України «Про кінематографію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80>
12. Закон України «Про освіту». URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/110-zakon-ukrayiny-pro-osvitu>
13. Ключковська Н. Р. Роль гуманітарних і суспільних наук у вищій освіті: зарубіжний досвід. Український стоматологічний альманах. 2017. № 2. С. 61–66.
14. Механізми державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства: дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентіві України. Київ, 2014. 211 с.

Сабельникова Тамара Николаевна,
кандидат филологических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПРОГРЕСС

В статье рассматривается роль национальной культуры в общественной жизни государства, определяется ее приоритетное значение в процессах успешного реформирования политики и экономики. Обосновывается необходимость включения национальной культурной политики в сферу национальной безопасности. Автор также анализирует современное состояние культурной политики в Украине, зарубежный опыт в этой области и очерчивает перспективы государственного регулирования национальной культурной политики.

Ключевые слова: национальная культура; культурная политика; общественный прогресс; национальная безопасность; технология «мягкой силы»

Sabelnykova Tamara Nikolajevna,
PhD in Philology, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

CULTURAL POLICY OF THE STATE AND SOCIAL PROGRESS

The article deals with the role of the national culture in the life of society. Its priority in the processes of the successful reforming politics and economy is determined here. Modern world is multicultural and the policy of many advanced powers is aimed to preserve the cultures of all peoples, cultural dialogue, which is one of the most effective ways of eliminating aggression, overcoming conflicts and harmonious development of the world community. The international community reviewed culture as one of the foundations for creating strategies, and cultural policy as an integral part of national security policy. The experience of the countries of the political leaders in the world demonstrates the effectiveness of technology soft power that is the use of cultural influence of the country on the world. This is especially true for modern Ukraine given the reality of the present. The development of national culture is the key to the progress of society, its security and even existence. And this must be understood not only by the cultural leaders themselves, but by every citizen, especially the one who sets up a claim to work in political structures. Based on numerous domestic studies, the author has determined that culture is one of the leading factors in social progress and the security of society. The modern political elite doesn't reveal an understanding this fact, considering the development of culture as the secondary task. This state of affairs does not contribute to the harmonious development of society and weakens the state in confronting external threats. In this regard, the Ministry of Culture faces the task of creating a Strategy for the development of national culture and linking it with the national security policy. The Ministry of Education and Science of Ukraine should have the same goal and ensure the education without reducing the role of the humanitarian component in the training of specialists of the higher educational degree.

Key words: national culture; cultural policy; social progress; national security; technology soft power

Надійшла до редколегії 12.02.2019

Розділ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 342.922

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-144-150>

Данилевська Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, РОЗГЛЯД ЯКОГО НАЛЕЖИТЬ ДО КОМПЕТЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті проаналізовано положення КУпАП, які регламентують право на захист особи, яка вчинила адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд якого належить до компетенції Національної поліції. Надано характеристику таким суб'єктам забезпечення права на захист, як адвокат та інший фахівець у галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу. Акцентовано увагу на особливостях забезпечення права на захист у зазначеній категорії проваджень.

Ключові слова: адміністративне правопорушення; безпека дорожнього руху; стадії адміністративного провадження; спрощене провадження; захисник

Постановка проблеми. Адміністративно-деліктні правовідносини, у межах яких громадяни притягаються до адміністративної відповідальності, залишаються однією з найбільш конфліктних сфер відносин представників Національної поліції й суспільства. У цьому контексті гострою постає проблема відносин громадян та представників підрозділів Національної поліції, що забезпечують безпеку дорожнього руху, тобто патрульної поліції. Безумовно, діяльність патрульної поліції є більш прозорою та відкритою порівняно з діяльністю попередньої служби, що забезпечувала безпеку дорожнього руху, оскільки побудована на принципах партнерства й соціальної взаємодії з населенням, а отже, і з порушниками безпеки дорожнього руху.

Утім, велика кількість складів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, їхня якісна неоднорідність, так звана спрощена процедура адміністративного провадження в справах про вказані делікти, законодавчо передбачений обов'язок представників патрульної поліції виносити на місці вчинення правопорушення постанову в справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, якщо розгляд таких справ належить до компетенції Національної поліції,

об'єктивно ускладнюють дотримання в повному обсязі прав і свобод громадян. Як слушно зауважує М. В. Плугатир, під час здійснення спрощеного провадження, яке характеризується мінімумом процесуальних дій та їхньою оперативністю, виникають проблеми процесуального характеру щодо забезпечення процесуальних прав учасників такого провадження, і насамперед це стосується особи, яка притягається до адміністративної відповідальності [1, с. 154].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям цього дослідження слугували праці, у яких розглядалися питання дотримання прав і свобод учасників адміністративно-деліктного провадження, зокрема Н. П. Бортник, Я. В. Ващука, Т. Ф. Весельської, С. С. Єсімова, В. В. Гаркуші, О. В. Горбач, В. В. Горкавої, Т. О. Коломоєць, О. В. Крикун, В. П. Петкова, С. В. Петкова, М. В. Плугатира, М. Г. Поліщук, О. Ю. Салма-нової, Р. В. Сінельника, А. О. Собакаря, М. М. Стоцької, А. В. Червінчука та інших.

З урахуванням висновків, зроблених вищезазначеними дослідниками, наразі є актуальним проаналізувати положення чинного законодавства в частині забезпечення особливостей дотримання прав і свобод особи, яка вчинила адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд якого належить до компетенції Національної поліції, на підставі чого запропонувати зміни до нього, що і є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу. Притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху передбачає дотримання прав такої особи, що задекларовано в низці нормативно-правових актів, зокрема в Конституції України й КУпАП. Так, ст. 59 Конституції України стверджується, що кожен має право на професійну правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Аналіз КУпАП свідчить, що лише в ст. 268 КУпАП «Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності» зазначено, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, між іншим, має право під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця в галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи.

Указані положення кореспондуються із приписами ст. 271 КУпАП «Захисник», у якій зазначено, що адвокат чи інший фахівець у галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи, може брати участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення. Крім цього, якщо особа є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат, який призначений Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Призначений адвокат має права, передбачені ч. 1 цієї статті та іншими законами. Повноваження адвоката, призначеного Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, підтверджуються дорученням, що видається Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Цією ж нормою визначені права захисника: 1) знайомитися з матеріалами справи; 2) подавати клопотання за дорученням особи, яка його залучила; 3) від імені особи подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу; 4) інші права, передбачені законами України.

Отже, законодавчо визначено, що учасниками адміністративного провадження в справах про правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, до компетенції яких належить надання правової допомоги, можуть бути два суб'єкти — адвокат або інший фахівець у галузі права, який, відповідно до закону, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи.

Так, відповідно до Закону України від 5 липня 2012 року № 5076 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі — Закон), *адвокат* — це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені вищезазначеним Законом. Повноваження адвоката щодо участі в розгляді справи підтверджуються договором про надання

правової допомоги; довіреністю; ордером; дорученням органу (установи), уповноваженого законом надавати безоплатну правову допомогу.

Згідно із ч. 2 ст. 26 Закону України від 5 липня 2012 року № 5076 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», *ордер* — це письмовий документ, що у випадках, установлених цим Законом та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката щодо надання правової допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера.

Форма та зміст *договору про надання правової допомоги* закріплені у ст. 27 Закону України від 5 липня 2012 року № 5076 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, указаний договір укладається в письмовій формі, але може існувати в усній формі в таких випадках, як 1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди); 2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим, але з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди, то в найближчий можливий строк (ч. 2 ст. 27 Закону України від 5 липня 2012 року № 5076 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Відповідно до ст. 21 Закону України від 02 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу», повноваження щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, підтверджуються *дорученням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги та довіреністю відповідно до вимог процесуального законодавства*. Зауважимо, що, згідно з приписами вище вказаного Закону, у разі неможливості надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатом, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги укладає договір з адвокатом, включеним до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Але й у цьому випадку повноваження адвоката щодо участі в розгляді справи підтверджується *дорученням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги та довіреністю відповідно до вимог процесуального законодавства*.

З урахуванням вимог ст. ст. 244–247 ЦК України *довіреність* на ведення справи повинна бути засвідчена нотаріусом або посадовою особою, якій, відповідно до закону, надано право засвідчувати довіреності.

Визначення *іншого фахівця в галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи*, у законодавстві відсутнє. Слід згадати, що ст. 268 КУпАП «Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності» була доповнена таким суб'єктом, як *інший фахівець у галузі права*, відповідно до Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням громадянина Г. І. Солдатова щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 КПК України, ст. 268, 271 КУпАП (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року у справі № 1-17/2000. На початку 2000-х років, коли інститут адвокатури лише проходив своє становлення, були відсутні визначення «правової допомоги» та гарантії надання безоплатної правової допомоги. Зауважимо, що сьогодні розглядати «*іншого фахівця в галузі права*», який, згідно із законом, має повноваження щодо надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, як особу, яка лише має диплом бакалавра за спеціальністю «Право», не можна.

По-перше, законодавчо закріплено визначення «правової допомоги», по-друге, так само на законодавчому рівні закріплено суб'єктів, які, згідно із законом, мають право надавати правову допомогу. Так, згідно зі ст. 1 розділу I Закону України від 02 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу», *правова допомога* — це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення, а *правові послуги* — це надання правової

інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Цим же законом передбачено, що перелічені правові послуги можуть надаватися безоплатно і становити так звану безоплатну первинну правову допомогу, а суб'єктами надання її можуть бути органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (ст. 9).

З огляду на викладене та оскільки лише в одному нормативному акті надано визначення «правової допомоги», наведено перелік суб'єктів, які можуть надавати правову допомогу, пропонуємо *іншим фахівцем у галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи, уважати особу, яка є представником органу виконавчої влади; органу місцевого самоврядування; фізичної та юридичної особи приватного права; спеціалізованої установи; Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги та, відповідно до Закону України від 02 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу», надає правову допомогу.*

Слід зауважити, що право особи на захист також частково врегульовано ст. 26 КУпАП «Адміністративне затримання», а органи (посадові особи), правочинні здійснювати адміністративне затримання, про кожний випадок адміністративного затримання осіб інформують у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи залучила захисника. Разом з тим, ст. 14 Закону України від 02 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу» передбачено право особи на вторинну безоплатну правову допомогу під час адміністративного затримання та адміністративного арешту, хоча в нормах КУпАП, якими врегульовано питання адміністративного затримання та застосування адміністративного арешту, не закріплено право особи мати захисника.

Повертаючись до законодавчо закріпленого права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, на захист (ст. 268 КУпАП), вважаємо, що окремі питання, пов'язані із цим, потребують свого вирішення на законодавчому рівні.

Так, норми КУпАП не містять визначення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Лише у ст. 256 КУпАП «Зміст протоколу про адміністративне правопорушення» вказано, що при складанні протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються її права і обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП, про що зазначається в протоколі, а це дає можливість зробити висновок, що законодавець ототожнює особу, щодо якої складається протокол про адміністративне правопорушення, з особою, яка притягається до адміністративної діяльності. Водночас особливістю провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що належать до компетенції Національної поліції України, є те, що протокол про адміністративні правопорушення не складається (ст. 258 КУпАП «Випадки, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається» (так званий спрощений порядок)). Тобто відразу виноситься постановою в справі про розглядуване адміністративне правопорушення. У наведеному випадку залишається відкритим питання: з якого моменту особа вважається такою, що притягається до адміністративної відповідальності?

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиної позиції науковців щодо врегулювання цього. Так, деякі науковці ототожнюють особу, яка притягається до адміністративної відповідальності, з особою, щодо якої здійснюється адміністративне провадження [2, с. 108]; інші, характеризуючи учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення, лише зазначають права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності [3, с. 95; 4, с. 146].

На думку О. В. Крикун, особу, яка притягається до адміністративної відповідальності, можна визначити як фізичну (громадянина України, особу без громадянства або іноземця) або юридичну особу, або посадову (службову) особу, або фізичну особу — суб'єкта підприємницької діяльності, або об'єднання громадян, що вчинило визначене законодавством адміністративне правопорушення, за яке законом передбачено адміністративну відповідальність [5, с. 81]. Із цього випливає, що дослідниця вважає моментом набуття особою розгляданого статусу час вчинення нею адміністративного правопорушення. Як бачимо, законодавче закріплення поняття особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, або / та моменту, з якого особа такою вважається, сприятиме реалізації такою особою свого права на правову допомогу.

Дослідники, які займалися питаннями забезпечення прав і свобод осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, маже одностайно пропонують зміни до КУпАП щодо забезпечення права таких осіб на захист. Так, Я. В. Вашук пропонує закріпити право особи, котра притягається до адміністративної відповідальності, протягом години з моменту прибуття особи, яка законом наділена правом складати протокол про адміністративне правопорушення, чекати прибуття свого особистого адвоката або іншого фахівця в галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи [6]. О. В. Крикун та В. В. Горкава пропонують доповнити КУпАП правом захисника брати участь у провадженні з моменту складання протоколу про адміністративне правопорушення [5, с. 184; 7, с. 120]. Т. О. Коломоєць та Р. В. Сінельник вважають доцільним доповнити й конкретизувати права захисника в провадженні в справах про адміністративне правопорушення, зокрема мати з правопорушником конфіденційне побачення до першого пояснення [8, с. 158].

Як зазначалося вище, ст. 268 КУпАП особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, надається право користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця в галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи, лише під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Підтримуючи домінуючу позицію в адміністративно-правовій науці щодо стадій провадження в справах про адміністративні правопорушення (перша — порушення адміністративного провадження й адміністративне розслідування, друга — розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення в ній постанови, третя — перегляд справи у зв'язку з оскарженням або опротестуванням постанови в справі, четверта — виконання постанови про накладення адміністративного стягнення) та звернувшись до норм КУпАП, зокрема до ст. 279 КУпАП «Порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення», бачимо, що розгляд справи розпочинається з оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає цю справу. Головуючий на засіданні колегіального органу або посадова особа, що розглядає справу, оголошує, яка справа підлягає розгляду, хто притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їхні права і обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються докази і вирішуються клопотання.

Оскільки в провадженнях про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд яких належить до компетенції Національної поліції, постанова в справі виноситься на місці вчинення правопорушення, тому, зрозуміло, на місці вчинення правопорушення відбувається і розгляд справи. Отже, правопорушник може реалізувати своє право на правову допомогу шляхом виклику захисника на місце вчинення правопорушення. Якщо ж із об'єктивних причин захисник не може прибути, то, реалізуючи своє процесуальне право на клопотання, передбачене ст. 268 КУпАП, правопорушник клопоче про перенесення розгляду справи. Утім, згідно зі ст. 258 КУпАП, уповноважена посадова особа все одно зобов'язана винести постанову в справі про адміністративне правопорушення.

Як бачимо, ч. 5 ст. 258 КУпАП фактично нівелюється право особи, яка притягається

до адміністративної відповідальності за вчинення деліктів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд яких належить до компетенції Національної поліції, на клопотання щодо перенесення засідання у зв'язку з необхідністю залучення захисника. Тим часом уповноважена на розгляд такої справи особа так само змушена відмовляти в задоволенні такого клопотання, відповідно до приписів ст. 258 КУпАП.

На думку В. В. Гаркуші, забезпечити право особи на клопотання в спрощеному провадженні в справах щодо адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху можна шляхом доопрацювання в частині необхідності складання протоколу про адміністративне правопорушення в тому разі, коли особа, яка притягається до відповідальності, не погоджується із вчиненим правопорушенням та/або стягненням, що на неї накладається [9, с. 112]. Існують і інші пропозиції розв'язання проблеми реалізації права особи на клопотання в розглядуваному провадженні. Так, М. В. Плугатир вважає доцільним виключити із ч. 5 ст. 258 КУпАП застереження щодо випадків притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 185-3, та правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема зафіксованих в автоматичному режимі [1, с. 158].

На нашу думку, розв'язати окреслені проблеми можна так само лише шляхом унесення змін до ст. 258 КУпАП, а саме: із ч. 4 виключити речення «вноситься постанова в справі про адміністративне правопорушення» і доповнити після слів «на місці вчинення правопорушення» словами «відбувається розгляд справи про адміністративне правопорушення».

Висновки. Ураховуючи наведене, слід констатувати, що КУпАП закріплює право особи, яка притягається до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд яких належить до компетенції Національної поліції, під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця в галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи (ст. ст. 268, 271 КУпАП). Іншим фахівцем у галузі права, який, згідно із законом, має право надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи, слід уважати особу, яка є представником органу виконавчої влади; органу місцевого самоврядування; фізичної та юридичної особи приватного права; спеціалізованої установи; центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги та, відповідно до Закону України від 02 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу», надає правову допомогу. На нашу думку, особа, яка притягається до адміністративної діяльності, — це особа, щодо якої складається протокол про адміністративне правопорушення або вноситься постанова в справі про адміністративне правопорушення (у випадку спрощеного провадження).

Крім цього, для усунення суперечностей між приписами ст. 268 КУпАП (щодо права особи скористатися правом на захист на стадії розгляду справи) та ст. 258 КУпАП (у разі вчинення правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд якого належить до компетенції Національної поліції, представник цього органу зобов'язаний на місці вчинення правопорушення винести постанова в справі про таке правопорушення) пропонуємо виключити із ч. 4 ст. 258 КУпАП речення «вноситься постанова в справі про адміністративне правопорушення» і доповнити після слів «на місці вчинення правопорушення» словами «відбувається розгляд справи про адміністративне правопорушення».

Список використаних джерел

1. Плугатир М. В. Розгляд клопотань у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Наука і правоохорона. 2016. № 3 (33). С. 153–158.
2. Бесчастний В. М., Мердова О. М., Сахно А. П. Адміністративна відповідальність в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2015. 204 с.
3. Адміністративна відповідальність: навчальний посібник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ: Істина, 2011. 184 с.
4. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 208 с.

5. Крикун О. В. Адміністративно-правовий статус учасників проваджень у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 235 с.
6. Ващук Я. В. Захисник в адміністративно-деліктному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012 / сайт «Моя дисертація» URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/13443.html> (дата звернення: 17.11.2019)
7. Горкава В. В. Право на захист у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та гарантії його реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2015. 219 с.
8. Коломоєць Т. О., Сінельник Р. В. Захисник у провадженні в справах про адміністративні правопорушення: монографія. Київ: Істина, 2008. 184 с.
9. Гаркуша В. Повноваження патрульної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 109–113.

Данилевская Юлия Александровна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

ОСОБЕННОСТИ СОБЛЮДЕНИЯ ПРАВА НА ЗАЩИТУ ЛИЦА, СОВЕРШИВШЕГО АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВОНАРУШЕНИЕ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ, РАССМОТРЕНИЕ КОТОРОГО ОТНЕСЕНО К КОМПЕТЕНЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ.

В статье проанализированы положения КУоАП, регламентирующие право на защиту лица, совершившего административное правонарушение в сфере обеспечения безопасности дорожного движения, рассмотрение которого отнесено к компетенции Национальной полиции. Охарактеризованы такие субъекты обеспечения права на защиту, как адвокат и другой специалист в отрасли права, который по закону имеет право на предоставление правовой помощи. Акцентировано внимание на особенностях обеспечения права на защиту в указанной категории производств.

Ключевые слова: административное правонарушение; безопасность дорожного движения; стадии административного производства; упрощенное производство; защитник

Danylevska Yuliia Oleksandrivna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

SPECIAL ASPECTS OF OBSERVANCE THE RIGHT TO PROTECTION OF THE PERSON WHO COMMITTED AN ADMINISTRATIVE OFFENSE IN THE FIELD OF ENSURING THE TRAFFIC SAFETY, THE CONSIDERATION OF WHICH IS WITHIN THE COMPETENCE OF THE NATIONAL POLICE

Administrative tort legal relations that regulate the administrative liability of citizens remain one of the most controversial spheres of relationship between the representatives of the National Police and the society; bringing the person to administrative liability for committing the offense in the field of ensuring the traffic safety is not an exception.

So, for example, the great number of components of administrative offenses in the field of ensuring the traffic safety, their qualitative heterogeneity, so called simplified administrative proceedings of the specified delicts, statutory duty of the representatives of the patrol police to take a decision at the scene of the offense (if the consideration of those cases is within the competence of the National Police) objectively complicate the observance of rights and freedoms of citizens.

Taking into account the urgency of the issue, the author has analyzed the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses that regulates the right to protection of the person who committed an administrative offense in the field of ensuring the traffic safety, the consideration of which is within the competence of the National Police. The characteristics of those subjects of ensuring the right to protection as a lawyer and another legal specialist who has right under the law to provide legal assistance are given. The greater focus is placed on the special aspects of observance the right to protection in that category of proceedings.

On the basis of the undertaken research the author proposes amendments to certain provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Key words: administrative offense; traffic safety; stages of administrative proceedings; simplified administrative proceedings; defense counsel

Надійшла до редколегії 16.03.2019

УДК 351.74/.75 (410+71+73+44) : 055.336.4 – 049
DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-151-156>

Сіроштан Юрій Володимирович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7301-2665>

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРУЛЬНИХ СЛУЖБ ПОЛІЦІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, КАНАДИ, США ТА ФРАНЦІЇ: УПРОВАДЖЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ

У статті надано характеристику адміністративної діяльності патрульних служб поліції Великобританії, Канади, США та Франції. Висвітлено окремі напрями діяльності патрульних служб указаних країн з охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю з урахуванням правових основ діяльності, території обслуговування, нормування службового часу та структурної специфіки підрозділів.

Ключові слова: адміністративна діяльність; патрульна служба; правопорушення; боротьба зі злочинами; громадський порядок; громадська безпека; профілактика правопорушень

Постановка проблеми. Реформування поліції, що відбувається в Україні, вимагає перебудови й значного підвищення рівня ефективності та якості діяльності вказаного правоохоронного органу. У першу чергу ці вимоги стосуються патрульної поліції — найчисельнішого загону правоохоронців, що безпосередньо виконує завдання з охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю. Успішне виконання цих завдань неможливе без урахування кращих зразків досвіду адміністративної діяльності таких зарубіжних «флагманів», як Великобританія, Канада, США та Франція.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Характеристиці адміністративної діяльності присвячено ряд праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а саме: Б. Г. Баланкіна, Д. М. Бахраха, К. С. Бельського, І. І. Веремеєнка, І. П. Голосниченка, С. Т. Гончарука, Є. В. Додіна, Л. В. Ковалю, Я. Ю. Кондратьєва, О. П. Коренева, С. С. Яценка; учених зарубіжних країн: Ж. Веделя, Р. Драго, Д. Інсіарді, К. Кенні, Г. Келлінга, Л. Лея, К. Марфі, З. Неджаті, Е. Судерленда, Р. Фрідмана, Т. Фельтеса, Ф. Хагана та інших.

Метою статті є надання характеристики адміністративної діяльності поліції Великобританії, Канади, США, Франції та впровадження їхнього позитивного досвіду в Україні.

Надаючи характеристику адміністративної діяльності патрульних служб поліції Великобританії, Канади, США та Франції, треба передусім розглядати саме поняття адміністративної діяльності як комплекс заходів, спрямованих на попередження правопорушень, охорону громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьбу зі злочинністю. Цього вимагає те, що існує низка розбіжностей між розумінням адміністративної діяльності в Україні та в зарубіжних країнах. Крім того, у названих зарубіжних країнах інакше трактуються деякі правові явища, зокрема й саме поняття правопорушення, у тому числі адміністративного.

Для зручнішого проведення порівняння доцільно поділити правові системи згаданих зарубіжних країн на загальну (систему статутного права), до якої належать Великобританія, США та Канада, та континентальну систему, представником якої є Франція. Такий поділ

викликано кількома причинами. Головною з них є те, що в країнах континентального права існують «писані», тобто прийняті вищими органами законодавчої влади кримінальні, кримінально-процесуальні та інші кодекси, які регламентують діяльність правоохоронних органів та весь процес виявлення правопорушень і їх попередження, а також покарання правопорушників. У країнах загального (статутного) права такі детальні систематизовані кодекси відсутні, а діяльність правоохоронних органів регламентується тут статутами (актами парламенту), які приймаються щорічно, або судовими прецедентами. При цьому зазначимо, що цей поділ можна назвати дещо умовним, оскільки, наприклад, у Канаді існує свій кримінальний кодекс, прийнятий парламентом. Є Федеральний кримінальний кодекс у США, а також у кожному штаті США є свій кримінальний кодекс, прийнятий законодавчими органами штатів. У Великобританії існує усталена система статутів, прийнятих парламентом і які, напевно, можна вважати кодифікованим законодавством, що регулює діяльність правоохоронних органів та поліції зокрема [1; 2].

Ураховуючи таку правову специфіку, зупинимось більш детально на характеристичі адміністративної діяльності патрульних служб поліції Великобританії, Канади, США та Франції.

У діяльності патрульних Великобританії термін «адміністративна діяльність» застосовується досить часто. Але практично адміністративна діяльність, яка охоплюється цим терміном, визначає діяльність у різних сферах. Це:

1. Підготовка протоколів, довідок, свідчень та інших матеріалів для розгляду в суді.
2. Перевірка протоколів, проведення запитів, додаткових оглядів місць правопорушення, виявлення додаткових обставин скоєння правопорушення, якщо такі спостерігаються.
3. Охорона громадського порядку.
4. Допити свідків, правопорушників, опитування населення та інші дії з метою встановлення найбільш повної картини скоєння правопорушення [3; 4].

Робота британської патрульної поліції з охорони громадського порядку, попередження правопорушень, затримання та ізоляції правопорушників, видання окремих розпоряджень та нормативних актів, спрямованих на покращення стану громадського порядку та громадської безпеки, адміністративною діяльністю не називається. У деяких випадках уживається термін «охорона королівського порядку» [5] та запозичений зі США термін «охорона громадського порядку». Питання про те, хто займається охороною громадського порядку та попередженням правопорушень, у юридичній літературі Великобританії також не порушується. Мається на увазі, що всі поліцейські, які носять форму, повинні цим займатися [6]. Адміністративна діяльність до цієї роботи поліції не належить. Але, як свідчить статистика, робота щодо попередження злочинності та правопорушень, охорони громадського порядку та громадської безпеки займає понад 55–60 % усього робочого часу поліції Великобританії [7].

Необхідно підкреслити, що вся діяльність з охорони громадського порядку та громадської безпеки у Великобританії щорічно детально організовується та планується. На основі спостережень та аналізу складаються пропозиції щодо покращення роботи з охорони громадського порядку і доводяться до відома всіх поліцейських, які працюють у цій сфері [8; 9, с. 75]. Вони також мають право вносити пропозиції щодо покращення діяльності поліції.

Для прикладу візьмемо організацію охорони громадського порядку в місті Ньюкасл. Ця діяльність має свої особливості:

75 % усього особового складу патрульної поліції працює в період з 22-00 до 04-00, тобто тоді, коли здійснюється найбільша кількість порушень громадського порядку;

12 пар патрульних поліцейських зосереджені лише в центрі міста, де розташовані нічні клуби, кафе, бари та інші розважальні заходи;

патрулювання здійснюється лише пішки, але при черговій частині знаходиться поліцейський автобус зі спеціальною черговою групою поліцейських, який у разі виникнення ускладнень оперативно допомагає в наведенні порядку, у затриманні правопорушників та

доправленні їх до поліцейських дільниць. На чергуванні також знаходяться спеціальні підрозділи поліцейських із собаками [10].

У деяких регіонах, наприклад у Нортумбрії, у суботу та неділю для охорони громадського порядку у вечірній час задіяно до 80 % усього особового складу. Удень на службі перебуває лише 10–15 % особового складу, тому складається враження, що у Великобританії працює дуже мало поліцейських [11].

Подібна картина зафіксована і в Канаді. Поліцейський офіцер, згідно зі статистичними даними, реєструє правопорушення, за яке може бути порушена кримінальна справа, приблизно один раз на тиждень. Але не обов'язково порушник може бути засуджений. Отже, це так зване «сумарне» правопорушення, за яке правопорушник може бути притягнений до відповідальності суддею одноособово, але він може бути і не засудженим. Домагається ж засудження правопорушника поліцейський Канади в середньому один раз на 9 місяців.

Слід ураховувати і таку особливість канадської поліції, що вона поділена на федеральну, провінційну та муніципальну. Тому і кожна поліція має свою організаційну структуру, свої чергові частини, патрульну та дорожню поліцію тощо.

Наприклад, Королівська канадська кінна поліція поділена на тринадцять регіональних штабів, які розташовані в столицях провінцій. У свою чергу вони мають 41 підрозділ, а підрозділи складаються із 700 відділів. Зрозуміло, кожний відділ має свою чергову частину [12, с. 341]. Як і у Великобританії, невеликі поліцейські дільниці вночі зачиняються, усі громадяни знають номери домашніх телефонів поліцейських, і якщо трапляється якась несподіванка, то поліцейські прибувають на роботу з дому. У великих містах та столиці створено спеціальні підрозділи патрульної служби, які працюють цілодобово. Але більшість поліції задіяна вночі [13].

Основні зусилля патрульної поліції Канади спрямовані на попередження правопорушень, тому вимога поліцейського до громадянина, який порушує громадський порядок, є законом. Якщо громадянин не зважає на вимогу поліцейського, він може бути заарештований.

У США поліцейські відомства стверджують, що їхнє основне завдання — це боротьба зі злочинністю. Але, як стверджує статистика, понад 50 % усієї роботи поліції США — це рутинна повсякденна діяльність, спрямована на охорону громадського порядку та громадської безпеки; виявлення, попередження та припинення дрібних правопорушень; підготовка матеріалів для розгляду в судах [14].

Д. Ф. Коул із Коннектикутського університету (США) проаналізував діяльність більш як 900 патрульних поліцейських США в процесі виконання ними своїх службових обов'язків. Результати аналізу виявилися такими:

1. У середньому за добу за час виконання своїх службових обов'язків патрульні поліцейські витрачають лише 3 % свого робочого часу на злочини проти особи.
2. Кожен патрульний витрачає до 15 % свого робочого часу на розкриття злочинів, пов'язаних із власністю та розшуком злочинців, які їх скоїли; інші пов'язані із цими злочинами дії.
3. На регулювання дорожнього руху у випадках ДТП та інших подій, спостереження за дорожнім рухом, перевірку водіїв та інші дії витрачається 9–11 % усього робочого часу.
4. Частина часу, яка витрачається патрульними поліцейськими США на допомогу потерпілим, тим, хто заблукав, людям похилого віку, на пошуки загублених речей, пошуки зниклих тварин тощо, становить приблизно 12–13 %.
5. Увесь інший час, тобто приблизно 60 %, витрачається на адміністративну діяльність [15].

Аналіз, який провів Д. Лівінгстон у своїй праці «Злочини та кримінологія», загалом співпадає з висновками Д. Ф. Коула. Кількість часу, яку витрачає в середньому поліцейський США на різні види діяльності під час виконання своїх службових обов'язків, за його аналізом, розподіляється таким чином:

Робота над розкриттям злочинів, скоєних проти особи — 2,96 %.

Робота над розкриттям злочинів, скоєних проти власності — 14,82 %.

Регулювання поліцейськими дорожнього руху — 9,20 %.

Спостереження за станом публічного порядку — 9,20 %.

Соціальна допомога малозабезпеченим верствам населення — 13,70 %.

Адміністративна діяльність, тобто підготовка матеріалів для розгляду в судах, збирання різних довідок та допит свідків і потерпілих, доправлення правопорушників до суду, свідчення в судах — 50,19 % [16].

Головною умовою здійснення адміністративно-правової діяльності патрульними у великих містах США є мобільність та швидкість реакції на скоєння злочинів. Патрулювання ж з метою охорони громадського порядку є дещо другорядним завданням поліції і розглядається як рутинна щоденна робота.

Система поліції та жандармерії Франції склалась у процесі історичного розвитку країни і є досить своєрідною. Жандармерія Франції, яка обслуговує понад 90 % території країни, де проживає 60 % населення, підпорядкована Міністерству оборони і виконує його директиви. Поліція обслуговує 10 % території та 40 % населення і підпорядкована Міністерству юстиції [17].

Наприклад, поліція Парижа патрулює місто, охороняє порядок у місті, займається розкриттям злочинів тощо. Водночас у Парижі деякі особливо важливі об'єкти охороняються жандармерією. У разі виникнення надзвичайних ситуацій ці дві правоохоронні організації діють спільно [18]. Увечері, як заведено, у Парижі для охорони громадського порядку задіяні понад 10 тисяч поліцейських та жандармів.

Маленькі міста та сільська місцевість — це повністю юрисдикція жандармерії. Поліція працює лише у великих містах, на залізницях та в окремих напрямках діяльності (наприклад, поліція лотерей, моралі і под.). З іншого боку, жандармерія також має певні напрями роботи, крім охорони громадського порядку. Існує морська та річкова жандармерія, гірська та гірськорятувальна жандармерія, жандармерія озброєння тощо.

Залежно від розміру поліцейської дільниці та оперативної обстановки на дільницях чергування поліцейських у Франції організовано по-різному. Там, де поліцейські функції виконує жандармерія і дільниці невеликі, цілодобового чергування немає, але воно може бути запроваджене у випадку ускладнення оперативної обстановки, скоєння серії резонансних злочинів та з інших причин. У звичайний період дільниця зачиняється на ніч, але жандарми є відповідальними і, якщо трапляється якась несподіванка, завжди готові прибути на місце події.

У великих містах організація роботи з охорони громадського порядку подібна до організації роботи в інших країнах. Патрулювання у великих містах проводиться як на автомобілях, так і пішки.

Аналізуючи адміністративну діяльність поліції та жандармерії Франції, слід зазначити, що загалом у цій діяльності є багато подібного до діяльності розглянутих країн. Але одночасно існує низка власних особливостей, що впливають із самої системи поліцейських органів.

Висновки. Адміністративна діяльність патрульної поліції Великобританії, Канади, США та Франції в тому розумінні, як це прийнято в Україні, як вид діяльності не виокремлюється, цим займаються всі працівники поліції, що носять формений одяг, за виключенням детективів; її змістом охоплюються всі заходи щодо попередження правопорушень, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинами. У країнах загального права (на прикладі Великобританії, Канади та США) адміністративна діяльність поліції не є централізованою та визначається багатьма нормативними актами (статутами), у тому числі судовими прецедентами. У країнах континентальної правової системи (на прикладі Франції, України) указаний напрямок діяльності є чітко регламентованим у нормативно-правових актах, що приймаються вищим законодавчим органом влади. Патрульні служби поліції зарубіжних країн мають значно більше часу на проведення заходів щодо попередження, виявлення та припинення правопорушень, тому що вони не мають дискретних повноважень для притягнення правопорушників до відповідальності.

Список використаних джерел

1. English I., Card R. *Butterworth's Police Law*, 6-th edition, Butterworth. London, 1999. P. 1, 2, 18, 46, 109, 182, 467, 468, 457–472, 520, 691–694.
2. Dalley M. I., Landry P. R. *Changing the Way We Do Business into the Twenty — First Century*, *Gazette*, Vol. 62, № 1, 2000.
3. English I., Card R., *Butterworth's Police Law*, 6-th edition, Butterworth. London, 1999. P. 1, 2, 18, 46, 109, 182, 467, 468, 457–472, 520, 691–694.
4. Sampson F. *Blackstone's Police Manual, General Police Duties 1998/99*. London, Blackstone, 1999. P. 183, 217.
5. Lord Hailshame of Maryenborne, *Laws of England*, Butterworths, London, 1990. P. 112, 200.
6. Koch B. C. M. *The Politics of Crime Prevention*, Aldershort, Ashgate, 1998. P. 103.
7. *Report of the Commissioner of Police of the Metropolis 1995/96*, Secretary of State for the Home Department. London, 1996. P. 111.
8. Butler A. I. P. *Police Management*. 2nd edition, Billing and Sons LTD. Dartmouth, 1994. P. 94.
9. Губанов А. В. *Полиция зарубежных стран*. МАЭП, Москва, 1999. 74 с.
10. *Police Review*, 1 May, 1998. P. 22–23.
11. *Police Review*, 10 April, 1998. P. 18.
12. Бандурка О. М. *Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення*. Харків: Основа, 1996. С. 341.
13. *Pony Express* № 9, 1998.
14. *Police Chief* 1998, May. P. 28.
15. Coul J. *The Function and the Role of the Police Studies*, *Academy of Criminal Justice*. Volume 17 (2), Baden Wurtenberg, 1994. P. 12, 21.
16. Livingstone I. *Crime and Criminology*. 2nd edition, Prentice Hall, New Jersey, 1996. P. 402.
17. Dien F. *Maintien de l'Ordre et defense, Preparation au concours d'admission a l'ecole de formation des officiers de gendarmerie*, Centre de documentation. Paris, 1996.
18. *La Gendarmerie Aujourd'hui*, Atlas. Paris, 1991. P. 84–87.

Сироштан Юрий Владимирович,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7301-2665>

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАТРУЛЬНЫХ СЛУЖБ ПОЛИЦИИ ВЕЛИКОБРИТАНИИ, КАНАДЫ, США И ФРАНЦИИ: ВНЕДРЕНИЕ ПОЗИТИВНОГО ОПЫТА В УКРАИНЕ

В статье предоставлена характеристика административной деятельности патрульных служб полиции Великобритании, Канады, США и Франции. Указаны отдельные направления деятельности патрульных служб этих стран по охране общественного порядка, обеспечению общественной безопасности и борьбе с преступностью с учетом правовых основ деятельности, территории обслуживания, нормирования служебного времени и структурной специфики подразделений.

Ключевые слова: административная деятельность; патрульная служба; правонарушение; борьба с преступлениями; общественный порядок; общественная безопасность; профилактика правонарушений

Siroshtan Yurii Vladimirovich,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7301-2665>

ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF PATROL SERVICES OF THE POLICE OF GREAT BRITAIN, CANADA, USA AND FRANCE: INTRODUCTION OF POSITIVE EXPERIENCE IN UKRAINE

In article is given the characteristic of administrative activity of patrol services of police of Great Britain, Canada, the USA and France. Separate lines of activity of patrol services of these countries after public order protection, maintenance of public safety and struggle against criminality, taking into account legal bases of activity, territory of service, rationing of working hours and structural specificity of divisions are specified.

Police reform in Ukraine requires restructuring and significant increase in the efficiency and quality of the activity of this law enforcement agency. First of all, these requirements relate to the patrol police - the most

numerous detachments of law enforcement officers, which directly perform the tasks of public order protection, public safety and crime control. Successful implementation of these tasks is impossible without taking into account the best examples of the experience of the administrative activities of Great Britain, Canada, USA and France.

It is concluded that the administrative activity of the patrol police of Great Britain, Canada, USA and France in the sense that it is customary in Ukraine, separately, as a type of activity is not allocated, it is engaged by all police officers wearing uniforms (except for detectives), its content covers all measures for the prevention of offenses, public order protection, public security and the fight against crime. In the common law countries (for example, Great Britain, Canada and the US), the administrative activities of the police are not centralized and defined by many regulations (statutes), including court cases. In the countries of the continental legal system (for example, France, including Ukraine), the specified area of activity is clearly regulated in the normative legal acts adopted by the highest legislative authority. The foreign police patrol services have much more time to take measures to prevent, detect and stop the offenses, because they do not have discrete powers to bring perpetrators to justice.

Key words: *administrative activity; patrol service; an offence; struggle against crimes; a public order; public safety; preventive activity*

Надійшла до редколегії 14.03.2019

УДК 342.9 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-157-164>

Шелехов Артем Олексійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-0054>

Корнієнко Максим Вікторович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню деяких особливостей застосування чинного законодавства в діяльності Національної поліції України. Розглянуто певні прогалини в законодавстві України щодо роботи поліції та запропоновано шляхи їх вирішення. Вивчено особливості встановлення особистості правопорушника у випадку відмови надати установчі дані. Акцентовано увагу на проблемних питаннях виконання приводу до суду та виклику особи слідчим, прокурором у разі наявності достатніх підстав вважати, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження. Розглянуто аспекти використання поліцейськими відеофіксації дій порушника та допустимість їх використання як доказу в адміністративному провадженні.

Ключові слова: Національна поліція України; адміністративне затримання; оформлення матеріалів; недоторканність житла; привід; попередження; переконання; примус

Постановка проблеми. Під час євроінтеграційних перетворень в Україні було прийнято чимало нормативно-правових актів, дія яких спрямована на дотримання та захист прав людини і громадянина, але щодо роботи поліції деякі питання залишилися не врегульованими. Тому в статті ми робимо спробу розглянути і запропонувати шляхи вирішення певних проблемних питань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями тлумачення законодавства для працівників поліції у вітчизняній науці займаються О. Бандурка, Ю. Бітяк, О. Бутько, В. Головченко, Ю. Губаль, О. Ковальова, С. Константінов, Х. Лисенко, В. Махотін, О. Плужнік, О. Скакун, М. Тищенко, Я. Шевченко та інші.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день одним із першочергових проблемних аспектів у діяльності Національної поліції України є відсутність механізму встановлення особи правопорушника в разі відсутності у людини відповідних документів і бажання сприяти правоохоронцям у встановленні своєї особи. Так, відповідно до ст. 63 Конституції України, особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [1], хоча є різниця у відмові надати пояснення та надати свої установчі дані для встановлення своєї особистості.

Перевірка за спеціалізованими базами даних «Цунамі» та «Армор» не є підставою для встановлення особи та складання, наприклад, на підставі цих даних щодо особи, яку встановили, адміністративних матеріалів, у даному випадку необхідно використовувати виключно документи, які встановлюють особу (дивись ст. 13 «Назви та види документів, що оформляються із застосуванням засобів Єдиного державного демографічного реєстру», Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»), що передбачає документи, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України: паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну; тимчасове посвідчення громадянина України; документи, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус (посвідчення водія; посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; посвідка на постійне проживання; посвідка на тимчасове проживання; картка мігранта; посвідчення біженця; проїзний документ біженця; посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту; проїзний документ особи, якій надано додатковий захист) [5].

Відповідно до ст. 263 КУпАП, адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більше як три години [3], за цей же час потрібно встановити особистість громадянина. На сьогодні, якщо громадянин відмовляється подати установчі відомості про себе, не подає відповідних документів, встановити особу не виявляється можливим, і, як наслідок, особа уникає адміністративної відповідальності.

Згідно із законодавством, осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзду з них, порушили прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила в контрольних пунктах в'їзду-виїзду, правила використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській) економічній зоні України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які не виконали рішення про заборону в'їзду в Україну, порушили правила перебування в Україні або транзитного проїзду через територію України, може бути затримано на строк до трьох годин для складання протоколу, а в певних випадках для встановлення особи та / або з'ясування обставин правопорушення – до трьох діб.

Осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до трьох годин для складання протоколу, а в певних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження – до трьох діб із повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин із моменту затримання.

Отже, термін адміністративного затримання, не залежно від встановлення особистості порушника, загалом не може перевищувати 3 години.

Таким чином, на наш погляд, необхідним є введення адміністративної відповідальності щодо правопорушників за відмову повідомити поліцейському свої особисті дані, необхідні для встановлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення, винесення постанови по справі про адміністративне правопорушення та виконання постанови по справі про адміністративне правопорушення. Тобто зобов'язати правопорушника повідомити своє прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце свого проживання, якщо вони різні, повідомити своє місце роботи, свої контактні телефони та адресу електронної пошти, якщо вони є.

У вигляді покарання за відмову назвати свої особисті дані необхідно передбачити, зокрема, адміністративний арешт на строк до 15 діб.

Ще однією проблемою в роботі поліцейського є оформлення матеріалів за ст. 176 КУпАП «Виготовлення, зберігання самогону та апаратів для його вироблення», оскільки під час оформлення відповідних матеріалів необхідно бути в приміщенні, де мешкає правопорушник. Багато питань виникає у правоохоронців стосовно підстав для проникнення до житла особи, яка виготовляє чи зберігає самогон та апарати для його вироблення. Необхідно зазначити, що стаття 30 Конституції України гарантує кожному недоторканність житла чи іншого володіння. Так, згідно із цією статтею, «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку» [3].

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Недоторканність житла чи іншого володіння особи є однією із складових особистої недоторканності та тісно пов'язана з правом на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1].

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Конституційне положення щодо недоторканності житла чи іншого володіння особи означає не тільки заборону входити до нього всупереч волі осіб, які в ньому проживають на легальних підставах, а й заборону розголошувати все, що в ньому діється. Недоторканими, відповідно до цієї статті, є й особисті речі, документи, кореспонденція, інші особисті папери та майно, що зберігаються в житлі чи іншому володінні особи.

Конституція захищає власника житла, а також інших осіб, які в ньому проживають, від незаконних посягань будь-яких інших осіб, зокрема представників влади, посадових, приватних осіб тощо. Проте гарантоване Конституцією право може бути обмежене за наявності передбачених законом підстав. До таких належать необхідність провадження оперативно-розшукових заходів та слідчих дій з метою розкриття та розслідування злочину (проникнення в житло чи інше володіння особи, проведення обшуку, огляду, виїмки), виконання судових рішень, здійснення адміністративного нагляду.

Виникають питання в роботі поліції стосовно здійснення приводу до зали судових засідань. Можемо констатувати, що виклик слідчим, прокурором, судовий виклик (ст. ст. 133–134 КПК) полягає в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя (під час досудового розслідування) чи суд (під час судового провадження) мають право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК

випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Особа може бути викликана слідчим, прокурором якщо є: достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження; її участь у процесуальній дії є обов'язковою (ст. 133 КПК) [2].

Процесуальний порядок здійснення виклику полягає в наступному. Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом: вручення повістки про виклик; надіслання повістки поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком; здійснення виклику по телефону або телеграмою.

Строки отримання повістки про виклик чи повідомлення іншим шляхом (ч. 8 ст. 135 КПК): не пізніше ніж за 3 дні до дня, коли особа зобов'язана прибути за викликом; якщо здійснення процесуальних дій не дозволяє здійснити виклик у 3-денний строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі із наданням їй звичайно необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Особливості виклику окремих категорій суб'єктів кримінального провадження полягає в наступному: якщо особа перебуває під вартою, то вона викликається через адміністрацію місця ув'язнення; повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику; повістка про виклик обмежено дієздатної особи – її піклувальнику; повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду.

Відповідно до ст. 136 КПК, належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є: підпис особи про отримання повістки, у тому числі на поштовому повідомленні; відеозапис вручення особі повістки; будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом; отримання листа-підтвердження про отримання електронного листа. Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти і повістка про виклик була надіслана на таку адресу.

У повістці про виклик повинно бути зазначено: прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, найменування суду, який здійснює виклик; адресу установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону чи інших засобів зв'язку; ім'я (найменування) особи, яка викликається, та її адреса; найменування (номер) кримінального провадження, у рамках якого здійснюється виклик; процесуальний статус, у якому перебуває викликана особа; час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи; процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа; наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, у тому числі можливість застосування приводу та здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження; передбачені КПК поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик та обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення; підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

Якщо особа не може з'явитися на виклик, вона має повідомити слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд про поважні причини, що перешкоджають її своєчасному прибуттю.

Поважні причини неприбуття особи на виклик визначені в ст. 138 КПК. Такими причинами є: затримання, тримання під вартою або відбування покарання; обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини); відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо; тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; несвоєчасне одержання повістки про виклик; інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик [2].

Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває поза межами України, є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження (ч. 5 ст. 139 КПК).

Привід, згідно зі ст. 140 КПК, полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про його здійснення, до місця її виклику в зазначений в ухвалі про здійснення приводу час. Привід може застосовуватися лише до підозрюваного, обвинуваченого, свідка. Привід свідка не може бути застосований до неповнолітніх, вагітних жінок, інвалідів першої і другої груп, осіб, які одноосібно виховують дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно із КПК не можуть бути допитані як свідки. Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч. 4 ст. 140 КПК) [2].

Фактичною підставою для застосування приводу є те, що: особа була викликана в порядку, встановленому КПК України; наявне підтвердження отримання повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом; особа не з'явилася без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття.

Причини неявки мають бути встановлені до прийняття рішення про застосування приводу. Тобто, слідчий суддя чи суд мають впевнитися, що особа була викликана у визначеному законом порядку та не повідомила про наявність поважних причин її неприбуття за викликом.

Юридичною підставою здійснення приводу є ухвала слідчого судді, суду, яка виноситься за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження – також за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Порядок виконання ухвали про здійснення приводу полягає в наступному.

Копія ухвали про здійснення приводу, завірена печаткою суду, негайно надсилається органу, на який покладено її виконання. Виконання може бути доручене відповідним підрозділам НПУ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства або органів державного бюро розслідувань.

Ухвала про здійснення приводу оголошується особі, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу.

Підозрюваний, обвинувачений чи свідок, щодо яких прийняте рішення про здійснення приводу, зобов'язані прибути до місця виклику в зазначений час у супроводі особи, яка виконує ухвалу.

У випадку невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дозволяють здійснити її супроводження до місця виклику з дотриманням вимог, передбачених ч. 3 ст. 143 КПК. Зокрема, застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути засто-

сування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу.

У разі неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання. У випадку здійснення приводу протокол про затримання не складається у зв'язку з тим, що привід здійснюється в рамках кримінально-процесуального законодавства.

Поліцейський, своєю чергою, має право застосовувати заходи фізичного впливу (силу), спеціальні засоби і вогнепальну зброю. Закон визначає це як «поліцейські заходи примусу». Слід пам'ятати, що порядок та умови застосування таких засобів впливу чітко регламентовані законодавством і мають здійснюватися у відповідності до нього.

Зазвичай про застосування таких засобів попереджають, щоб Ви мали можливість припинити незаконні дії або полишити небезпечну територію. Коли існує безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників поліції, такі засоби можуть застосовуватися негайно, хоча попередження все одно бажане. Застосовують ці засоби лише за умови, що всі попередні заходи впливу були вичерпані й не дали бажаних результатів. Поліцейські заходи примусу належать до ширшого поняття поліцейських заходів (Розділ V ЗУ «Про Національну поліцію»). Працівники поліції мають право застосовувати заходи фізичного впливу (силу), спеціальні засоби та вогнепальну зброю. Регламентується порядок їхнього застосування статтями 42, 43, 44, 45, 46 Закону України «Про Національну поліцію». Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спецзасобів і вогнепальної зброї. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю осіб чи працівників поліції або якщо таке попередження є не виправданим / неможливим. Також обов'язковою умовою їх використання є випадок, коли були використані та не дали бажаних результатів усі інші застосовані раніше форми [4].

Попередження може бути зроблене голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей — через гучномовні установки, підсилювачі звуку, і в кожному випадку бажано рідною мовою осіб, проти яких ці засоби будуть застосовуватись, та українською і російською мовами не менше як два рази з наданням часу, достатнього для припинення скоєння правопорушення (ч. 2 ст. 43 ЗУ «Про Національну поліцію»). Застосовувати спецзасоби забороняється до дітей, вагітних жінок, літніх людей або людей з інвалідністю, окрім випадків учинення ними групового нападу, що реально загрожує життю та здоров'ю інших людей і працівників поліції. У випадку збройного нападу або збройного опору, якщо зупинити їхні дії іншими способами і засобами неможливо, спецзасоби повинні бути співвідносними опору або намаганням уникнути затримання.

Кожний працівник поліції самостійно визначає вид та інтенсивність застосування заходів примусу та враховує при цьому обставини конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення (ч. 3 ст. 43 ЗУ «Про Національну поліцію»).

Розглянемо наступне питання, що викликає безліч запитань у працівників поліції, — застосування відеофіксації. Слід зазначити, що, відповідно до ст. 251 КУпАП, доказами у справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, чи

засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису), які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів, актом огляду та тимчасового затримання транспортного засобу, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Відповідно до ст. 252 КУпАП, орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю [3].

Таким чином, норми КУпАП не забороняють здійснювати фото- і кінозйомку, відеозапис поліцейському.

Оскільки інформація є змістовною частиною фактичних даних, то вони повинні відповідати їх доказовому статусу, правовим вимогам про відносність, допустимість, достовірність і достатність, які в сукупності є критеріями оцінки зібраних і досліджуваних доказів.

Під відносністю доказу доцільно розуміти правові вимоги, спрямовані до змісту доказу, який визначає можливість змісту доказу слугувати засобом для встановлення істини в провадженні.

Під допустимістю доказу слід розуміти його придатність з погляду законності отримання від джерела, суб'єкта, об'єкта, способу його збирання.

Під достовірністю доказу розуміється відповідність отриманих шляхом збирання, перевірки і оцінки даних, обставин вчиненого правопорушення та інших обставин, які підлягають встановленню в провадженні у справі про адміністративні правопорушення.

Під достатністю доказу розуміється визначення, засноване на внутрішньому переконанні, всієї сукупності допустимих і достовірних відомостей, без яких не є можливим встановлення обставин вчиненого правопорушення відповідно до об'єктивної реальності та обґрунтоване вирішення провадження у справі про адміністративні правопорушення.

Фактичні дані повинні бути оцінені з урахуванням перерахованих вище критеріїв. В інших випадках отримана інформація буде не процесуальною.

Висновок. У статті розглянуто деякі особливості застосування та шляхи вирішення проблемних питань працівниками Національної поліції України згідно з чинним законодавством.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР (зі змін. і допов. на 21.02.2019 року № 2680-VIII). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 року № 4651-VI (зі змін. допов. на 11.01.2019 року № 2227-VIII). Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. (зі змін. допов. на 07.02.2019 року № 2258-VIII). Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII (зі змін. допов. на 01.01.2019 року № 2629-VIII). Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.
5. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 року № 5492-VI. (зі змін. допов. на 01.01.2018 року № 1474-VIII). Відомості Верховної Ради України. 2013. № 51. Ст. 716.

Шелехов Артем Алексеевич,

кандидат юридических наук, доцент

(Одесский государственный университет внутренних дел, г. Одесса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-0054>

Корниенко Максим Викторович,

кандидат юридических наук, доцент

(Одесский государственный университет внутренних дел, г. Одесса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ДЕЙСТВУЮЩЕГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию некоторых особенностей применения действующего законодательства в деятельности Национальной полиции Украины. В статье рассмотрены некоторые пробелы в законодательстве Украины относительно работы полиции и предложены пути их решения.

Рассмотрены особенности установления личности правонарушителя в случае отказа предоставить учредительные данные. Рассмотрены аспекты использования полицейскими видеозаписи действий нарушителя и допустимость их использования в качестве доказательства в административном производстве.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины; административное задержание; оформление материалов; неприкосновенность жилища; привод; предупреждение; убеждение; принуждение

Shelekhov Artem Alexeyevich,

PhD in Law, Associate Professor

(Odessa State University, Odessa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-0054>

Korniienko Maxim Viktorovich,

PhD in Law, Associate Professor

(Odessa State University, Odessa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6420-6169>

SOME FEATURES OF THE APPLICATION OF VALID LEGISLATION IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article focuses on uncertain issues in the implementation of the case of a court, and the calling of a person by the investigator or the prosecutor, if there is a sufficient reason to believe that a person may give relevant evidence to the criminal proceedings. Features of the presentation of the call agenda; sending the agenda by mail, e-mail or fax; call or telegram.

The article is devoted to the study of some features of the application of the current legislation in the activities of the National Police of Ukraine. In the article some gaps in the legislation of Ukraine are considered, concerning the work of the police and the ways of their solution are proposed.

The aspects of the use of video fixing by the police actions of the offender, and the admissibility of their use as evidence in the administrative proceeding are considered. The peculiarities of establishing the personality of the offender in case of refusal to provide constituent data are considered. The problem issues in the work of the police during the registration of materials under art. 176 Code of Ukraine on Administrative Offenses "Manufacture, storage of livestock and apparatus for its development".

Key words: National Police of Ukraine; administrative detention; registration of materials; inviolability of housing; driving; warning; conviction; coercion

Надійшла до редколегії 24.03.2019

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

1. Структура наукових статей:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті для публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, список використаних джерел, анотації, ключові слова) 9–12 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт – Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, праве, лівє – 2 см.);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів), інформація про ORCID автора;
- нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;
- через інтервал – текст статті;
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводити в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);

– після списку використаних джерел необхідно подати анотацію російською (2–4 речення) та розширену англійською (не менше 1800 знаків) мовами та ключові слова (4–8 слів). І російськомовна, і англійськомовна анотації мають містити прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) та назву статті. Кожна публікація не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

Звертаємо Вашу увагу: розширену англійськомовну анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ фахівця, контактні дані перекладача).

3. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

- електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та засвідчену підписом фахівця розширену англійськомовну анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;
- у довідці про автора (співавторів) зазначити П.І.Б. (повністю), науковий ступінь, вчене звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи й посаду, інформацію про ORCID автора, контактний номер телефону, електронну пошту та поштову адресу, на

яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділ наукового збірника, у який доцільно розмістити статтю;

- фото автора у форматі jpg;
- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія, усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому рецензуванню членами редакційної колегії;
- витяг з протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку.

До Вашого відома! У зв'язку з набуттям чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» приклади оформлення списку використаних джерел за новими вимогами наведено за посиланням <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-help>

Відповідальність за достовірність поданої інформації, цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редакція залишає за собою право повертати матеріали авторам на доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання за адресою: <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богатир Віктор Костянтинович,

аспірант

victorbogaty@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Войчишена Марина Вадимівна,

аспірант

voychishena.mv@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Волобоєв Артур Олегович,

аспірант

voloboev_artur@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Голинська Мар'яна Ігорівна,

кандидат юридичних наук

Mariyana.yasinska@ukr.net

(Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів)

Гончаров Андрій Вікторович,

кандидат юридичних наук

goncharov-82@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гончаров Микола Вікторович,

магістр

goncharovnik@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Городецька Марина Сергіївна,

докторант

loskutovagorodetskaya@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент

reginaguzenko2015@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Данилевська Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук

yuladan83@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Данилевський Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

danilevsky4@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Корнієнко Максим Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент
odivs2015@ukr.net
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

Костюченко Олена Євгенівна,
доктор юридичних наук, доцент
A09111975@i.ua
(Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь)

Лобач Анатолій Миколайович,
аспірант
schoolmaster@ukr.net
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука, м. Рівне)

Назимко Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент
nazutkoov@ukr.net
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Орлов Віктор Анатолійович,
кандидат юридичних наук
orlovua2014@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Павлиш Тетяна Григорівна,
кандидат педагогічних наук
tanyagrivorivna@ukr.net
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Павліченко Євгенія Володимирівна,
кандидат юридичних наук
ravlichenko989@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пашутін Вадим Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
rashutin.vadim94@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пилипенко Дмитро Олексійович,
кандидат юридичних наук
dima82@i.ua
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пилипенко Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук
evgesha220584@gmail.com
(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Сабельникова Тамара Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент

tamarasabelnykova@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Сіроштан Юрій Володимирович,

кандидат юридичних наук

siroshtan_yv@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Сорокіна Любов Володимирівна,

здобувач

sorokinag@ukr.net

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Тарасенко Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук

a.s.tarasenko@gmail.com

(Міністерство внутрішніх справ України, м. Київ)

Хайлова Тетяна Володимирівна,

кандидат наук з державного управління, доцент

tvha@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Циганов Олег Григорович,

доктор юридичних наук, доцент

artur-8461@i.ua

(Державний науково-дослідний інститут МВС України, м. Київ)

Шелехов Артем Олексійович,

кандидат юридичних наук, доцент

lev0408@ukr.net

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

Щамбура Денис Володимирович,

аспірант

Good_deed@ukr.net

(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 1 (66) 2019
Редактори: Л. Рачковська, О. Федоренко
Комп'ютерний набір: Л. Рачковська, О. Федоренко

Видавець
Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017
Підп. до друку 12.04.2019. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 20,3. Обл.-вид. арк. 14,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 19\19
Виготовлювач –
ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.